1

Схильність старших літами до споминів — річ натуральна, і ніхто з того не обурюється, хоча молодші чомусь незмінно обурюються із незгаслого інтересу старих до сексу, очевидячки приписуючи право на такі речі тільки собі. Гадаю, що вони не мають рації вже тому, що не збагнули простої істини, яку досконало пізнають тільки старші, ба й старі: людина із напівзруйнованим тілом, а це і є старість, анітрохи не руйнується психічно й емоційно, можливо тому, що, як писали середньовічні філософи, душа, наявна в кожній людині, завжди незмінна, вона не буває ані молодою, ані старою, а як визначив ще 1607-го автор "Душевника", що сховався під криптонімом Г. Т.: "Душею чоловіка живого називають" і "Душа — це є чоловік", отже, доки чоловік живе, доти ним керує ота часово незмінна душа, і цю істину, скажімо, утвердив у "Трактаті про душу" Касіян Сакович, написавши: "Душа дійсно є формою, яка дає життя природному тілу, що має різні частини і здатності до буття". Отож саме душа, бувши незмінною, а відтак вічно молодою, часом протестує проти загасання й руйнування тіла і штовхає старших людей, особливо чоловіків, на смішні любовні авантюри, а смішні тому, що вони рідко предметом кохання вибирають ровесниць, а здебільшого таки молодих; тоді молоді в натуральній зневазі до ветхого не раз мстяться над старими гріховодами, як назвав такий тип Агатангел Кримський, — є в нього оповідання під заголовком "Записки старого гріховоди". З оцих моїх аберацій доскіпливий читач може виснувати, що я старий учений, так воно і є; признаюся навіть, подібний певною мірою до Комахи з "Доктора Серафікуса" В. Домонтовича, тобто я визнаний у науковому світі майстер не своєрідно прочитувати художні тексти, а творити до них примітки чи коментарі, а отже, подобаю на такого собі жука в коробці, але мене заклав до неї не якийсь шибайголова хлопчак, а таки я сам, і коробка моя однокімнатна квартира на п’ятому поверсі п'ятиповерхової більшої коробки, ущент заставлена книгами; жіночим духом у ній ані пахне, хоча якісь виходи у світ, де блукають оті фізіологічні відмінниці, котрі нам супротилежні й емоційно, й психічно, й інтелектуально, у мене були, і хоча я твердо

певен, що не належу до старих гріховодів, але з якогось часу несподівано помітив, що здобув здатність до спогадів, особливо перед сном, власне до спогадів про одну, може й банальну історію, яку й вирішив оце записати і то найімовірніше для того, щоб звільнитися від мани, бо це, здається, таки нею стало, — вона мене по-своєму й мучити починає. Достатніх причин такого стану до кінця не розумію, навіть сумніваюся, що це треба розуміти, бо коли щось у житті є — воно явне, отже, не зникло, тобто не відмерло, але чому, бажаючи вив’язатися, хочу, навіть оцим писанням, оте в собі загасити? Чому солодко не поколихатися любим спогадом із юності і тим себе втішити, а коли людина втішена, то турбот напевне позбувається, тобто мана зникне сама від себе. Причина ж тут, очевидно, елементарна: згадуючи бозна-як колишню любовну історію, я, очевидячки, таки не завершив її в собі, хоча чудово відаю, що повернення чи якихось корекцій до неї вчинити безсилий. Але вона, признаюся, засіла в мені, як одна із загадок, яких не зумів таки розгадати, та чомусь не викинув із голови, тож моє намагання позбутися мани, можливо, і є останньою спробою цього ребуса розгадати, а може, кросворда, заповнивши відповідними словами його перехрещені і поєднані клітинки. Зрештою, я помітив, що тепер мода на кросворди, їх масово друкують газети, є окремі кросвордні видання, і, їдучи в метро, чи в тролейбусі, чи в трамваї, раз у раз натикаюся на зосереджено схилені голови, у і — ручка, яка хапливо вписує у клітини слова; інколи цим дивним заняттям захоплені хлопці, але переважно — таки дівчата, однак тільки молоді, принаймні мені не доводилося побачити жодного старого (не кажу вже про стару) розгадувача кросвордів. І мені здається чи думається, що отой містичний потяг до таких за́бавок є певною потребою тих молодиків, що також по-своєму заповнює якусь клітину їхньої душі, адже коли знову згадати про душу, то чи не є вона отаким таємно записаним кросвордом, який розв’язується, як і більшість головоломок, надрукованих у газетах, тільки частково.

Чому так цікавлюся цими ребусоманами? А з простої, навіть банальної причини: річ у тім, що в ці важкі часи мушу трохи підробляти, отож друкарі подібної продукції у якийсь загадковий спосіб виловили з

маси мене, і я мимоволі став одним із тих невидимих, хто кросворди продукує, а робити мені це не важко, бо, як сказав, маю значну книгозбірню й немалу ерудицію, принаймні з питань культури та літератури. Отже, я є не споживачем кросвордів, а творцем їхнім, і чи не є оця таємна (адже ніде прізвища над тими творіннями не ставлю) діяльність причиною того, що в моїй пам’яті раптом виплив отой давній ребус, не паперовий, а життєвий, і я вперше вирішив скласти кросворда не для отих юних споживачів, людей метро чи поземного транспорту, а таки для себе?

Признаюся, історія, яку хочу тут розповісти, є головоломка мого життя, бо решта протекла монотонно і на чужі очі нецікаво, хоч для мене й цікаво, бо завжди жив якимись науковими захопленнями, упорядковуючи книги й пишучи до них передмови, але це ніколи не складалося в якусь персональну історію, отже я людина, яка не створювала довкола себе фабул, і моє життя стало не дієтворче, а плинне, і причиною того — схильність до самотності та індивідуальної праці, адже всі історії цього світу — це зіткнення та скрешення, поєднання і роз’єднання, любові і ненависті, заздрості, віхи змагань, воєн, боротьби однієї людини з іншою, бо коли взяти історію людства, то її можна розглядати як безконечний потік воєн, а ті племена, які вироком долі опинилися зачинені на островах в океані, котрі таких воєн не вели, так і залишилися первісними й мозку свого достатньо не розвинули. Ось чому, гадаю, люди давніх часів, ще язичники, уподібнювали себе до звірів: ті до вовків, ті до левів, орлів, лисиць, коршаків, тигрів, леопардів та інших хижаків; іншого типу істоти — до тварин травоїдних (корів, коней, овець, баранів, кіз, козлів, сарн, лосів) чи риб, повзучих і стрибучих (вужів, зміїв, драконів, жаб, ящірок); чи до комах. Отже, Комаха з "Доктора Серафікуса", як казав, до мене уподібнений, і я із цього поля. Але й комахи є різного типу: метелики, комарі, мухи, бджоли, жуки тощо, отож я серед них — жук; до речі, й прізвище моє — Жук, а що це значить? Тільки те, що є носій таких генів у поколіннях, і тут нема ради, така вже моя порода; ясна річ, як на вовків, лисиць чи гадюк цілком нікчемна. Але кожна твар цього світу для чогось у ньому потрібна, а ще — безподібна. Зрештою, і серед комах

існують оси, джмелі чи ґедзі, чи інші агресивні істоти, та й мурахи боляче кусаються, а ще й тримають у залежності тлю, у якої відбирають її сік. Я ж у цьому світі намагався нікого не кусати, не зневажати, не поборювати, не нищити; навіть муху ніколи не зачавлю, коли влітає до кімнати, а намагаюся вигнати зі свого посілля геть. Ось чому залишився самотником і жінки до мене інтересу не виявляли, бо я для них істота цілком нецікава, адже не можу стати завойовником а чи воєм для змагання з ними, а без цього який їм до чоловіка інтерес?

2

Однак так було не завжди. І в мене є своя історія, лише одна і, певна річ, із юності, коли уклад моєї персони ще не усталився і поки ще не збудував у цьому світі фортеці, якою й стала моя однокімнатна квартира, завалена книжками; на цю твердиню, до речі, ніхто не вчинив нападу, отож і оборонцем її не випало ставати, а це значить, що в розбурханому, повному пристрастей світі зумів вибудувати аж такі стіни, яких ніхто приступом не взяв, а ті мури, яких ніхто не звоював, поступово перетворюються на маленьку пустелю, куди не заповзають і не забиваються чужі істоти, бо тут їм немає пожитку. Отже, у змаганні зі світом я ніби й переміг, але не такий дурний, щоб не розуміти й іншої істини: кожна перемога завжди є і поразкою, бо одне завойовується, а інше тратиться, через це вельми поділяю вигука якогось давнього мудреця: "Горе переможцям!" — бо це формула цілком тотожна іншій, ще античній: "Горе переможеним!" Тому моя перемога — це те саме, що поразка, а поразка моя — перемога. Таке проголосив був і Григорій Сковорода: "Світ ловив мене, але не піймав", — але насправді, як мені здається, світ його таки піймав, бо його твори не загинули разом із мислителем, але здобули більше-менше поширення; зрештою, відомою притчею про птаха Сковорода звідомив, що й сам чудово розумів умовність самонадійної фрази, нібито світ його не піймав. Ті, кого ловлять, не бувають незловленими, а тільки ті, кого не ловлять, а не ловлять у нашому світі тих, від кого жодного пожитку нема.

Але, здається, я нуджу і не себе, а можливого читача, адже коли вирішив записати цю історію, таємно на читача розраховую, хоча може бути, і так замислено, що цю історію пишу для єдиного читача — себе самого, але й тоді читач є. Себе ж цими розмислами не нуджу, ба вважаю їх необхідними, адже все це теж одна із клітин кросворда, якого намагаюся скласти, але вже не для газет і транспортних розгадувальників, а таки виключно для себе.

Пора перейти й до самої історії. Було це ще в шістдесяті роки, коли я тільки-но закінчив університета й мене послали вчителем в одне з приміських містечок, сполучене з Києвом електричкою, отже потрапив на одну з малих станцій, де відшукав квартиру у старої вчительки-пенсіонерки, яка цілий вік пропрацювала в цій-таки школі над невеликим озерцем. Господиня моя була зовсім ветха і жила, як мені здавалось, у виключно своєму, вже химерному світі, відтак у моє життя не втручалася, а я в її — контактували тільки тоді, коли віддавав місячну платню. Її кухнею не користувався, бо ходив до їдальні, неподалік самої станції, а білизну й постіль (постіль вона мені дала, бо своєї таки не мав) прав сам, хоч коли це відбувалося (теплої пори не раз у дворі), то вона чомусь виходила на ґанка, пильно придивляючись, як я те чиню, і видавала вряди-годи вказівки, коли робив щось не так; очевидячки, у ній тоді прокидалися віковічні жіночі інстинкти, адже ця робота була увіч не чоловіча, а отже, тим я ніби вривавсь у жіноче коло, де панування жінки узвичаєне, і вже те стару мою в певний спосіб збуджувало. Це й був єдиний випадок, коли вона в моє життя втручалася. З другого боку, я розумів: місце, де опинився, і справді тимчасова для мене станція, тобто зійшов на якийсь час із поїзда життя на певній зупинці, але навряд чи довго тут затримаюся, бо, як виявилося відразу: учитель із мене ніякий, адже вчитель у цьому світі — своєрідний пастир для стада, яким і були учні, тож мусить уміти тією отарою орудувати: тримати дисципліну та ще й начиняти буйні і тихі, тупі і здатні голови знанням, а я мав переконання, іще зі школи, що треба вчителеві мати знання, і цього досить. Знання мав достатні, уважався-бо одним із найздібніших студентів на факультеті, з отих ходячих усезнайків, які завжди трапляються серед сірої студентської

юрби і які завжди почуваються в ній чорними овечками; але тут я помилився, бо свого стада, учнів, я не знав, а воно чудово й швидко розкусило, що на ролю пастиря та провідника я капітально не годжуся, через це мій кволий голос безнадійно топився у постійному шумі і хоч які цікаві й пожиточні речі оповідав, слова мої ставали класичним горохом, яким обкидують стіни. Інколи не витримував і зривався на крик, але шибайголів ніколи не карав, бо не в природі моїй це було, отож вони не загаювалися цим покористуватися. Через це не раз виходив зі школи, як із місця тортур, але не я завдавав мук підлеглим, а вони мені, отож голова гула, тіло наливалося втомою й кислим настроєм — ніяк не міг звикнути до того нового, що ввійшло в моє життя: невідоме, як було, таким і залишилося. Зате яка втіха сховатись у домі, відсунути фіранку й дивитися на запалений барвами ліс, коли була осінь, чи на ліс голий і сірий, коли почалася зима. У лісі навалено листя, а пізніше снігу, що тьмяно білів, а між лісом і мною поставала прозора і засурмлена заслона, налита чи сонцем, чи вологістю. І все це наповнювалося невловним настроєм, неоднаковим у різній порі: восени — зав’ядання, тихої туги й сумовитої сподіванки на щось; узимку — настроєм приреченості, а коли дожив до весни — віддихом бруньок, що починали розбухати, — тоді моя душа починала тонко прагнути зеленого зриву, бо відчував у завмерлому, напоєному пульсивним струмом, напівживому лісі зародження чогось ніжного й небувалого, але такого, що обов’язково має в моє життя увійти, а відтак оновить і мене, а може, й озеленить; тоді погук поїзда, який на моїй малій станції не зупиняється, ставав ніби поклик у незвідане, де на мене чекають якісь виставлені задля мене таємниці.

Отже, осінь та зиму я пережив сяк-так, а весна мене по-справжньому схвилювала: онде вона, он, випливає з мороку часу, і зримо переношусь у той час; стою перед вікном, за спиною мляво, але мелодійно пробив годинник, такий же старий, як і моя господиня, яка десь ховається у глибині цього дому; здалеку долинає шум залізниці: іде, потахкуючи, потяг чи мчить електричка, а тоді знову потяг. І мені стає дивно неприкаяно в цьому світі, відтак там, де не було нічого нового, я його добачав і відчував, як незвичайне у звичайному, і гадав,

що моє незвичайне — це і є далекий погук від мимобіжних поїздів, які конче мають мене вивезти із цієї ями, куди потрапив, бо вже тут починав і задихатися. Отож сподівався на нове і незвичайне, адже воно напевне у світі є, бо коли б не так, який був би глузд у людському існуванні?

Відходжу від вікна, беруся за книгу, бо в цей закутень не привіз нічого з речей, окрім того, що на мені, а книжки таки привіз, і не раз це був для мене чудовий засіб заспокоїтися, але до весни всі привезені сюди книжки прочитано, навіть ті, які були в шкільній чи в місцевій бібліотеці, навіть дещо з того, що належало господині, власне, її померлому чоловікові — той, здається, був неординарною людиною. Стара оповіла якось, коли ми випадково зійшлися, що колись книжок у цьому домі було багато, здебільшого українських, але після того, як почали людей за книжки хапати, її чоловік сам їх попалив; він палив їх на подвір’ї і плакав, як дитина, залишивши собі лише те, до чого не могли прискіпатися, — відтоді в їхньому домі, сказала стара вчителька, книжок небагато, — пізніше це сповіщення я матиму змогу скоригувати, але про це далі. Тоді ж вона сказала, що вони, книжки, їй, старій, не заважають, але читати давно не може, вони для неї тільки спомин по дорогій людині. Отож до весни всі книжки прочитано й перечитано, хоча дещо довозив із новопридбаного з Києва, але небагато, бо твердо знав, що довго тут не затримаюся, принаймні до кінця навчального року, тож не бажав заводити багато вантажу, — де з ним подітися? Через те в ту весну мені не читалося, я поринав у неясні й химерні настрої, у зосередженість, коли відчуваєш: ось-ось має щось статися, а коли це станеться, щось у моїм житті зміниться, а може, наблизиться до певного рішення. Тоді я починав ходити кімнатою, прислухаючись, як порипують під ногами ветхі дошки; знову вабило до вікна, і я невідривно дивився на ліс, де увіч відчувалося затаєне і несміливе пробудження; віддаля постогнували під колесами електрички рейки, і я думав, яка це дурниця — романтика малих станцій, описана не раз письменниками; очевидно, вони вибирали такий антураж, бо станція — це завжди щось алегоричне; може, і я приїхав сюди, сподіваючися такої романтики, але поки що нічого такого не відшукав, І хіба сіру нудьгу, у якій годі

добачити щось вічносакраментальне. Між іншим, з-поміж речей привіз собі колись куплену в Києві картину, на якій зображено дівчину, котра дивиться вслід потягові: прегарне, задумане, "поетичне" обличчя, очі печальні, а сумні дівчата чомусь мене хвилювали й приваблювали, можливо тому, що в тому також прочувалася нерозгадана таїна їхніх душ, а таємниці найбільше й ваблять нас в істотах протилежної статі. І дівчина з картини була така ж, бо і їй, намальованій, увижалося, що у світі, куди женуться поїзди, є щось надчудове й надбуденне, і їй, як і мені, нестерпно хочеться податися до того небуденного, адже потяги — це змінність вражень, настроїв та сподівань.

І мені хотілося вірити в ту дівчину, і в те, що вона таки існує, що її вигляданння й чекання в якийсь спосіб пов’язані з моїми, що досить нам зустрітися очима, — хоча й цілком незнайомим, хоча нічого про неї досі не відав, — відразу впізнаємо одне одного, і це стане одним із вирішальних моментів нашого життя, адже недаремно існує оця двохіпостасність, яка прагне не до розірвання, а таки до з’єднання. Відтак і виникає взаємна туга — як погук двох усамітнених, яким та самотність уже й дихати не дає. Тоді й з’являється смуток, невдоволення, яке не має жодного стосунку до потенцій нашого розуму, а є тільки покликом весни, котра прагне завести власні закони і рішуче вістить про чергове відродження світу. Отак вигадується не тільки романтика малих станцій, а й їхня трагедія, коли людина почувається відірваним листком, але насправді таким не є, бо цупко тримається гілки і зриватися з неї аж ніяк не збирається.

3

Був у тому мімікрійному світику, куди потрапив, цілком самотній, бо мої шкільні колеги виявилися жінками, так, не було жодного чоловіка, окрім мене, ба навіть фізкультуру викладала дама конячого типу — одна з-поміж них незаміжня, але вона в мене інтересу не викликала: одне, що була вчителькою фізкультури, а друге, що конячого типу, але без конячого розуму. Решта виявилися курми, тобто їхні розмови оберталися, окрім робочих, довкола курників — родини, дітей та

господарства, бо кожна мала коло хати города, сад і живність, дехто свиней, одна — козу; гадаю, що, уздрівши мою персону, вони миттю вкмітили, що це за птиця прилетіла в їхній простір, промацавши мене пильними й холодними поглядами і відразу прибивши на мені печатку, що я — бридке каченя і довго в їхньому просторі не протримаюся. І вони, може б, радісно мене заклювали б, як це чиниться в курячому світі, але їх стримувала моя освіченість, а може, і розум — те, що жінки в чоловіках інстинктивно поважають, і хоча мої уроки лише по разу відвідали директриса, а тоді завучка, усіх докладно було оповіщено про високий рівень моїх викладів, а це мені тим більше легко було довести, бо клас при тих суворих дамах сидів, не дихавши, отож я навіть зазнав натхнення. Директриса, правда, мені по тому зауважила, що предмета я знаю добре, але подаю заскладно.

— Вам би простіше, дохідливіше, — сказала приязно й окинула поглядом мою далеко не атлетичну постать. — А загалом, — додала, вам більше б личило стати професором університету, а не вчителем, бо тут треба, ну, як вам сказати, вестися відповідно до розвитку учнів.

Це було сказано розумно, я також помітив, що вчителі біля учнів по-своєму дитиніють, і хоч дистанція між ними та дітьми завжди залишається непереступна, але з часом усі вони опрощуються майже до учнівського рівня, бо жодних духовних інтересів поза школою не мали. Отож мої стосунки з колегами на цьому й зупинилися: вони чекали, коли я зі школи піду, а я сушив голову, як би й справді звідси піти, тобто мав відбути навчальний рік. Отже, ніхто мене не чіпав, не задирався, а я не ввійшов до жодної з груп, які вже були тут сформовані: одна довкола директриси — тут зібрався здебільшого підлабузницький елемент, а решта біля завучки — елемент, певною мірою, побутово чи психологічно опозиційний до директриси. Це все й робило мене цілком самотнім, і єдина істота, яка була задоволена з моєї самотності, була моя господиня, бо вона, коли я ще поселявсь, прямо запитала, чи не водитиму я компаній у її дім та жінок, притому фразу сказано з таким притиском, що компанії чоловічі вона, може б, перетерпіла за умови, що не буде розгульних пиятик, а от жінок — аж ніяк; правда, сказала не

"жінок", а "дівок", і це мене, пам’ятається, здивувало, адже сама жінка й мала б зрозуміти: молодому хлопцю природно мати дівчину чи й приводити її до себе додому. Але вона, ця стара, уже переступила межу, за якою кінчається активна старість, і почала вже втрачати інтерес до світу, отож і западала, здається не без задоволення, у власну самоту, як нурець у зелені товщі води, а може, і не в самоту, а в глибини себе самої, — поринала все далі й далі, саме тому вияви активного життя, хоч би пиятики чи жінки, які заходять у стосунки з чоловіками, викликали в ній обридження, а може, й страх, а може, й жах. Отож саме тоді, коли я був приведений сюди завучкою, і коли супровідниця пішла, і коли відбулася та наша, назвемо її так, вступна балачка, господиня обдивилася мене цілком таким же позиром, вивідчим і пильним, як обдивлялися вчительки зі школи, і промовила фразу, якої я й досі не забув:

— Ні, ви не такий! Саме такого пожильця я й хочу!

Отже, вона хотіла, щоб пожилець не заважав їй поринати в себе, бо цей процес чи акт почався в неї не відсьогодні і виходити з того стану анітрохи не бажала.

Саме завдяки цим обставинам я й опинивсь у цілковитій самоті, але поринати в неї так, як це чинила господиня, не завжди бувало любо, отож уряди-годи сідав до електрички і мчав до Києва, де також не мав друзів, бо ті, кого за таких уважав, мої однокурсники (мав їх двох), роз’їхалися в провінцію, і я міг із ними хіба принагідно листуватися. Київ мене вабив іншим: книгарнями і дівчатами на вулицях, а гарніших дівчат за киянок, здається, у світі немає; до речі, про це переконливо писав у романі "Хмари" ще Іван Нечуй-Левицький, тож це питома риса Києва, адже події, описані у згаданому романі, відбувалися сто років тому. Ще в Києві мене вабили бібліотеки, бо, як казав, книжок, щоб не обтяжуватися, купував мало, хіба те, чого оминути не міг, а спрага до читання залишалася непогамована — її я й гасив, як пияк у пивниці, таки по бібліотеках, відтак повертався до місця свого ув’язнення насичений і п’яний, як той-таки пияк, тільки духовно: і товкітнявою на

вулицях, і видивом чудових звабниць, і начитавшись по саме нікуди. Зрештою, визначив і мету: готувався до вступу до аспірантури. Мав ще одну пристрасть: до музики, але її задовольняти було важче, бо треба пізно повертатися на станцію, а концерти відбувалися здебільшого ввечері; зрештою, і тут намагався якось себе задовольняти.

Так і почав складатися мій перший кросворд. Писав слово, вкладаючи кожну літеру у відведену клітину, і навідним реченням про нього було: "Містечко-супутник під Києвом, сполучене зі столицею електричкою". До другого слова — речення: "Місце, де діти набираються знань", до третього: "Людина, яка не спілкується з іншими". Слова, вкладені чи загнані в клітку, тобто у квадрата, клалися паралельно чи перпендикулярно, створюючи подобу коробочки, схожої до шкільного пеналу чи футляра із квадратними поділками для речей. Інколи мені здається, — і це вже зараз, коли став складачем кросвордів не символічних, а натуральних, — що вони є своєрідними формулами життя, адже кожна відбута життєва історія, блазенно гадаю я, це кросворд, кожне життя так само, відтак сума подань для розгадувань — це життя певної сумарності, наприклад школи, чи вулиці, чи міста, чи села, чи канцелярії, чи заводу, будь-якої, зрештою, установи. І якоїсь блаженної чи, сказати б, блазенської хвилини, ну, хоч би й перед сном, не раз міркував, що Бог очевидячки й сам не малий кросвордист, отож і бавиться, складаючи велетенського, вельми заплутаного й зашифрованого, як сіть, кросворда — земне життя в усіх його дивоглядних виявах та формах. Схема, яку креслить його незбагненна уява та безтілесна й вічна рука, стає аж такою складною, що розгадати того кросворда до кінця, а не в деяких його частинах, може тільки сам складач, тож отой велетенський чиниться формулою вічного і незбагненного розуму, який пізнається, але ніколи до кінця, хоч серед кросвордоманів є особливі упертюхи, які кладуть безліч часу, аби покладену головоломку таки розгадати, незважаючи на повну абсурдність такої роботи. Суть же цього дійства, гадаю я, напрочуд віддав був у "Притчі про птаха" Григорій Сковорода. Власне, вона зветься "Місце перед дверима, чи ґанок" і входить до трактату "Ікона Алківіадська"; смисл її напевне кросвордичний. Ось ці слова: "Я птаха

ловлю, але ніколи не можу піймати. Маю ще тисячку і один заплетених вузлів. Шукаю в них початку і ніколи розплутати не можу". З другого боку, отой Божий кросворд є формулою і вічності, що її той-таки Сковорода назвав "все-на-все", тобто маємо фігуру, де "перше і останнє точно те саме — і де почалося, там і закінчилося". Нагадаю, що кросворд не раз має форму кола. Принаймні я, творячи їх, передусім прокреслюю олівцем коло за допомогою циркуля, а тоді його обриси гумкою витираю.

4

Отже, тоді, коли стояв заклякло перед вікном і дивився на ліс, що попри все починав дихати, злегка розправляючи дерев’яні легені, таки пізнав оте щемливе почуття, що заклинює в мені всі мудрі думки. Десь у глибині дому вовтузилася, тобто щось робила, господиня — як жук у коробці дому; жук шурхотить лапками по стінках, але зовсім не збирається з коробки вилазити, бо за нею вже не мислить існування, отож просто виконує якісь жучачі функції; і моя душа, тобто володарка тіла, без якої нема йому життя, стрепенулась і застогнала, а тоді й шепотнула до вуха, що і я уподібнююсь господині, але коли їй природно відгороджуватися від світу й не бажати виходу з коробки через ветхість свою, то чому так само маю чинити я — молодий, повний сили, з відчуттям незбагненних таємниць, які на мене конче чекають? Відтак затахкотів на рейках поїзд, той, який і не думає спинятися на моїй станції, і мені раптом здалося, що саме він проносить отого птаха, якого мав ловити в саду, а може, й сам сад, тільки з тією різницею, що мене в ньому нема. Отож похапцем натяг пальто й вийшов на вулицю. І раптово помітив, що весни тут нема, тобто сьогодні відчувається слабше, ніж учора, а може, і не відчувається, а є тільки порожній сірий простір, порожня вулиця, замерзле озеро, через яке прокладено сіру стежку. Але все-таки від весни щось прочувалося, щось незриме в повітрі, коли його ковтнув, а ще в тому, як хрустко ламається під ногами скрижанілий сніг.

Хтось пройшов повз мене, але не встиг помітити обличчя, просто з двору випірнула кудлата постать і пройшла, привітавшись, бо тут

вітаються всі сусіди, але вони для мене й досі тільки кудлаті чи некудлаті постаті — не образи, а тіні. Отож кидаю відповідь на привітання вже не певній особі, бо та розчинилась у насурмленому повітрі, а тому повітрю чи вулиці — дивна ілюзія, від чого за пальто пролазить кащувата волога, а ще й волога лапа; саме тому гостро захотілося звідсіля втекти, тим більше, що око впало на циферблата годинника — визначив: електричка на Київ от-от має прибути. І я вже тікав од цієї сірої тиші, чия лапа так зимно просунулася під пальто, бо запраг вулиць інших, наповнених автомобілями та людьми, бо тут тільки один звук — гавкають близько чи далі собаки, ведучи свої, тільки їм зрозумілі перемовини. І хоча гавкіт ніби розбиває, як удари молотка, тишу, але насправді є лише її компонент, ось чому, гадаю, можна створити враження тиші й через звуки, наприклад через музику, якої я є споживачем, але тут цього добра позбавлений цілковито, бо тут ані концертних залів, ані програвача, навіть радіо в моєму теперішньому домі не існує, а коли спитав про це в господині, чи немає радіопроводки, маючи наміра купити репродуктора, вона відповіла глухим і порожнім голосом, що радіо вдома нема й не проведено і що вона його не потребує, бо порушує спокій у домі.

— Досить мені, — сказала, — радіо в минулому, все життя було радіальне — як барабанний марш!

І я побачив її вицвілі, сині, майже замерзлі очі й подумав, що схожу фразу вже чув, але не міг згадати де, і по-своєму на неї жахнувся, бо долинула ніби з іншого світу, а може, господиня на той мент швидко обросла кригою і голос почувся з-за тієї криги, точніше із глибин її занурення в собі. Саме тому музику міг відчувати тільки натуральну: настроїв у собі чи розлитих у повітрі, в лісі, вона пливла від хат, землі чи від неба над нею. Часом мені здавалося, що й господиня не потребує радіо та інших звукових відтворювачів, бо таки наповнена тією натуральною музикою, і саме вона рятує її від зіткнень зі світом, а їх, зіткнень, вона, здається, цілком перестала потребувати у своїй повільній ході в ніщо. Коли таке відчував, самотність починала з’їдати мене, і я, як

і того дня, для мене вельми пам’ятного, кидався геть із цього забитого кригою дому, бо починав його жахатися.

Отож майже біг, щоб таки встигнути на електричку, — гнала незвідана сила, і думав, що люди сходяться в товаристві саме тому, що бояться самотності, отож сходяться поміж себе і витворяють довкола безліч непотрібної мотанини та й шумів, крутяться у світі млиночками, зачинають якісь справи, бо знову-таки бояться самотності, тобто зустрітися віч-на-віч із собою реальним, бо коли те стається (це часто прочував і сам тут, серед лісу, де проз пролітають недовідомі потяги), саме тут, серед знайомих незнайомців, життя з’єднує розсічене коло, а коли так, годі стає втекти від себе. Отоді переді мною постає чи виникає спокійне, скрижаніле й майже мертве обличчя господині, яка не тільки не боїться зустрічатися віч-на-віч із собою реальною, але давно те вчинила і не відчуває від того гризот, а щось близьке до незбагненного задоволення, — здається, саме такого задоволення я найбільше й страшився.

Якось один із моїх приятелів, котрий зараз у провінції й пише звідтіля смутні, майже розпачливі листи (до речі, згодом він повернувся до Києва, одружившись із киянкою, ми й досі з ним вряди-годи зустрічаємося), сказав:

— Боюся вмерти в глушині, боюся сільських убогих кладовищ!

Ми тоді були на збиральних роботах у селі, і якась сила загнала нас на цвинтаря, розташованого серед поля й оточеного посадкою. Але всередині дерев не було, а росла чомусь сама лобода, але напрочуд велика, м’ясиста, дереваста, соковита.

— Це страшно! — сказав мій товариш, і мені чомусь стало смішно, бо людським ілюзіям, як бачив, немає меж, отже і в небутті люди прагнуть до стадності, а це значить, що людина, як отарна істота, глибоко ворожа самотності, їй і похованою прагнеться бути ліпше не серед поля,

в оточенні вбогого ряду хрестів, а на великому цвинтарищі, десь такому, як Байкове. Ось чому, гадаю я тепер, майже проживши свій вік, християнські анахорети вважали, що, відходячи в пустелю, вони чинили подвига, адже подвиг — то надзвичайний учинок, тобто винятковий. Зрештою, і мене поривало вирватися із цієї станції, малого поля, щоб таки втопитись у великому місті, на цвинтарі велетенському, серед шумних людних вулиць і серед миготливих реклам у жвавій рухливості юрби, хоча це все лише декорація і гра, отакий собі вертеп, але в отих порухах, очевидячки, проростає в мені одвічний отарний інстинкт.

Назустріч ішла дівчина, ми пильно подивилися одне на одного, але не привіталися; очевидно, була нетутешня, бо досі її не зустрічав, а може, з району, що був по той бік колії, — тих людей знав менше, принаймні в обличчя. Дівчина обережно йшла дорогою, ніби охайна кішка, оминаючи замерзлі калюжки, ламався під ногами скрижанілий сніг, а я подумав, що вона належить до отих спокійних та охайних, для яких найвищий смисл та задоволення дотримувати в домі чистоти; зрештою, про це свідчила її приладнана до тіла одежа.

Сутінь начебто побільшала, а біля лісу стала м’яка, однак робила заслону дерев густішою й примарнішою.

Виходжу до станції. Станційні будівлі завжди стандартні, навіть у барві стін. Схожі, якщо можна так порівняти, до сонливого голосу з вокзального репродуктора. Вискакую сходами на перехідного моста, зупиняюсь на хвильку — електричка вже вглибині з’явилася. На пероні картинно розкидані люди, з висоти вони наче розставлені шахові фігури. Повітря пахне горілим вугіллям, а вугільний пил повсюди: на металевих конструкціях, сходах, на снігових плямах, які від того почорніли, і, як мені здалося, на тих розкиданих по шаховій дошці перону, непорушних і ніби примерзлих до асфальту фігурах. А найбільше курява покрила прикріпленого до стовпа круглого годинника, через що його стрілки проглядали ніби в тумані.

Відтак хвилинна стрілка здригається й перескакує на поділку вниз, і цей акт, здається, вчинив диво: шахові фігурки на дошці перону раптом зарухалися й почали пропорційно на ньому розміщуватися, ніби та стрілка запустила стародавній механізм із верткими ляльками. Я ж серед цих людей не лялька — і не тому, що вони гірші чи ліпші за мене, а тому, що вони, вирушивши в поїздку, мають мету, а я її не маю — просто піддався страхові чи поруху недовідомих первнів, що мене сюди пригнали.

Отож, керований тим інстинктом, я і ввійшов до електрички, яка прибула на станцію саме тоді, коли туди прийшов. Перебіг поглядом ряди лавок уже всередині й сів, де було місце, не вибираючи. Тільки тоді помітив: сусідкою в мене виявилася дівчина, притому ніби із знайомим обличчям. Можливо, був трохи збуджений думками та ескапічними настроями, отже зворушений більш ніж звичайно, а ще мені здалося, що й вона мене впізнала, тому переборов звичну несміливість щодо осіб іншої статі і спитав, чи вона часом не вчилась у Київському університеті.

— Звичайно, — спокійно відповіла. — На тому ж, що й ви, факультеті, тільки курсом старша.

Моє запитання було дурне, бо всі ми на факультеті й справді одне одного знали в обличчя, хоча коло знайомств між курсами було обмежене. Але хлопці, знайомлячись із дівчатами, завжди ставлять їм дурні запитання.

Так ми й розбалакалися. Виявилося, що має долю на кшталт моєї, але, на відміну від мене, живе в Києві, а призначення дістала на таку ж станцію, що і я, тільки від Києва дальшу на дві зупинки. Отож щодня туди їздить, а після уроків повертається. Звісно, сказала, це пристановище тимчасове, поки розшукає роботу в Києві, але мусить миритися.

Розмова потекла вільно й невимушено, бо жили приблизно в однаковому світі, але що мене здивувало: знала про мене більше, ніж я про неї; наприклад, знала, що я був видатним студентом (саме так і сказала) і дивується, що мене не залишили при якійсь кафедрі, а кинули в глушину, де мені явно не місце.

— Не така й глушина! — заперечив я, — адже до Києва рукою дотягтись. А не залишили з простої причини: людина я цілковито аполітична.

— То вступіть у партію, — розважно сказала, — і всі проблеми! Це ж звичайна формальність!

— Річ у тім, — тихо, але твердо сказав я, — що для мене це не звичайна формальність.

— Тоді вам кар’єри не здобути, — тим-таки розважним тоном мовила. — Хіба ліпше згубити себе десь по закутках?

— Наукою займатися хочу, — відказав. — Наукою, але, вибачте, не проституцією від науки.

Вона засміялася.

— О, то ви з характером! Мені це подобається!

І дивна річ. Сказати по правді, на дівчат я задивлявся, але діла з ними не мав. І на те були свої причини. Перше: не до кінця розмився дитячий комплекс страху перед особами іншої статі. Тобто якось часткою душі лишився недорозвинений, як це буває з чоловіками: дехто з них навіки залишається пацаном і тільки під старість це усвідомлює, а може, й ні. Друга причина серйозніша: я мав перед університетом нещасливу любов, отож вельми переймався студіями, особливою вродою не визначався, тобто в мені, очевидно, було вельми мало того

чоловічого, що викликає інтерес у дівчат, тим вони мене своїм магнетизмом не дуже й турбували, а я, як нормальний бевзь, волів милуватися чи надихатися від них здалеку. До речі, пізніше Іра, — саме так звали мою нову знайому, — призналася, що я їй і в студентські часи подобався, але видавався такий самозаглиблений, зосереджений і такий неприступний, що навряд чи міг помітити її. І справді, того, що їй подобався, я так і не запримітив, бо навіть у голову не клав, що міг комусь подобатися. Був переконаний, чи так мені здавалося, що цим дивним істотам подобатися мали чоловіки мускулясті, костоголові, із завойовницькими інстинктами. Я ж завойовником ніколи не був, бо вважав, що належу до породи людей, які прийшли не завойовувати світ, а пізнавати. Пізнавати ж світ, гадав я, це і є займатися наукою. Жінка ж, на моє тодішнє переконання, завжди уподібнюється до фортеці, яка тільки тоді виправдовує своє призначення, коли її беруть в облогу й завойовують, а чи ні, чи відіб’ється від ворога, чи буде ним захоплена — недаремно слово "захоплений" полісемантичне і означає, з одного боку, "завойований", а з другого — "повний зачарування". Отже, тільки тоді жінка захоплюється, коли її беруть пристрастю, тобто захоплюють. Я ж був у цьому світі фортецею сам, а фортеці в наступ не ходять, їхня місія оборонна, тобто захист певного місця. Ось чому став цілком самотній, бо моє призначення — оберегти власну фортецю чи башту, а не захоплювати чужі. Один мій знайомий сказав, що це ознака егоїзму. Можливо й так, але інакшим бути не можу, бо така моя природа. На моє тверде переконання, людина не творить себе, а здійснює, а природа її закладена в ній вишньою силою.

Але тієї випадкової зустрічі все в мені порушилося, може тому, що тоді не рефлектував по-інтелігентському, а мене ніби підхопив стрімливий потік і поніс, покотив, я ж не мав ані сили, ані бажання опиратися; одне слово, стало з дівчиною легко й просто; я невимушено теревенив, так само й вона, і ми незчулися, коли дісталися київського вокзалу.

— Провести? — запитав я.

— Ну, в мене свої справи, а у вас свої, — відказала й ніби відмежовувалась.

— Але ж не маю справ, — мовив щиро я. — Тікав із глушини!

— Ага! — тріумфально сказала вона й переможно всміхнулася. — Все-таки глушина гнітить!

— Звісно, гнітить, — згодився я. — Бо ще не знайшов своєї гавані.

— У мене й справді море справ, — серйозно повіла. — Я ж не розраховувала на зустріч із вами, — і вона знову всміхнулася, а коли всміхалася, обличчя її ояснювалося.

— Поблукали б київськими вулицями, — розчаровано протяг.

— Може, іншим разом, — відказала. — Справді, сьогодні зайнята.

— Коли ж буде той інший раз? — схопився я за ту нитку.

І вона раптом спохмурніла чи посутеніла на мент, десь так, як отой ліс, на якого любив дивитися з вікна на своїй станції.

— Щось не так? — спитав.

— О ні! — засміялася. — Це я згадала одну річ. До речі, ви підсіли до мене випадково чи знамірено?

— Абсолютно випадково, — запевнив я, і це була правда. — Людина без мети все чинить випадково. То ми ще зустрінемося чи ні?

— Хіба знову випадково, — загадково всміхнулася вона.

— У вас хтось є? — спитав навпрямець.

— О ні! Але в мене безліч справ. Я й справді дуже зайнята людина. І ліпше про це не питайте.

— Але ж чому? — здивувався я.

— Тому, що у вас своє життя, а в мене — своє, — холодно відказала.

— А чому спитали: чи випадково до вас підсів?

— Просто з цікавості!

Більше пояснень не виклала, а її несподіваний холод мене отверезив. Тобто весь час, поки їхали, був ніби в тумані, запаморочливому й п’янкому, але туман, мигнуло в голові, завше туман, тобто будь-яке сп’яніння минає, а коли випито забагато, то відомо, що настає, — похмілля, отже нічого корчити із себе ідіота. Похмілля, здається, на мене й найшло — розмова ставала неприємна.

— Гаразд, — сказав на позір легковажно. — Проведу вас до трамваю чи тролейбуса, і зустрінемося через п’ять років.

— До тролейбуса, — мило всміхнулася вона.

Провів її до кінцевої десятки. Іра ввійшла й сіла на вільному місці. Ну що ж, нехай заграє туш, і я спокійно розверну голоблі. Але тут сталося ще одне — маленьке, а може, й ні, тобто, може, й не мале: ми зустрілися поглядами: я — на тротуарі, а вона — по той бік скла, і не могли розвести поглядів. Стояв, по-дурному всміхаючись, і не міг не дивитися, бо щось там у ній сталося. Сказати по правді, не була красунею, може, і з певними вадами: довгообраза, ніс задовгий, вуста безвольні й загрубі, але за заслоною скла вона почала розквітати, як квітка, і за мент стала прегарна: ось чому не міг відвести погляду. Нестерпно захотілося

вскочити до тролейбуса, і коли б це вчинив (був твердо певний), холод поміж нас навіки пропав би. Але я людина стримана і сторожка, а відтак не здатна на афектовані вчинки, тобто розум у мені завжди долав почуття, тим більше, що цілком певно здалося: вона, не відводячи від мене погляду, не просила, а вимагала, щоби почав її завойовувати, а це значило: мав би перестати бути самим собою. Тому в тролейбуса не вскочив, тільки звів привітально руку, коли той рушив, — це вчинила й вона. Всміхнулась печально, а я поспішив з цього місця, щоб якось зібратися з думками, — був-бо переколошканий і схвильований, а такі речі зі мною вельми нечасто трапляються. Може, тому, як сказав приятель, що я егоїст? Не знаю. Найпевніше тому, що не належу до племені завойовників і переконаний: кожен завойовник більше втрачає, як завойовує, але ніколи не усвідомлює власних утрат. Очевидячки тому, що, захоплюючи чужу фортецю, свою тратить, а в найкращому разі володіє обома, а отже, розпорошується.

Ішов Безаківською вулицею до бульвару Шевченка, відтак до рідних мені корпусів університету, але біля поліклініки, в якій колись помер Михайло Коцюбинський, завернув до Ботанічного саду, бо запраг хоч би відносної самоти. В цьому була іронія: від самоти тікав, а тут шукав самоти. І це, можливо, тому, що людина до всього звикає, а водночас не хоче звикати, тримається давніх думок та приписів, а заразом ламає їх і змінює. У мене щось схоже: звикаю до глушини і не можу звикнути, мені там часом цілком добре, а отже, нестримно кудись пориває. Звісно, не належу до тих, хто боїться сільських цвинтарів; зрештою, молодим був іще переконаним матеріалістом, отож намагався не думати, що буде зі мною, як покину світ, але думки про те турбували, стискаючи серце залізним обручем. Отож саме тоді, в Ботанічному саду, ця думка невідь-чому чавко стисла мені горло. Тільки-но відбув романтичну зустріч, мав би, як знамірювався, обмислити те, що сталося, натомість заполонило оце відчуття, і мені нестерпно захотілося чи напитися (хоч загалом я непитущий), чи закурити — палити став віднедавна, саме тоді, коли оселився на станції і коли тисла мене самота. Алкоголем людина часто гасить бунти в собі чи в душі своїй, чи проти неї, бо бунти в собі — це бунти в душі. Коли ж послатися на стародавні душевники (це знаю

тепер, а тоді ще про ті мудрощі не відав), то вони вістять, що душа не одноцільна, а, як і людина, набуває різного наповнення. Тобто людина може наливати її живою водою або водами сморідливими, відтак душа, як сказав загадковий Г. Т. на початку XVII століття, "творить усе: чи лихе, чи добре". Душі бувають ситі й неситі. "А неситій душі все мало", тож "хто душу собі оберігає, той її і остерігає", отже, і над душею в людині є керманич, і ним може бути тільки одне: розум, а точніше ум. Бо, як сказав ще Кирило Транквіліон-Ставровецький у "Дзеркалі богослов'я" від 1618 року: ум і розум таки різні речі: "Ум — це саморослість душі, тобто джерело всякого розуму людського, розум же зовні в душу приходить. Коли чого навчишся і зрозумієш — це і є розум. А ум у душі сам од себе розумний". Що це значить? А те, на думку давнього мислителя, що ум вирощує та ж таки душа для самоконтролю свого лихого чи доброго. Отже, керманича вона створює собі сама — ось що значить саморослість.

Але я знову замудрив. Коли трапиться, може, цій історії читач, прошу в нього вибачення. З другого боку, не прошу, бо коли йому стане цікава історія старого книжника, то мусить витримувати й напругу його мозкових акумуляцій, тим більше, що цю історію названо "Кросворд", а слово це значить перехрещення ходів, бо саме слово "крос" — це "хрест" англійською. Але цей мій кросворд ускладнено ще й тим, що його загнані в клітинки слова складають ще й ребуси, ось чому я вживав раніше обох слів — кросворд і ребус — в одному ряду. А ребус, як відомо, слово французьке і значить загадку, що складається з речень, малюнків, усіляких знаків, фігур, і його можна розгадати, коли правильно розкласти малюнки, фігури на слова чи окремі звуки; а коли ребусом є слова, то вони, чи літери, мають також організуватися в певному порядку. У житейському ж кросворді-ребусі фігури — це ти сам, а ще люди, котрі тебе оточують, а малюнки — це сцени з життя. Отже, досі, як було сказано, я творив кросворд, а в ньому постала й перша складність — ребус, тобто моя зустріч в електричці з Ірою. Зі свого невеличкого досвіду стосунків з особами іншої статі (цей досвід, до речі, так і залишився невеликим і досі, коли голова моя злисіла, зуби майже випали, а обличчя зморщилося) я дійшов висновку, що жінки люблять

напускати туману навіть ясної погоди, люблять здаватися таємничими, загадковими, і це з простої причини: таємниця вабить. Отож крутять і викручуються, ховаються й показують, наближаються і віддаляються, одне слово, колотять білий світ і ті стосунки, як тільки можуть і вміють. Тобто вони ніби риба у воді, яка обкушує приманку і щосили намагається бути неспійманою, а ми — гачки, і живець наш цілком елементарний; точніше, ми — рибалки зі своїми гачками, але вони щось складніше за рибу, бо не тільки прагнуть насититися живцем, а, не заковтуючи наших гачків (деякі, правда, заковтують, відтак страждають, коли рибалка виявиться немилосердний), зловити хочуть того рибалку, отже, їхня таємничість і є їхніми гачками, яких вельми винахідливо витворюють. Такі речі досить добре розумів і тоді, коли сталася та історія-ребус, котра не дає, як видно із цього скрипту, спокою мені й дотепер, але розумів це не умом, за Транквіліоном, а таки розумом, який прийшов до мене ззовні, тобто від науки.

Однак у моїй ситуації так легко розв’язати ребуса не випадало. Річ у тому, що вона, тобто Іра, відмовилася від зустрічі зі мною, покладаючи можливість нашого здибання на ще одну випадкову зустріч, якої в умовах великого міста може й не трапитися. З другого боку, отим невідривним поглядом через шибу тролейбуса явно мене провокувала й давала прозоро зрозуміти, що я їй не байдужий. Чи то була одна з формул жіночого кокетування, коли жінка, навіть не бажаючи зближуватися з чоловіком, однаково його надить і дістає від того внутрішнє задоволення? Цього я не знав. Зрештою, то байдуже, коли більше з нею не зустрінуся чи зустрінуся, як сам сказав, через п’ять років. Але я вже пустив у цього скрипта речення, котре мене викриває: сказав, що пізніше Іра мені зізнається, що в університеті до мене приглядалася і я здавався їй надто неприступний. Доскіпливий читач, який не проґавив цієї фрази, може миттю здогадатися, що історія моя з Ірою на цій першій сцені не закінчилася, а тільки почалася, і це правда. А річ у тім, що вона хоча й обкусала мою наживку і зникла у глибинах вод, але дала зрозуміти: у водоймищі не вся риба байдужа до моїх наживок, відтак коли клює, жоден рибалка місця ловитви не покине, а наживить гачка заново, — ось що найпевніше означав той невідривний

погляд крізь шибу. Та й ще дещо. А те дещо була єдина інформація, яку видала: щодня їздить електричкою (хоча може бути, що не тією самою) і щодня проїжджає через мою станцію. Отже, маючи наполегливість і терплячість, я міг ще раз виловити її з тієї води, але за умови, коли до цього активно візьмуся, тобто почну її шукати й виловлювати, вийду зі своєї пасивної нерушності і стану завойовником, як міг би ним стати, коли б ускочив до тролейбуса і не захотів би її так просто відпустити. Отже, її моя інертна позиція не задовольняла, її ж бо в мені пізнала, а може, пізнала ще раніше, придивляючися в університеті й відчувши те фібрами душі, — тим і зумовлювалися провокування, які відзначив. Важило тут ще й інше: сказала, що в неї нікого нема, отже об’єктивної причини для нашого незнайомства не було. Але що значить: вона дуже зайнята людина? Школа? Але я так само зайнятий у школі, а дозвілля маю досить, хоча в неї немало забирають переїзди. Отже, дуже зайнята була не лише в школі, де працювала, а й у Києві, де жила. Але я про неї нічогісінько не знав, значно менше, як вона про мене. Здається, була киянкою, а не так, як ми, прийшляки, які бездахо бовталися чи в самому місті, чи в його околицях, як оце я. Коли ж була киянкою, то мала тут батьків, братів, сестер, можливо, діда чи бабу, чи обох, чи могили на одному із цвинтарів; коли живеш не сам, не все складається як бажаєш, часом живеш не для себе, а й для когось, хтось може бути хворий, калічений та й мало що — над цим я, зрештою, не бажав замислюватися; головне, що вона "нікого не мала". Бо коли б оте останнє було, мені треба було б вимести цю маленьку пригоду з голови, адже я, як незавойовник, ніколи не дозволив би собі від когось дівчину чи жінку відбивати, тобто руйнувати чийсь уже складений інтим. Тут я категоричний, бо мав певною мірою римо-католицьке виховання, хоча культових закладів не відвідував та й не відвідую й досі, а тоді був ближчий до атеїзму, як до віри через конфесію; згодом у цьому мої погляди скоригувалися, але до теми це не стосується. Скажу тільки, що мати моя була старанною відвідувачкою костьолу, а батько — ні, бо батьки — продукт атеїстичної епохи. А я тоді був твердо переконаний, що fecit deos primum timor[1].

Отак я сидів на лавці в Ботанічному саду, курячи сигарету за сигаретою, аж доки відчув, що змерз. Тоді повернувся тією ж дорогою на вокзал, зовсім забувши про наміра відвідати книгарні чи поблукати наповненими звабними очима та постатями вулицями, — чомусь дивитися на київських красунь стало нецікаво. Отож дочекався найближчої електрички й повернувся додому, де мене чекало вікно і ліс углибині, який так само, здавалося, ховав у собі безліч таємниць.

5

Але, як сказав Теренцій, "amantes — amentes"[2], і я пересвідчився в тому на власному досвіді. Та сталося це не відразу. Першого тижня провів цілком спокійно, ведучи звичайного способа існування, але чи саме такий час відведено для проросту цього насіння (чи бацил хвороби), чи недостатня наповненість життя подіями, ба й порожнеча його, чи, може, як думаю зараз, якісь чарівницькі чи відьомські дії дівчини щодо мене (це могло відбуватися на енергетичному рівні через навіювання), але поступово спокій почав утрачати, і перше поле, де виросли ці квіточки, були мої сни. Удень майже не думав про того незначного епізода: що, зрештою, сталося: випадково зустрівся з напівзнайомою людиною, потеревенив — нічого ж бо не сталося! Але щось сталося, бо Іра почала з’являтись у мої сни еротично, явно мене зваблюючи. Ми десь блукали чи піщаною косою біля моря (до речі, біля моря ніколи не був), ноги вряди-годи засмоктувалися, і ми зі сміхом виривали їх із полону; незмінно бачили якогось невеликого катера, на якому веселилася, п’ючи й танцюючи, компанія розшалілих молодиків та дівчат; а коли доходили до краю коси, катер раптом зникав, ніби провалювався під воду, і нам у вічі починав дути гарячий, солоний і мокрий вітер. Тоді ми повільно роздягалися, невідривно дивлячись одне на одного, десь так, як через скло отого тролейбуса; я з одного боку коси, яка в цьому місці була метрів на п’ять, а вона з другого; відтак, не відриваючи поглядів, ішли неквапно одне одному назустріч; потому вона лягала на пісок, і я легенько водив пальцями по її тілу, а вона заплющувалася, і на її тілі тремтіли прозорі краплі води, що їх закидав до нас вітер із хвиль. Я нахилявся й цілував ті місця, де були краплі, ніби

випивав їх, і, що дивно, були не солоні, а солодкі та хмільні. Тоді наближався до її стрункіх персів, на лівому була більша родимка, обціловував і їх, засмоктуючи, як дитя вишню, сочка, а вона сміялася й гладила мені волосся. Отже, щоночі відбувалася така еротична катавасія, посеред якої несподівано прокидався, ніколи акту не завершував, хоч часом і проникав у її глибину. А не завершував, бо найсокровеннішої миті щось доконче траплялося: чи випливав раптом затонулий катер, приставав до берега, і з нього починали висипатися одягнені по-пляжному чи й зовсім голі хлопці та дівчата, і визкотіла шалено й пронизливо музика, і починалися довкола нас дикунські скоки, на нас цілком не зважаючи, і тільки один із них у смугастих, як американський прапор, трусах та з малою борідкою, з першими сивинами в довгому волоссі, сідав біля нас на пісок і пильно дивився, а тоді казав:

— Але ж, юначе, ти зовсім не вмієш кохати жінку! Не втратив іще непорочності?

Цей сон явився до мене абсолютно однаково тричі, я прокидався саме після цих слів незнайомця, але, що дивно, у холодному поті, хоч не доберу й досі, чому це мене лякало. Непорочності я справді таки не втратив, але чому це не вмів кохати жінки, коли моя напарниця відчувала від моїх пестощів насолоду, навіть сміялася вряди-годи щасливо? Однак ці сни мене виморювали, і я виходив із дому з важкою головою, світ похитувався, речі в кімнаті й на вулиці ніби оживали й починали рухатися, тож мусив чи присісти, чи зупинитися, щоб здобути тяму чи ж зорієнтуватися, де пробуваю, бо все навколо здавалося чужим; зрештою, таким воно й було насправді.

Отак і почалося моє божевілля. Не знав, де Іра живе, не знав навіть її прізвища та по батькові, отже шукати її в Києві хоч би через телефонні довідники та адресні столи — річ марна. Сподіватися на ще одну випадковість було б так само безумом, бо де її знайти в цьому мурашнику? Відшукати її мав сам, забувши власні дурні принципи незавойовництва, але коли дівчина продовжити зі мною спілкування не

бажає, наївно міркував я, то чи маю їй надокучати? Хто я такий, добре відала, окрім того, я висловив відверто бажання дальших зустрічей; відповіла на те цілком виразно й недвозначно: "Ні!" Отже, тобі, молодче, піднесено гарбуза, і чи такий ти ідіот, щоб на те не зважати, і чи такий позбавлений гордості, аби з цього не уразитись? Але був іще той невідривний з’єднаний погляд, який увіч мене провокував; здається, саме тоді мені й закинуто в душу те насіння чи бацили, які оце й проросли. А що це значило? Тільки те, що порядна дівчина ніколи не згоджується на любовну пропозицію з першого разу, я це знав, хоча й був ще непорочний. І це тим більше було ймовірно, бо всі нитки між нами не обірвано, і це вона також мала чудово знати. Лишалося їх дві: електричка, в якій щодня їздить на місце роботи, а друге — станція, де працювала у школі, а школа там була лише одна, щонайбільше дві. Правда, остання річ могла бути непевна, тобто інформацію дівчина, як це заведено в їхньому племені, могла подати неправильну. Одно напевне: та станція і справді далі від моєї, коли міряти від Києва, отож я мав би перевірити їх всі на цьому проміжку. Але вчинити це не просто, адже зайнятий роботою саме тоді, коли працює й вона. Отже, найпевніша мала бути електричка з тієї пори, коли здибалися, хоч сама призналася, що їздить нею не завжди, інколи звільняється раніше, інколи пізніше, а часом затримується на довше, тож і тут усе закрутила й закаламутила.

З такими думками і з душевною пригнітою я плуганився дорогою між своїм помешканням і пероном; саме з’явився поїзд із Києва; ясна річ, на нашій станції він не зупинявся. Але мені той поїзд був цілком байдужий: для пожильців станції поїзд, який тут зупиняється, набагато важливіший, ніж той блискучий, який пролітає мимо.

День видався холодний, хоч сніг майже зійшов, лишень де-не-де сіріли його потемнілі клапті; учора пройшов дощ, дорога покрилася сірими калюжами; зрештою, і моя душа, про яку стільки розводився, була покрита такими ж калюжами — то мертва вода, бо в ній ніщо не живе. Але як ця вода, що тут, під ногами, розмочує дорогу, перетворюючи її у в’язь, так і та, в душі, перетворює у в’язь мої думки й

почуття, отож хочу йти на ці лови, а водночас не хочу. Не хочу, бо перед очима стоїть, наче вбитий у землю кілок, виразне Ірине: "Ні!", а хочу, бо не можу не хотіти, тобто почуваюся подоланим, а певною мірою ідіотом, бо не можу забути того погляду, яким дивилася на мене через шибу дівчина.

Маю одну непереборну рису — я винятково обов’язковий: коли щось пообіцяв, то неодмінно те виконаю, хоч би те й було мені неприємно; коли ж чиню щось без зобов’язань, то можу легко і без гризот чини міняти. Що ж я пообіцяв Ірі? Нічого, але в останні хвилини зустрічі дивилася на мене, ніби чогось просила, я ж погляду не відвів, отже на прохання її ніби зглянувся і пообіцяв виконати. На чужі очі таке тлумачення може здаватися смішним, але річ у тім, що я й справді так відчував, ба був певний (правда, не безсумнівно), що жене мене до залізничної платформи саме почуття обов’язку, а не абсурдно загніжджене в мені кохання, хоч воно також розпускало в мені своє пагілля. Отже, щоб остаточно заспокоїтися й викинути з голови всі оці думки, а з серця переживання, я мусив, просто-таки мусив ще раз побачити дівчину, аби конечно переконатися, що її "Ні!" — не дівоча дипломатія, а твердий рішенець, тоді я свої уявні обітниці можу вважати за здійснені, відтак позбудуся душевних гризот. Тим-то, стоячи на мості, приймаючи на обличчя пропахлий вугільним пилом вітер із дрібненькими краплями і незвідь-чому жахливо мерзнучи, я більше бажав почути підтвердження Іриного "Ні!", аніж його заперечення. Чому? А тому, що певною мірою вже тоді помаленьку переставав вірити в романтику малих станцій та поїздів, бо вона більше гадана, як справжня, і є, очевидно, вигадкою поетів, аніж дійсністю, хоча вигадки поетів — це теж одна з форм дійсності, коли незначне виводиться у значне, хоча перше не перестає залишатися собою, тим більше, що цю прицукровану вигадку підхопили й розжували, отже вона перетворилась у певний літературний шаблон, а шаблон — одна з устояних форм реальності.

Знову починався дощ, відтак довкола згустилася сутінь, хоча до вечора було ще далеко. Мовчки витягувалися до неба найближчі до колії

дерева. Це вільха. Вона не росте просто із землі, а з чорних трав’яних горбків і свідчить, що це місце низинне. Навколо синюватий туман, небо сіре, наче велетень художник вилив у фарби свою печаль. Між синім є темніші масиви і світліші смуги, але це не просвіти неба, вони легкі й нетривкі. Вони наче почуття людини, що думає про поїзди, які не зупиняються на станції, хоча чекає поїзда, котрий конче тут зупиниться.

Мостом іде дівчина — напрочуд та сама, яку передибав того дня, коли зустрівся з Ірою. З’єднуємося поглядами, але і в її, і в моїх очах — відбиток сірого неба, хоча її очі гарні. Але то краса не для мене, і я відвертаюся.

Забігаючи наперед, скажу, що з цією дівчиною згодом стикався не раз, якось навіть їхали разом в електричці, сидячи одне навпроти одного. Але до неї я так і не заговорив, був-бо завше зайнятий у думках та почуттях іншою. Цікаво, що таких принагідних зустрічей трапляється в житті безліч, але цієї чомусь не забув, ба випав один момент, коли, позираючи на неї, зненацька подумав: "З такою міг би одружитися" — не закохатись у таку, а одружитися. Але вона промайнула повз мене тінню, тінню пройшов повз неї я, отже ці випадкові зустрічі, як раптово почалися, так обірвалися — ніби чиясь керівна рука у час мого любовного божевілля навмисне наблизила її до мене, показала й забрала з очей. Але я був надто сліпий та глухий, щоб той тихий погук до мене дійшов і щоб його послухався. Можливо тому, що не відав давньої мудрості: "Природа достатня в необхідних діях і не збиткує в зайвих, бо вона нічого не робить даремно".

Цього разу прийшов на станцію зарано, отож довго мусив чекати. Але коли з’явилась у глибині сумрявого простору електричка, моє серце затахкало, як і колеса по рейках. Збіг на платформу й зупинивсь у тому місці, де мав стати вагон, у якому їхав минулого разу; до речі, відтоді я в Києві не бував. У глибині душі не вірив, що зустріну Іру, так воно й сталося. Пройшов електричку взад і вперед, але результат випав той-таки. У Київ, ясна річ, не поїхав, зійшов на черговій станції і повернувся додому, цілком логічно міркуючи, що коли б вона хотіла зустрічі зі мною,

то так само вирахувала б, як могли б зустрінутися, і сідала б у той-таки вагон чи принаймні в ту ж таки електричку. Отже, мав усі підстави заспокоїтися й викинути те навадження з голови. Але того вчинити не міг через зустрічний резон: мав би прийти й перевірити електричку хоч би наступного дня, а не через десять днів, як це вчинив. Отже, гадав я, повертаючись додому, Іра наступного і в подальші дні, один чи кілька, і справді могла вчинити так, як думав, а коли я не з’явився, то й перестала на мене зважати і почала чинити так, як випадало. Мав діяти тепер не за твердою логікою кросворда, а знову-таки ловити вітер у полі, тобто випадковість, хоча й розумів: жодна випадковість не твориться знамірено, а виникає лишень у невпорядкованій сфері живої стихії. Коли ж намагатися стихію впорядкувати, вона починає пручатися, бо всі випадковості трапляються лише тоді, коли їх не чекаєш. Буває також: природа з таких пошукачів збиткується — це сталося й зі мною.

Наступного разу побував у Києві через кілька днів, коли знову був змучений самотою й неясними гризотами (перед цим мав уночі ще одного еротичного сна з Ірою, але вже не на піщаній косі біля моря і з катером та гуляками на ньому, а в якомусь домі, вщент набитому людьми, де ми парувалися в темному закапелку, відгородженому ширмою, що чомусь також нагадувала американського прапора); був подоланий тугою й потужним потягом, котрий гнав мене з чотирьох стін. Знову дорогою перевірив електричку, але Ірі не знайшов, однак у Київ таки подався. І, зайшовши до книгарні, раптом побачив Іру в спину: постать і зачіска ті самі. Радісно і схвильовано кинувся до неї, але до мене повернулося цілком чуже обличчя й обдало такою крижаною водою, що я миттю звідти втік, відчуваючи, що серце так само колотиться, ніби в мені тарахкотіла електричка.

Другий випадок ще химерніший. Я таки поїхав на станцію, яку Іра назвала місцем своєї роботи, і біля школи натрапив на загулялого учня.

— У цій школі вчишся? — спитав учительським голосом.

— Еге ж, — відказав хлопець, зумисне огрублюючи "г"; здається, він миттю впізнав у мені вчителя.

— А чому не на уроках?

Хлопець обдав мене поглядом, очі мав сиві й ніби приморочені.

— Бо мене вигнали, — сказав, без ніяковості розглядаючи мене.

— А є у вас учителька української літератури Ірина, Ірина, як її?

— Ірина Володимирівна? — спитав хлопець, хитро на мене позираючи.

— Так, — мовив я поважно.

— То онде вона йде, — мовив тоном юного єзуїта хлопець.

Стрепенувся й побачив, що зі шкільних дверей вийшла кругленька, карачкуватенька, з типово вчительським обличчям жіночка, у класично вчительській одежі, старша від мене принаймні удвічі, але йшла не в наш бік, а до іншого приміщення в глибині двору.

— А іншої Ірини у вас нема? — по-дурному спитався.

— Ні, іншої нема, — тим-таки тоном юного єзуїта відповів учень.

— То не та, — сказав я на позір легковажно й подався геть, увіч відчуваючи спиною тріумфа капосника, якого недаремно вигнали з уроку і який знайшов у мені несподівану розвагу, адже напевне впізнав у моїй персоні вчителя, миттю укмітивши, що я недаремно не знаю, як по батькові ту Ірину, адже вчителі у свідомості учнів без імені по батькові не існують.

Невідь-чому цей удар був ще відчутніший, як хибна зустріч у книгарні. Вирішив більше сюди не приходити, та й незручно це було, бо час робочий, я навіть попросив підмінити мене, що робив уперше, вигадавши якусь дурну причину; вікна ж між уроками було замало, щоб змотатися туди й сюди, а ще дочікуватися перерви. Варіант — використати місце роботи для зустрічі — відпадав, залишалося дві речі: подальше обшукування електричок і марна сподіванка на випадковість. Отож, подумав собі я: чи не краще тобі, бовдуре, переконати себе, що свою гадану зобов’язаність задовольнив, та й перестати казитися, а коли перестанеш казитися, зникнуть і еротичні сни, адже писав один стародавній поет (це вже мої теперішні алюзії): "Бо як любов затаїш, стане сильніша вона", — а інший його доповнив, звістивши, що "воскресаючий птах продовжує мертвого птаха"; третій із того племені застеріг: "Та не дуріть себе ви — труду того шкода"; четвертий же додав: "Сни — це потолочена і поруйнована дійсність", але це все покриває одкровення Станіслава Оріховського, мислителя середини XVI століття: "У природі немає нічого такого, що б сильніше хвилювало розум людини, як зустріч із жінкою" — на жаль, цю останню істину я засвоїв, уже бувши літнім і навіки самотнім, однак тоді, замолоду, очевидячки вже мав відчуття такої рації, адже не міг припинити пошуків. Отож їх і не припиняв, покладаючись уже на біблійне, хоч не знав тоді й Біблії: "Шукайте і знайдете" (Матвій, VII — 7), бо мені, очевидячки, настав "час шукати" (Еклезіяст, III — 6). І я її знайшов.

6

Так, знайшов! Ще й дуже просто, десь через тиждень, відколи почав розшуки; власне, вийшов до електрички на той час, коли зустрівся був з Ірою вперше, зайшов у той-таки вагон і побачив її на тому-таки місці. Ба місце поруч виявилося вільне. Уже сам факт такої простої розв’язки ребуса в кросворді мене вразив; признатися, навіть пошкодував, був-бо готовий до випробувань складніших.

Іра широко всміхалася назустріч.

— От бачите, — сказала, коли сів поруч. — Минуло менше п’яти років, поки зустрілися. Випадковості не така вже рідкісна річ.

Але це увіч не була випадковість, бо я, шукаючи, повернувся на старе місце, а вона, напевне бажаючи, щоб її знайшов, також на те ж місце прийшла.

І ми знову захоплено проговорили цілу дорогу; до речі, я признався, що шукав її, але не цілком, про обшуки електричок не говорив, тільки про те, що кілька разів виходив так, як оце сьогодні, на давнє місце і що раз поїхав на станцію, де теоретично мала бути її школа. Розповів і про юного єзуїта, що її розвеселило.

— Це я його, капосника, вигнала з уроку, — сказала. — Славне хлопча і здібне, але дурне: закохалось у мене й написало любовну записку. А як хитро придумав ту записку передати! Щось писав і озирався, щоб я помітила й записку відібрала. А там стояло: "Ірино Карлівно, ви красива!" Ну, я його й погнала з класу.

Так я довідався, як її по батькові.

— То у вас дві учительки Ірини? — спитав.

— О так! Але Ірина Володимирівна вчителька природознавства, а не літератури, тут капосник збрехав. Ловко вас провів, очевидно, побачив конкурента.

І вона знову засміялася.

Отже, цей конкурент, тобто юний єзуїт, мені таки допоміг: переконався, що про місце роботи сказала правду, але як часом непросто буває дійти тієї правди. Сповістила, зрештою, і своє по батькові; я використав цього момента і спитав про прізвище, але вона викрутилася, прорікши, що дівоче прізвище — це у світі щось вельми

непевне, отже й сама витворила своєрідного афоризма, хоч і певною мірою сумнівного, коли згадати про старих дів. Зрештою, і сама логіка була ефемерна: коли прізвище дівоче, то хіба не належить його називати, хоч би яке непевне, як категорія, воно було?

Вона ж сприйняла цю поправку як жарт, засміялася, але прізвища не сказала, можливо, для того, щоб я згодом продовжив розшуки, які увіч її втішали, що мало би втішати й мене. Так ми дісталися Києва, а коли я знову зібрався провести її до тролейбуса, звістила, що цього разу їде трамваєм, так само десятим номером, а на пропозицію погуляти разом вулицями Києва рішуче відмовилася, звістивши, що й сьогодні в неї безліч справ. Тоді я, уже не бувши такий сором’язливий, рішуче сів до трамвая разом із нею, звістивши, що й мені треба в цей бік, отож проїдуся до її зупинки.

— А до якої треба вам? — спитала.

— На зупинку далі від вашої, — сказав я, звісно, не знаючи, до якої потрібно їй. — А коли дозволите — до тієї, що й вам.

Розмова відбулася, коли трамвай уже рушив, а ми сиділи поруч на задньому сидінні.

— То ви настирливий? — спитала вона.

— О ні! — мовив цілком щиро. — Як скажете, так і буде!

Задумалася, і ми проїхали якийсь час мовчки. Мовчанка затяглась, і я трохи стурбувався: дотягне так до своєї зупинки, скаже: "Ні!" — та й вийде. Тоді знову її загублю, хоча роздобута сьогодні інформація давала всі підстави легко її розшукати на роботі, якщо… Якщо вона сказала правду про юного єзуїта, котрий мене так майстерно відшив, бо могла й ту історію вигадати. Але те, що сіла в той-таки вагон і на тому ж місці, свідчило найпереконливіше: зустрічі зі мною бажала.

— То так чи ні? — перепитав я.

— Я таки справді дуже зайнята, — сказала тихо, дивлячись перед собою напруженим поглядом. — Але коли ви такий настирливий… — і знову замовкла.

— То що, коли я такий настирливий? — перепитав я.

— Давайте завтра приїду тією ж електричкою на вашу станцію і ми десь там у вас поблукаємо.

Сказала те дивним, сухим, навіть офіційним голосом, знову-таки на мене не дивлячись, але це не дуже обходило, бо спалахнув радістю. Поклав руку на її і стиснув.

— Домовились! — сказав.

— Тоді ваша зупинка буде зараз, — мовила тим-таки голосом вона.

— Гаразд, — згодився я, зводячись. — До завтра! І вибачте за настирливість!

— О, чоловікам настирливість буває потрібна! — сказала й усміхнулася, а коли всміхалася, обличчя її осяювалося, хоча очі залишалися холодні й напружені. Але й це мене мало обходило, адже домігся того, чого праг, якщо… Якщо завтра тією електричкою вона приїде. Розповідав мені приятель, саме той, котрий боявся сільських цвинтарів, а він був, попри розум і начитаність, трохи й ловеласний, що дівчата мають набір засобів, щоб делікатно відшити випадкового залицяльника, і один із них, найкращий і найпоширеніший: призначають побачення, на яке не з’являються, очевидно, мають від того, як він казав, свій "кайф", бо хоч і хлопці немало дурять дівчат, також дістаючи при цьому "кайф", не відстають у цьому й вони, а не раз і перевершують. Щодо цього мій приятель навіть склав дотепного

афоризма: "Що таке любов? Це взаємне одурювання", — і значною мірою, як мені здається і зараз, мав рацію. Загалом цю істину теоретично я знав, але іншого виходу не було. Отож трамвай зупинився, я вийшов і захотів повторити те, що було минулого разу, тобто став на тротуарі й нерушно дивився в її бік. Іра мені легко всміхнулася, підвела руку на прощання й відвернулася. Трамвай рушив, але до мене не озиралася, мимо проплив її профіль, а профіль у неї був гірший, як анфас, і дівчина напевне це мала б знати. Але я залишився задоволений. Чому? Бо не належав до випадкових залицяльників, принаймні мав підстави так гадати, — ниточка ж між нами потовщала, і її сплітав не тільки я, а це вже неабищо. Знову-таки, чому? Бо життя мені наповнювалося, і я тим розв’язував немалу проблему — виривався із цупкого зашморгу самотності, адже інші засоби вчинити те були мені незвісні чи й неможливі. Так, я ще не відчув глибокого упоєння наукою, коли відкриваєш для себе давніше незвісний чи поверхово збагнений текст і починаєш занурюватися в нього, як у воду, добачаючи там, як під водою, незвісний і дивовижний світ. Відтак починаєш пізнавати реалії того з’явленого світу, і пізнані реалії від того оживають і починають сплітатися в картину, як писав Павло Русин із Кросна: "Справді, приємніше те, що відкрите великим зусиллям, те, що в надрах таїть наша велика земля", — і недаремно цей давній поет закликав себе й інших зі свого племені нести радість для вчених. Ота радість згодом стала і для мене смислом існування. Власне, тоді, замолоду, відбувалося щось схоже, але текстом, який відкривався для мене, ставала інша душа, не моя, а істоти цілком іншого складу, способу мислення та відчування — ось чому це давало спершу таку радість. Але коли так, то найщасливішими людьми на світі треба признати Дон Жуана й Казанову, які тільки те й робили, що змінювали об’єкт захоплення, отже ціле життя — доросле, звичайно — перебували в процесі пізнання супротилежних собі душ. Але це не так. Я помітив, — звісно, не тоді, а тепер, проживши немалий вік, — що трапляється немало людей, які люблять книгу, немало читають, навіть збирають цінні бібліотеки, а інтелекту й глибокого духовного розвитку не здобувають. Очевидно, річ у тому, що згадані ловеласи та й книжники скачуть по хвильках, а не поринають у глибину вод, отож таємний світ незвіданих явищ

залишається для них заслонений. Тобто їхнє дно не в глибині вод, а на їхній поверхні, а дно — це завжди завершення шукань. Отож вони тільки й знають, що відчувають дно, а не процес щасливого вглиблення із щастям відкриття перед цим запечатаних таїн. Коли перенести це в площину поданого мною символу, кросворда чи ребуса, останні цікаві для розгадування тільки доти, доки є нерозгадані, а нерозгадані клітини кросворда такими й залишаються, відтак розгадувачі викидають газети у сміття. Ті ж ловеласи, чи розгадувачі, чи книжники, хто не відає щастя поринання, ніколи ані книги, ані жінки, ані кросвордів не пізнають до кінця, отже кросворди заповнюються тільки в тій частині, котра доступна їхньому знанню, — ось чому вони не знають справжнього задоволення. Але, з другого боку, є і жінки, і книги, детективи наприклад, якими захоплюєшся, здавалося б, так, що й світу не бачиш, але, прочитавши, цілком тратиш до них інтерес, бо справжньої глибини в них нема, а дно мілке.

7

Спав я тривожно. Еротичні сни з Ірою чи з будь-ким не снилися (до речі, об’єкти таких снів бувають реальні, інколи цілком несподівані, наприклад хтось, до кого досі не мав жодного інтересу, а часом цілком нереальні чи, може, випадково зустрінуті й ніби твердо забуті), але привиджувалися лабіринти, знову-таки у вигляді якогось кросворда: я ввійшов через двері в голу квадратову кімнату, перейшов через неї до сусідньої, потім ще до однієї — ця мала два чи три виходи; я ж вибрав той, котрий вів просто, але зайшов у кімнату тупецеву; повернувся, відчинивши двері, але кімната, до якої повернувся, була інша, відтак потрапляв у новий тупець, тоді знову повертався і заходив у нові двері, що вели до ще однієї квадратової кімнати, тоді до ще кількох, поки натрапив на таку, що мала вже чотири виходи; знову все повторювалося, інколи в кімнатах заставав людей: ті сиділи за столом і їли, ті грали в карти, шахи чи доміно, а ті злягалися, якісь жінки чепурилися перед дзеркалами, бо всі стіни тих кімнат були дзеркальні, інші варили їсти чи вдягалися; чоловіки щось писали чи майстрували, а коли я заходив, усі ці люди схоплювалися і зникали в стінах, стаючи там

відбитками, котрі дивилися на мене зчудованими і застиглими очима; я робив спроби до них заговорити, принаймні спитатися потрібного мені шляху, бо, здається, шукав у тих кімнатах таки Іру, отож і запитував у дзеркальних відбитків, чи не знають вони такої, але ніколи її не називав на ім’я й по батькові. Але відбитки дивилися на мене, як ляльки, що й не дивно, бо дзеркальні відбитки не мають дару мови. Я вперто йшов і йшов лабіринтом кросворда, бо твердо усвідомив, що та система кімнат є одна з чергових головоломок, а може, це образ мого мозку; а може, кожен будинок у місті — це також кросворд, так само, як кожна родина, не кажучи про кожну людину; а коли спинився розгублено, завше вилазив із підлоги, чи спускався на линві зі стелі, чи випливав із дзеркала стін хлопчак, якого не можна було не впізнати, — був то юний єзуїт, який лукаво чи глузливо всміхався і мовчки вказував пальчиком на якісь двері, до яких я завжди стояв спиною. Але й це не рятувало мене від тупецiв, і саме тоді, коли повертався зі ще одного, заставав юного негідника із захоплено розтуленим ротом і викругленими очима, а коли входив до кімнати, де він стояв чи з’являвся, то юний єзуїт починав дзвінко реготатися, тицькаючи в мене замащеним чорнилом пальцем; виходило, що він учергове мене одурив; я люто кидався на нього із затисненими кулаками, але той виявлявся прудкіший і встигав ускочити у стіну, тобто в дзеркало, де застигав мертвим відбитком, але не без лукавого проблиску в очах.

Після таких снів доброго пробудження не буває, тобто воскресаючий птах, за згаданим афоризмом, не пробудив мертвого, адже сон, за висловом Себастіяна Кленовича, брат смерті, а назагал я завжди важко прокидаюся, отож єдина думка, яка мене абсурдно воскресила, була та, що Іра сьогодні напевне не приїде і знову почнеться та каруселя з обшуком електричок, від якої я певною мірою втомився; однак добре відав, що моє божевілля не закінчилося (таж бо недаремно латинське слово Ерот має суголосність із "error", що означає блукання, непевність, сумнів, оману і всяке таке), а коли не закінчилося, то я, бідолашка, таки продовжу оту свою, як сказала дівчина, настирливість, тобто знову поїду на станцію, де її школа, і, певна річ, зустріну в порожньому дворі лукавого хлопчака, цього разу з крильцями за спиною і з перев’язкою на

очах, а ще з луком у руці й сагайдаком за спиною, і той юний єзуїт зовсім у мене стрілами не кидатиме, бо навіщо стріляти в того, хто й так смертельно поранений, хіба добити, а такі хлопчаки, хоч і блукають порожніми подвір’ями шкіл і у нашому часі, бувши вигнані за любовні записочки молоденьким учителькам, або ж тиняються по комірчинах снів отаких телепнів, як я, але вони не такі, хотілося б вірити, жорстокі, як їхні дорослі сучасники в кривавих війнах двадцятого століття. Зрештою, коли зустріну того малого лукавця, то певний, що він знову покаже мені на якусь іншу Ірину, може й не кругленьку, як м’яч, а цибату, як бусол, але однаково стандартизовану під Homo soveticus, від чого ще раз стане мені в роті кисло й гірко. Таких випробувань я почав уже й жахатися, хоча добре тямив, що всі хлопчаки-божики, ба навіть деякі юні єзуїти, наділені пророчим даром і показують мені зовсім не на чужу людину (як відвідне), до якої я більше ніж байдужий, а на ту, на яку невдовзі має перетворитися об’єкт мого романтичного божевілля. Дивно, що про такі речі ніхто із запаморочених молодиків не думає, — не думав, звісно, і я, та й коли б думав, то що це змінило б?

Уроки того дня провів формально, і це вперше, відколи працюю тут, і, що дивно, учні себе вели напрочуд слухняно, правда, дивилися на мене ґудзиковими очицями, ніби бажали збагнути, що зі мною діється; можливо, несподівано для себе, відкрили в мені (а дитяча проникливість буває дивовижна — знову згадаю мого любого юного єзуїта), що і я почав стандартизуватися, а їм, істотам о цій порі віку стадним, це не могло не подобатися; згадати б, з якою жорстокою нещадністю вони клюють, як бридке каченя, дітей-індивідуалів. Але вони, через ту ж таки проникливість, могли вже винюшити, що тут пахтить романтичними парфумами, а коли це так, то цікавість їхня подвоюється, принаймні дасть їм поживу для кпинів та натуральної зневаги, адже діти загалом украй реакційно ставляться до романтичних історій своїх учителів. Учитель для них має бути людиною у футлярі, вони з нього насміхатимуться, вигадуватимуть прізвиська, зневажатимуть чи й ненавидітимуть, якщо він не такий, що вміє розтопляти серця дівчаткам, але вважатимуть нормальним, як годиться. Індивідуалів же вчителів, яким є і я, вони так само не люблять, але трохи й шанують, тобто

віддають дещицю неусвідомленого респекту. Коли ж учитель-індивідуал стандартизується, то цей респект помаленьку розтає в їхніх душах, як бурулька, котру любили смоктати діти попередніх поколінь, але ніяк не теперішні, бо ці ліпше знають, що таке бруд та мікроби, якими вже аж надто загиджено наш світ.

Ось із якими комплексами виходив я на моста над коліями, думаючи: коли блукатиму з Ірою вулицями цього поселення, учні встережуть це першого ж дня.

Але була ще одна завада, щоб блукати просто неба: погода. До речі, тутешній ліс я уже розвідав, його стежки та закутки, а не тільки дивився у вікно, як про це звіщав, — це було ще під час осінніх блукань, адже ліс восени чудовий. Сьогоднішня погода цілком відповідала моєму душевному станові: щось розколочене і мішане; ще зранку супилося, трохи пішов дощ, перестав, а коли я вийшов на моста (і цього разу зарані) і задивився вдаль, де губилося дві пари рейок, почало капотіти знову, отже для побачення на свіжому повітрі не було умов. Іра ж не знати цього не могла, тож може не приїхати, або проїхати, дивлячись у вікно отим чужим і холодним поглядом, що його мала, коли сів із нею до трамвая (на цю оказію я вирішив до поїзда зайти), або висісти, коротко перемовитися і, зрештою, поїхати наступною електричкою, чи й зайти до цієї, якщо дощ посилиться. Була, зрештою, ще одна можливість: повести її до себе, але таке ставив на останньому місці, одне через господиню, — я вже казав, як ставилася до компаній, а особливо до "дівок", — а друге, навряд чи дівчина, яка вдруге зустрілася з хлопцем, та ще й така остережна, захоче піти на парне усамітнення. А дощ припускав, і я, стовбичачи на мості, мовчки той дощ проклинав і заклинав, визнаючи, що в цій історії щось постійно мені перешкоджає. Обличчя мав мокре, одежа швидко воложіла, але не міг зрушити з місця, бо бажав побачити електричку звіддаля. Навіщо? Одна з химер збожеволілого від любовної пристрасті.

Але вона приїхала і вийшла з поїзда, правда, з іншого вагона, що й зрозуміло: сідати до освоєного потреби вже не було, свіжа й усміхнена, ніби раділа, що погода випала саме така, отже від блукань зі мною мала реальну підставу відмовитися.

— Люблю дощ, — сказала задиристо. — То що робитимем?

— Можливостей дві, — сказав я, відчуваючи, що губи мої схололи, а за комір потрапила водяна струмка. — Перша: ще раз прокататися до Києва, а друга — йти до мене. Вибір ваш!

— А до вас зручно? — спитала, коротко позирнувши.

— Цілком, — героїчно збрехав я. — Кімната з окремим виходом у коридор.

Задумалася на мить, ніби вирішувала, а я завмер, чекаючи відповіді, адже йшлося не просто про вибір місця сховку від дощу: коли спиниться на електричці, стосунки наші залишаться на попередній стадії, коли ж на квартирі, наслідків від господині передбачити не можу, але наші стосунки напевне зміняться.

— Отже? — спитав я, приймаючи на обличчя чергову порцію крапель.

— А це далеко?

— На таких станціях далеко не буває, — пожартував я, — принаймні ближче, як від Святошина до Дарниці.

— Це вже напевне, — засміялася й вона. — Тоді ходімо до вас. Звісно, якщо це зручно.

— Цілковито! — знову героїчно сказав я і повернув до сходів, що вели на моста, відверто кажучи, такого повороту не сподівався. — А чим вам подобається дощ?

— Настроєм, — сказала. — Дощ — це завжди музика!

Зауваження мені сподобалося, бо такі речі розумів. Дощ — це й справді музика, але коли сидиш самотньо, загорнувшись у пледа, повільно покурюєш і дивишся у вікно, за яким топиться в синьому мороці ліс. Коли в хаті і не дуже тепло, а в мене ніколи не бувало дуже тепло — господиня палила вугіллям та дровима, і ті дрова мав обов’язком нарубувати я, також вносити їх та вугілля до грубки; палила ж вона, бо коли б це чинив я, то напалював би ґрунтовніше, принаймні сьогодні, але господиня увіч ощаджувала паливо, через що стіна в моїй кімнаті нагрівалася ледве-ледь.

— Може, купимо чогось зігрітися? — запропонував я так само героїчно. — Бо в мене, правду кажучи, не вельми тепло.

— А ви ще не купили? — іронічно спитала.

— Звісно, не купив, — мовив я, — бо, по-перше, не знав, яка буде погода; по-друге, що виберете, тобто куди подамося; по-третє, таких речей без погодження не роблю.

— То ви не тільки настирливий, а й делікатний?

— Так, — відповів категорично. — Я не настирливий і делікатний.

— Музей добродійств? — спитала.

— Якостей, — поправив я. — І поки що не музей!

— Тоді я й справді не проти трохи погрітися.

— Але ж любите дощ, — її тоном сказав я.

— Звісно, — широко всміхнулася, — але коли є де і як погрітися.

Зайшли до магазинчика, але вибір там був мізерний, тільки погане кріплене вино сурогатного походження й горілка. І я вчинив так, як той мудрак, котрий пропускає жінок уперед, маючи підозру, що попереду конечно буде яма чи звалиться на голову цеглина. Отже, вибрати галантно запропонував їй.

— Але ж… — мовила трохи розгублено вона.

— Звісно, — сказав я, — нічого пристойного нема. Сподівалися, що будуть кримські вина?

Ми купили чвертку, і я опустив її в кишеню плаща, принаймні там її господиня напевне не побачить.

— Ви з питущих чи непитущих? — спитала Іра вже надворі, за цей час дощ посилився.

— При нагоді, — сказав я.

— Усе залежить, скільки нагод трапляється, — мовила ригористично.

— У мене мало, бо я жук-самітник, ще й категоричний ворог таємного пияцтва.

— Так кажуть усі таємні п’яниці, — сказала вона, мило всміхаючись.

— Багато знаєте таємних п’яниць? — поцікавився я.

І тут усмішка з її лиця зникла, власне розтала, ніби змита оцим дощем.

— Ненавиджу п’яниць, — різонула черствим голосом. — Але ви студентом, здається, випивали?

Я аж став. Знала про мене навіть такі сокровенні речі, звідки?

— Такий період справді був, — мовив твердо. — Але недовго.

— Будемо сподіватися, — сказала. — Зрештою, знаю, що отямилися. Ви надто серйозний, щоб стати п’яницею.

— Вражений вашою поінформованістю.

— Такий маю ґандж, — мовила з милою усмішкою, яка знову воскресла на її почерствілому від ригоризму обличчі. — Намагаюся знати все про людей, які мені подобаються.

— Але щоб ті, хто вам подобається, нічого не відали про вас, — уколов я, ніби й пропустивши, що вона майже освідчилася мені.

— Це вже напевно, — засміялася. — Ще довго йти?

Але тут сталася невеличка пригода: назустріч статечно ступала одна з моїх учениць із старших класів. Щасливо розширила очі, уздрівши мене із супутницею, її маленький ротик став навкосину — подоба усмішки чи гримаси. І той ротик зумисно чемно зі мною привітався, хоча ми сьогодні бачилися, — у її класі я провів одного з найбездарніших своїх уроків.

— Учениця? — спитала Іра, коли ми розминулися.

— О, так! — кинув легковажно. — Сестра отого хлопця, який пише вам любовні писульки.

— Тоді начувайтеся, — весело мовила Іра. — Завтра про вас загуде вся школа. Діти мають до таких речей надто гострий інтерес.

— Загуде й перегуде, — відказав ніби й безтурботно. — Інтерес швидко згасає, особливо при повторах.

— Сподіваєтеся на повтори? — спитала вона.

— Звісно! — потвердив я. — По-моєму, ви здекларували, що я вам подобаюся. Окрім того, самі вибрали не київські вулиці для проходок, де нас ніхто не впізнає, а ці, а тут такі речі надто очевидні. Отже, маємо їх спокійно приймати чи сприймати.

— Отже, ви не тільки настирливий, делікатний, а й мужній? — спитала іронічно.

— А ще колишній таємний п’яниця, — додав я. — Сподіваюся, що для вас не секрет й інші мої вади?

— Ні, не все про вас знаю, — мовила Іра. — Одного принаймні.

Я поставив брови сторч, дивлячись на неї з-під прихилених повік.

— Маєте почуття гумору, — це прозвучало, здається, як комплімент, і я ще більше здивувався.

— Ви проникліва, — сказав поважно. — Але, по-моєму, це одна з пильно прихованих моїх вад. Так само, як настирливість, делікатність та мужність. До речі, ми прийшли.

Двір — порожній, хоч, бувши наладнований сьогодні на невдачі, а ще й зустрівши Надю Сегеду, ученицю, яка вміла всміхатися, ставлячи лінію маленького рота навкосину, цілком твердо налаштувався, що, попри дощ, у дворі чи принаймні на ґанку стоятиме важка, розгрузла постать господині, заступаючи двері в дім, у які мав увести дівчину, тобто стоятиме, як монументальна сторожа замку, отож, ведучи легковажну балачку з Ірою, вільною частиною мозку обмірковував, як вийти з такої ситуації, і нічого розумнішого не придумав, як чемно відрекомендувати Іру як свою дівчину, котра приїхала до мене… ну, приміром, із Житомира, давши старій зрозуміти, що зі своїми стосунками не криюся, а ще, коли вона приїжджа, то часто їй не навдокучатиме. Але двір і ґанок були підозріло порожні, отож я не міг завести Ірі в дім, сказати б, легально, бо навряд на таке пряме пояснення стара не пустила б нас у дім, а ще й у дощ — не аж так позбавлена такту, адже й учителькою звалась. І я був так упевнений у цій ще одній непередбаченій зустрічі, що трохи й розгубився, адже залишалося дві можливості: провести дівчину в дім крадьки чи зробити широкого жеста й завітати разом з нею до господині, офіційно назвавши, тоді стара напевне дала б нам спокій, відтак дістав би легальну можливість приводити дівчину до себе по тому. Але вчинив неприпустиму помилку: не підготував до того Ірі, зайнятий базіканням та обдумуванням ситуації, отож третьої речі вчинити не встиг, а починати перемовини, вступаючи у двір, було запізно, принаймні для цього треба було зупинитися, а вікна господині, хоча й заляпані краплями, досить прозорі, щоб нас побачити. Окрім того, входити в розмову з Ірою після того, як я двічі запевнив її, що їй мою квартиру цілковито зручно відвідувати, — а тепер починати хитромудро крутити хвостом? Отож залишалося мужньо пропустити Іру у хвіртку перед собою, — хоча й не сумнівався, що попереду викопано приховану яму, а ще й на додачу приготовано символічну цеглину, — а собі податися слідом, уже цілком негероїчно балансуючи на линві, ізсуканій із моєї відчайдушності та страху.

— Тут поведу вас, — тихцем сказав, розчинив двері, які дико зарипіли, власне заверещали, бо хто б їх змащував, коли нема господаря, а може, це рипіння заступало господині дзвінка й собаку, які

попереджують про прихід гостей, і вона ніколи не дозволила б ті двері змащувати.

Отже, потрапили в темного коридорчика, де з економічних засад електричний патрон був, але без лампочки, і я цілком твердо посподівався, що коридорець освітиться різко відчиненими дверима, хоч той простір і потемнить відразу господинина постать, — тоді б я ще встиг би зіграти намислену інтермедію, але й того не сталося, отож поспішив відчинити двері свої й пропустив Іру, галантно намагаючись чимшвидше вивести її з небезпечного простору, тобто учинив цього разу, як справжній кавалер.

Тиша в домі була страхітлива, отож поспішно накинув защіпку і міг перевести подиха й удатися до речей галантних: допомагав скинути дівчині досить-таки промоклого плаща. Річ у тім, що господиня ніколи не заходила до мене, як я був удома, а як мене не було — напевне: я помічав перекладені книжки на столі чи щось таке, адже ще мій покійний батько казав, і я це засвоїв, як безсумнівного урока: жінка ніколи не покладе річ на те місце, куди клав її чоловік. Інколи господиня стукала до мене, але вкрай рідко, і знову-таки не заходила, а запрошувала до себе, а загалом усі потреби розв’язувалися після того, як верещали вхідні двері з моєї-таки спонуки, тоді вона назустріч і виходила.

Отак я й увів у свій "храм" дівчину, отож цей день, попри певні ускладнення, згадати б зустріч із Надійкою Сегедою, нещасливий не був. До речі, ота Сегеда якось підходила до мене й запитувала, що значить її прізвище, і я походя придумав версію, буцім її предки називалися Середа, але один із них не вимовляв "р" (до речі, і Надійка не вимовляла "р"), отож заміняв його на "г" — так і з’явилася Сегеда; а те, що ця капосниця таки роздзвонить про мене у школі, а ще й доповість господині, бо вона якась її далека родичка й часом заходить допомогти, не має мене турбувати, адже я зовсім не прагнув із Ірою легковажного зв’язку, якого мав би від людей ховати.

Отож вимів усі ці гризоти з голови, мов сміття, як чинить це Надійка Сегеда, допомагаючи господині, бо переді мною стояла мило усміхнена дівчина, предмет моїх еротичних снів, а це вже вище від перебутих хвилювань. І тут я, скидаючи плаща, а перед цим поставивши на столі чвертку, із жахом подумав: питво ми купили, а закуски в мене в домі жодної, адже тут не харчувався. Отож мусив виповісти Ірі ще й таку очевидність, на що вона спокійно повіла:

— Тепер бачу у вас і вади: непередбачливість, — і засміялася. — Але я не для бенкету сюди прийшла, а погрітися.

Отож розкоркував плящину, і ми причастилися нахильці, бо чарок також не було, що могло б стати доказом, що я справді не є таємний п’яниця, адже й чарок не маю, коли б супроти того не можна було поставити супротилежного: таємні п’яниці можуть не тримати чарок через те, що вони таємні, а пити можна десь так, як учинили оце зараз, — нахильцем; можна сказати, що тепер, коли пишеться цей скрипт, у молоді така мода усталилася, хлопці й дівчата повільно, маніячись, попивають пиво чи якусь там "колу", сидячи на лавках, у метро, у тролейбусах, трамваях, у скверіках чи просто йдучи вулицею, отже, ми з Ірою стали предтечами цієї моди.

— Трохи зігрілася, — сказала вона. — Де мені сісти?

Я давно був певний, що у світі все поділено надвоє, отож зацитував цю мудрість і показав на однісінького стільця й ліжко. І вона вибрала ліжко.

— І що робитимем? — прямо спитала.

— Живу на станції, — сказав я, сідаючи на стільця. — Отож уявімо, що ми в поїзді й випадково опинилися лише вдвох у купе.

— Але в купе завжди хтось може зайти, — сказала вона, ковтаючи ще раз із пляшки й передаючи її мені.

— Усе залежить, — мовив я, відітхнувши після ковтка, — не від речей, а від нашого погляду на речі. Є такий вірш у Шевченка: "Мені тринадцятий минало", мусите його знати як учителька української літератури. Глянув поет на село одними очима й побачив рай, глянув тими ж очима, але інакше — пекло. Отже, все надвоє поділене.

— Ви мені подобаєтеся, — засміялася вона. — А що, у вас тут не топлять?

— Топлять, але мало, щоб не розтопитися, — прорік я. — Окрім того, це чиню не я, але мені. Отже, єдиний спосіб розігрітися — це, — і я простяг пляшку.

— Чи ж єдиний? — спитала дивним голосом, і я був би ідіотом, щоб не зважити на таку своєрідну інтонацію. А може, в мені заграв хміль, адже сьогодні пообідати не встиг, чи забув, чи не міг — не пригадую.

— Ні, більше пити не буду, — сказала вона і встала, щоб поставити пляшку на столі. — І вам не дам, бо ми казна-що накоїмо.

Встав і пригорнув її до себе. Не пручалася, тільки поводила головою, коли ловив її губи, зрештою, наші губи зустрілися, і ми міцно притислися. І я з жахом відчув, що моя плоть набрякає і що вона виразно мала б те відчувати. Може, тому звільнилась із обіймів і знову сіла на ліжко.

— Тепер трохи тепліше? — спитав тихо.

— Трохи, — відказала, не дивлячись на мене.

Сів біля неї і знову прихилив до себе, шукаючи її вуст, бо й цього разу крутила головою, ніби не даючись, і рука моя мимовільно натрапила на колихливе персо. Завмер на хвилю, сподіваючись, що вирветься й гостро мені викаже, але нічого такого не сталося, тільки охнула й похилилася на подушку.

— Любиш мене? — спитала в перерві між поцілунками.

— Таж звичайно, Іро, — сказав я, обціловуючи їй обличчя й мнучи перса. — Думав про тебе, снилася мені, шукав тебе по електричках, навіжений був…

— То вже не будь! — шепнула вона. — Ні, будь!

І тоді моя рука сама потрапила під сукню, адже супротиву не було жодного, і натрапила на колготки.

— Стривай, я сама, — досить тверезо сказала.

Скинула колготки й охайно, не кваплячись, повісила їх на спинку стільця. Так само не поспішаючи, скинула трусики й спокійно лягла. Я ж був ошелешений: хмелем, тим, що без жодного пручання піддавалася; тим, як спокійно й розважно роздягалася; тим, зрештою, що зовсім не був до того підготовлений, бо не сподівався, що дійду аж так далеко, а найбільше тим, що ніколи не мав досі жінки. І ось надійшов цей момент — ще хвиля, і переступлю межу. І я її переступив. Узяв її поспішно, невміло, хапаючись, тільки й зумів спитати: стримуватися чи ні?

— Зумієш? — спитала пошепки.

— Так, — хрипко видихнув. — Усе, як накажеш!

— Тоді не стримуйся, — шепнула, обдавши гарячим подихом. Терпіти не можу, коли чоловіки стримуються.

Усе передбачила.

9

Те, що сталося, зробило мене не так навіженим, як запамороченим, тим більше, коли виводив Іру зі своєї кімнати. І саме тепер відбулося те, чого сподівався раніше: двері господині різко розхилилися й на порозі виросла жінка-скеля з камінним обличчям та з двома клаптиками, що надмірно наїлися вугільного пилу, — очима.

— Дмитре Івановичу, — сказала крижаним чи кам’яним голосом. — Коли проведете свою гостю, зайдіть, будь ласка, до мене.

— Гаразд, — сказав я голосом героя, який і став героєм, бо ніде дітися. І ми вийшли на двір, а будинок труснувся, але не через землетрус — від струсу дверей, які залізно припечаталися.

— Ага, попався! — пирснула Іра. — А казав, що не маєш проблем.

Природно, що ми вже перейшли з нею на "ти".

— Знаєш, за що старі не люблять молодих? — спитав я не без гнівних ноток у голосі. — Бо не можуть того, що із захватом роблять молоді, отже, через заздрощі.

— Чий це афоризм? — спитала вона, беручи мене під руку.

— А що — сумнівний? — перепитав я, твердо знаючи, що господиня стежить за нами у вікно.

— Сумнівний для старих, — відказала Іра.

— То мені з того не багато клопоту, — сказав я.

— Отже, допекла тобі?

— Допекла, — згодився я. — Але це мене не пече й не хапає, поки зі мною ти.

— Отже, усе гаразд?

— Цілковито, — сказав я.

— Ще одна незнайома риса: відчайдушність, — сконстатувала Іра. — І це мені подобається.

Дощ, на щастя, перестав. Провів Іру на станцію, але вона не захотіла, щоб їхав разом із нею в Київ. Однак не міг із нею розлучитися, може тому, що відав: у голову полізуть усілякі думки, бо, як людина аналітична, не зможу не обміркувати ситуації, а обміркувати не дасть господиня; чекає на мене неприємна розмова, я розладнаюся, а саме цього хотілося якнайменше — праг ще хоч трохи покупатись у своєму щасті.

— Не можу з тобою зараз розлучитися, — щиро признався я.

— Гаразд, тільки до тролейбуса зі мною сідати не будеш.

— Чому?

— Бо поки що так треба, — твердо мовила.

Пообіцяв, відзначивши подумки: цього разу їхатиме тролейбусом, а не трамваєм, отже має два місця зупинок, коли поїздка трамваєм не була відвідним маневром. Але не все зразу. Загалом перетравити нову інформацію мені було конче треба, але маю заспокоїтися для того. "Спокою, чорт забирай!" — сказав подумки, увіходячи до вагона.

Зрештою, поспішати додому теж річ не конечна. Міг би ще звернути до лісу й там поблукати, хоч набрався б мокроти. Утім, байдуже, аби знову не почався дощ. Окрім того, недопиту чвертку я завбачливо поклав до кишені плаща, отже матиму й обігрівок.

Ми вигідно повсідалися — вона біля вікна, я поруч — і захоплено проговорили цілу дорогу. Віднайшлася й несподівана тема: виявляється, ми однаково понароджувалися в Житомирі; до речі, і про це щодо мене відала давніше, отож прорекла:

— А чи знаєте, що я ваша землячка?

— Не "ваша", а "твоя", — поправив я.

— Твоя, — згодилася, усміхнувшись, і оповіла, що народилася й провела дитинство на Кашперівській вулиці, у двоповерховому будинку із червоної цегли, і що спогади залишилися всякі: добрі і недобрі, але сентимента має. Згодом батько її перевівся на роботу до Києва, були на те поважні причини, яких вона не знає й досі.

Але дещо знала, через це й сповістила:

— По-моєму, у матері, — сказала, усміхаючись, — закрутився якийсь там роман, хоч і мала вже двоє дітей.

— Отже, в тебе є брат чи сестра?

— Сестра, — відказала вона. — Але від мене старша, і в нас із нею нічого спільного, тільки й того, що ми сестри.

— Здається, у сестер це річ звичайна. У братів інакше: або неперeступна дружба й самовідданість, або гостра ворожнеча.

— А в тебе з братом дружба чи ворожнеча? — спитала, і я знову відзначив (ніби щось клацнуло всередині), що знає і про брата.

— Дружба, — відказав. — Міцна і непохитна дружба, яка була між нами завжди.

— Тоді ти щасливий, — сказала протяжно. — Хотіла б, щоб у мене із сестрою була дружба.

— А в Житомир після переселення приїжджала? — спитав я.

— Ні! Часом хочеться, а часом — щось відлякує. Не знаю!

— А я їжджу часто, навіть потребу таку маю. Надто як ухопить за горло самота.

— Ну, тепер про самоту забудеш, — мовила, усміхнувшись.

— Коли не зникнеш, — сказав я.

— Чому так сказав?

— Сказав та й усе, — мовив я. — Маєш звичку зникати. Отак завієшся десь. І я пропав навіки.

Це був напівжарт, ще й з відповідним тоном сказаний, але цього разу вона не сприйняла гумору.

— Ніде не подінуся, — сказала гостро.

— Оцього й хочу, — мовив, беручи її за руку й ніжно погладжуючи. — Ти моя загадкова незнайомка!

— Незнайомка? — здивувалася Іра. — По-моєму, усе вже пізнав.

— Пізнав, але про тебе нічого не знаю, — сказав я, дивлячись у вікно. — Про мене знаєш, а я про тебе — нічого. Дивно, правда?

— Елементарно, — сказала трохи й сердито. — Я тобою цікавилася, а ти мною — ні.

І це була правда. Коли навчався в університеті, її бачив; одного разу на якомусь вечорі перекинувся навіть кількома незначними фразами, але не переконаний, чи була то вона, чи хтось інший. Але у свідомість мою таки ніколи не входила. Ось чому допитувалася, чи випадково сів тоді, першого разу, в електричці, побіч. Запитання слушне, логічне. Відтак поцікавився, чи пам’ятає, як ми на якомусь вечорі перекинулися кількома фразами.

— То була не я, — сказала. — З тобою до сьогодні ніколи не розмовляла.

Зрештою, я й сам трохи дивувався. Річ у тому, що маю велику пам’ять, по-справжньому велику, і дуже й дуже рідко помиляюся, але цього разу сказати щось напевне таки не міг. Тож змовчав: зрештою, яке це має значення? Більше цікавило інше. Страшенно хотілося запитатися: а чому не хоче, щоб провів її додому, але незвідь-чому відчував, що про це зараз запитувати не варто. Отож почав розповідати їй про Житомир, про те, що прожив там дев’ятнадцять років, а батьківський дім мій на Петровській вулиці, побіч із парком.

— Пам’ятаю той парк, — ожила Іра. — Мати часто водила туди мене на прогулянку. І до нас підійшов якось чужий чоловік. І потім цей чоловік розмовляв з матір’ю не раз; і був то завжди той самий. Часто давав мені цукерки, і це були цукерки "Клишоногий ведмедик", але я чомусь не любила тих цукерок і викидала, хоч до цукерок змальства мала велику слабкість.

— То й був її коханець? — спитав я.

— Не знаю, чи були вони коханцями, — сказала Іра. — Але до того йшлося, бо мама просила мене, щоб я про того чужого дядю нікому не розказувала, що той, мовляв, дядя дуже хворий і йому треба з кимось поговорити. "А звідки ти його знаєш?" — спитала я. "Отак знаю, — відповіла сумно мама. — Просто підійшов і почав про себе розповідати". Мені тоді було років шість, принаймні ще не ходила у школу, тому й спитала: "А чому про цього дядю не треба нікому розказувати?" — "Щоб ніхто нічого поганого не подумав", — відповіла мама.

— І ти батькові про це розказала? — спитав.

— Ні, не я, а сестра. Я ж розповіла сестрі!

— Печальна історія, — мовив я. — І картаєш себе за те?

— Так, — посмутніла Іра. — І досі картаю, бо зробила щось недобре. Маю дурний характер: коли роблю щось недобре чи не так, потім довго мучуся.

— Тоді мені пощастило, — пожартував я. — Принаймні можу бути певний, що мені неподобного не вчиниш.

— Гадаєш? — спитала, не сприймаючи мого гумору й тепер.

— Хочу так думати, — сказав я.

На цьому приїхали до Києва, і я провів її до тролейбуса (таки тролейбуса й десятки), Іра сіла біля вікна, і ми знову закохано й пильно одне на одного дивилися, аж поки машина рушила. І я залишився сам із своїми думками та враженнями.

10

Стільки всього пережив і такого разючого, що, відверто кажучи, уже хотілося залишитися на самоті, аби перетравити. Дощу начебто не було, хоча щось ледве видне сіялося, додому бажання повертатися не мав, тим більше, що там чекала кам’яна істота, яка вже приготувала всі належні їдкі слова, як колись готував мій батько пруття, — він так його й називав, — для плетіння верш, але риби моя господиня ловити не збиралася, а складала те пруття-слова в цупкого віника, яким і збиралася вимести мене зі свого дому, як сміття.

Отже, проблема перша, думав я, ідучи до свого улюбленого Ботанічного саду при університеті: доведеться шукати квартиру, а цього не дуже хотілося, бо навчальний рік завершувався, я готувався вже й тепер до вступу в аспірантуру, отже мав наміра невдовзі зі своєї станції виїхати, а прописку мав таки в цієї баби, адже мене послали туди за розподілом, — це вважалося добрим призначенням, бо неподалік столиці. Отже, коли звідти піду, треба буде перепрописуватися; до речі, ця прописка мала значення і для вступу до аспірантури, бо певною мірою дорівнювала київській. Зрештою, я міг би, перепрописавшися, залишатися жити на станції, а до Києва доїжджати, як їздила на місце роботи Іра, тож тут, гадав, усе якось влаштується, хоча було смертельно важко братися до таких справ. Був ще один вихід: упослідитися перед господинею, перепросити й пообіцяти, що більше такого не трапиться, але тоді я поранив би свою кавалерську честь та й гордість, довелося б також узгоджувати такі речі і з Ірою. Правда, невдовзі стане тепло, і ми могли б знайти прихистка просто неба, але чи погодиться вона на це? Адже коли ми не просто залицяльники, а вже пов’язалися таїною з’єднаної плоті, повинні мати для того захищене місце.

З такими думками доплівся до Ботанічного саду й мусив покріпитися з недопитої чвертки — нутро наповнилося теплом. Лавки були мокрі, отож блукав алеями, смалячи одна за одною сигарети й думаючи, якою ілюзорною була моя влаштованість та й душевна гармонія, котрої все-таки сягнув, незважаючи на постійну війну із самотою. Так, самоту

здолав, але як дивно вона на мені помстилася, бо накидала перед очі стільки ломаччя-проблем, що й не відав добре, як вибратися на рівну дорогу.

Відтак проблема друга: Іра. Тут також не все було ясно й просто, тож перед моїм збуреним мозком виростало стільки заковик, що не міг дати їм ладу, позаганявши до повздовжніх кошар — розділених на квадрати приміщень, тобто організувавши у кросворд, до розгадки якого й мав удатися, адже сьогодні вибудувався чи прокреслився цілий його сектор.

Перше — простіше. Вона не тільки не була дівчиною, а й мала достатній досвід у мистецтві кохання, не кажучи про те, що завбачливо до того приготувалася, отже, була певна, що до того дійде; холоднокровно роздяглася, стежачи, щоб не попсувалися колготки, а ще й сказала фразу, яка мене зморозила, що, мовляв, терпіти не може, коли чоловіки стримуються, отже чоловік у неї до мене був не один: ті, хто стримувався, і ті, хто не стримувався. Загалом на це можна було б не зважати, бо живемо у двадцятому столітті і не в якомусь законсервованому суспільстві, коли б… коли б не той постійний інтерес до моєї особи, який вона начебто мала. І чому, питається в загадці, вона розкрила переді мною оту дивну історію зі своєю матір’ю? І тут раптом мене знову пробрало морозом: невідь-чому я згадав Калиновську, — як же її звали, ту Калиновську, Марія, здається? Так, добре відому мені знайому й приятельку моїх батьків, яка вряди-годи до нас заходила: мати, коли це траплялося, перша зауважувала прихід Калиновської і казала батькові напівіронічно: "Іди зустрічай, прийшла твоя колишня", — тож нас, дітей, тобто мене з братом, жахливо цікавило, який батько перед матір’ю мав стосунок до цієї Калиновської. Але дивне не те: мати наша ніколи не виявляла ревнощів до Калиновської, крім того напівіронічного тону, навпаки, вони сідали разом, не відганяючи й нас, і вели звичайні побутові розмови; здебільшого Калиновська скаржилася на якісь незлагоди у своїй родині, мати навіть щось їй радила, а батько так само поводився спокійно, і все було цілком так, начебто завітала, як заведено на околичних вулицях чи в малих містах (хоч наша вулиця не

вельми околична та й місто середнього розміру), котрась із сусідок і знайомство та інтерес між ними цілком сусідський. Але всі ми добре знали, що батько наш (це не приховували навіть від дітей) колись мав із цією Калиновською романа, і коли б не жила вона далеко… отут і виступає друга заковика цієї другої у промальованому секторі кросворда загадки, так, Калиновська жила на Кашперівській вулиці, тобто саме на тій, на якій народилася Іра. Поведінку моєї матері пояснити легко: давно не бачила в Калиновській суперниці, отже в їхніх стосунках усе було вирішено назавжди, жінки-бо в таких випадках ніколи не бувають толерантні. Ота Калиновська спершу зникла, і ми про неї навіки б забули, але через довший час з’явилася знову, значно постаріла, і батьки знову мали з нею буденну розмову, цього разу пригостивши гостю домашнім вином, а вином у нашому домі безроздільно розпоряджалася мати, отже пригощала ним мати, а не батько.

І мене втретє обдало морозом: а що, коли історія, оповіджена Ірою, і ця, що її під враженням тієї згадав, — та сама? Тобто: а що, коли її мати і є Калиновська? Це було неймовірно, але в такому разі легко пояснити, де оте Ірине джерело інформації щодо мене й моєї родини, — вона відала, що в мене брат, ще й старший від мене, що я родом таки з Житомира, правда, назви вулиці, на якій ми мешкали, не знала, але приходила з матір’ю, бувши дитиною, таки в парк поруч із тією вулицею.

У моїй голові почали потріскувати мозкові волокна, бо неймовірність завжди жахає. Річ у тім, що десь у тому часі (здається, точно сказати годі), коли Іра з матір’ю виходили на прогулянки до парку, мій батько і справді важко хворів, щось у нього було: не тільки давалися взнаки рани, здобуті у війну, а й відмовляла печінка, і він тижнями не міг їсти. Тоді його клали до лікарні й годували штучно. Потім виписували, і він певний час не ходив на роботу. Дивні речі? А таки дивні! Але я на ту пору, коли почалася ця історія, ще не вірив у гру випадковостей, навіть любив казати, що випадковість — це вияв закономірності, якої не відаємо, але не всі нитки тут пов’язувалися. По-перше, Кашперівська вулиця велика й довга, і там може бути поселено безліч жінок, які не

мають прізвища Калиновська, а чоловік, котрий підсідав у парку до Іриної матері, не конче мав бути моїм батьком. Мною Іра могла цікавитися з простого дівочого інтересу, а відомості про мене (досить скупі, скажемо) могла дістати від однієї з моїх однокурсниць; здається, вона зналася зі Світланою Миколайчук, з котрою я трохи дружив, але цілком платонічно, отож дещо їй про себе розповідав.

Але ці контраргументи звучали в мені чомусь слабше, аніж аргументи, і я вирішив, при черговій зустрічі з Ірою, — а побачення ми призначили через тиждень біля тієї ж електрички (бо вона така зайнята, така зайнята!), — розпитатися щодо цього докладніше. Знову-таки ані подумала розшифрувати свою зайнятість, так само продовжувала не бажати, щоб я знав, де вона живе; ба знову забув запитати її прізвище.

Саме так у мені й почав вибудовуватися ще один сектор кросворда з ребусним наповненням, але не тільки ці ребусні розмисли переповнювали тоді мене, було й інше, що відганяло їх, неважило й заперечувало, промовляючи, що я, мовляв, жертва мислительного перенапруження, отож починаю будувати не на камені твердого знання, а на піску здогадів та уявлень, а це ніколи доброго результату не дає. Тож на мене напливала тепла чи й гаряча хвиля, а ще й підігріта хмелем, бо допив усе, що було у плящині, а саму бережливо опустив в урну для тих, хто це добро розшуковує. І мені здалося, що хоча дощ і продовжує сіятися, але на небі світить сонце, що хоча хмари й запнули окоєм щільною завісою, але вони не сірі, а ясно-сині. І тут я побачив, що з газонів починають виростати зелені пагони трави і через те в густому, насиченому водою повітрі витворюється легенький туман, і саме в такому тумані паростя найшвидше й проростає, витворюючи зелені серпанки, що провисають над газонами ледь помітним мревом. Ні, подумалося мені, для кросворда й ребусів у ньому (бо це ускладненого типу головоломка, котрої на папері точно не віддаси) ще буде тиждень довгого часу, отож чого мені гризтися тим усім зараз, коли зелене мрево не тільки погойдується над газонами, але запливає в моє нутро й переповнює мене по вінця, адже я щасливий, адже я не самотній; адже я налитий живою водою; адже струмок, із якого та вода, таки вона —

Іра, отже мушу думати про неї ніжно, замиловано, мрійно, таж-бо не робот я, запрограмований на розгадки заплутаних загадок, та й чи часто зі мною трапляється таке, що трапилося сьогодні? І я пішов, ніби припіднятий у повітря, а може, й припіднятий, бо став легкий, майже невагомий, а в голові коливалися зелені клубені, адже давно не вживав алкоголю, ще відтоді, як дав собі твердого зарока, тобто коли перестав упиватися. До речі, подумалося мені: і це вона знає, а таке навряд чи могла розповісти їй мати. Могла розповісти Світлана Миколайчук, бо я їй часом душевно звірявся, а ще двом-трьом друзям… Але що це я, знову вдаюсь до вивірянь? І я почав, як уявно й моя господиня там, на станції, складати один до одного зелені прутики, щоб ув’язати зеленого віника, а відтак вимести з голови всі ті ребуси, і хай вони горять жовтим вогнем. І вони згоріли жовтим вогнем, а я, порожньоголовий і щасливий, поплив хідниками, як надута кулька, а щастя, як казали давні християни, є сестрою глупоти, котра вища усякого розуму.

11

Дивно, але в електричці я задрімав, хоча ніколи не сплю в електричках, а дивно тому, бо збуджені люди до сну спонуки не мають; очевидячки, збудження було таке сильне, що вичерпало мене, а ще алкоголь. Але нічого не снилося, просто вимкнувся, а коли випірнув із тієї темної ями, то вже під’їжджав до своєї станції і ледве встиг вискочити. Помітив, що землею тягнуться справжні сутінки, заповиваючи і ліс, і хати у свої тканки. Жахливо не хотілося йти додому, бо фізично не міг сьогодні розмовляти з господинею, а коли б це сталося, напевне, наговорив би їй дурниць. На щастя, дощ перестав, і я пройшов стежкою до лісу, але в ліс не заходив, рушив узліссям, і до мене чи з лісу, чи від станції попливла музика, підсилена, як ударними інструментами, татахканням коліс поїзда, який плив між дерев, уже світячи вікнами, — як довгий звір із великою кількістю очей, але віддалік здавалося (чи то потяг швидко рухався), що його оперезано світлою смугою, як золотим пасом. Зрештою, зустрічатись із господинею я побоювався ще з однієї причини: вона могла б уловити від мене запах алкоголю, що посилило б її агресивність. Сон мене збадьорив, але

ненадовго, бо тією мірою як накопичувалися й гусли навколо сутінки, то й моя музика, що виникла в мені і до якої прислухався (а то були уривки з "Реквієму" Моцарта), так само згущувалася, як і втома, і я почудувався з того контрасту: був переповнений, здавалося, щастям, а в мені звучить траурна музика; зрештою, ця сполука — любов і смерть — давно перебувала, як це помітили митці, у парі, але чому з’єдналася зараз? Але цієї загадки розгадати не міг, не мав уже сили, бувши цілком вичерпаний. І я втомлено поплуганився через вулицю, що вела додому, там конче мало б горіти одне вікно, а це значило, що господиня на мене чекає. Але на ще одне здивування, хата, у якій мешкав, виявилася глухо темна, ба поринута в глупий морок, що теж нагадало, а відтак прикотило нову хвилю звуків із того-таки "Реквієму", і я безглуздо подумав: чи не померла господиня від надміру переживань, адже і для неї прихід іншої жінки із чужого світу при її відлюдному та замкнутому житті також було немале зворушення?

Тихцем перейшов подвір’я і взявся за ручку дверей. Були зачинені, хоч удень ніколи не зачинялася, отож мусив видобувати ключа. І чи від надмірної вологи, чи бозна від чого двері не зарипіли, як звичайно, а майже безшумно відчинилися. Замкнув їх ізсередини й навшпиньки пішов до свого помешкання, усім єством чекаючи, що зараз різко розхиляться двері і в них знову, як камінь, постане господиня, можливо цього разу в образі згустку пітьми. Однак і цього не сталося, і я завмер при вступі до своєї кімнати, прислухаючись. У домі — глуха тиша. Така глуха, що увіч відчув: вуха мені позабивало прозорими кляпами. Що це значило? Тільки те (якщо вона й справді не померла, адже ветха була), що від важкої зі мною розмови відмовилася після довгого очікування: відколи вийшов із цього дому, минуло принаймні годин із п’ять. І я вдруге подумав, що цей день таки щасливий, хоч видавався на супротилежний, — усе йшло на руку, хоча тривог і сумнівів накочувалося не менше, як радості, і ця тиша виявилася останнім сьогоднішнім мені подарунком.

Обережно прослизнув до кімнати, поводячись із власними дверима, як із найкрихкішим склом, і в темені накинув гачка. І тут відчув тонкий

запах духів, запах, який, здається, ніколи не гостював у цій кімнаті, і це вперше тут побувала істота з іншого світу. Істота, яка чомусь без звичних жіночих проволок та вихилясів, відразу й просто, як це буває хіба що в кіно, мені віддалася, а потому розчинилась у просторі, залишивши після себе пахучий дим. Вдихав його на повні груди, і мені аж сльози на сліпі очі (сліпі, бо стояв у кромішній темряві) вибилися — був надміру зворушений. І музика "Реквієму" Моцарта зникла, хоча відчував її ще, переступаючи порога цієї кімнати, натомість ніжно зазвучала "Маленька нічна серенада". Але давно помітив: у чистих і напрочуд вишуканих звуках цього твору також була смерть; колись, пам’ятаю, називав його подумки серенадою зруйнованого міста. Але чи моє місто зруйноване? Очевидно так, якщо вважати руїнами і будинки, котрі тільки починають будуватися, адже й ті, і ті для житла не придатні й обкидані однако довкола брухтом. І я не зміг більше витримати цього майже перетвореного у смолу темряви сутінку, кляпнув умикачем і пильно роздивився: зімнута постіль, де любилися, відсунутий зі свого місця стілець — оце і всі видимі сліди того, що сталося. Але повітря було інше. І не тільки через тонкий запах парфумів, а й через присутність третього, так само невидимого — духу, хоч дух і духú майже тотожні слова, — я реально й гостро відчував ту часточку її, яка напевне тут залишилася. Можливо, господиня після нашого відходу сюди заходила, так само відчула запах духів і дівочого духу. І я зрозумів, чому зазвучала саме "Маленька нічна серенада", — тут, у цьому барлозі, як висловилася Іра, зійшлося те, що я назвав любов’ю і смертю, два міста — зруйноване і яке тільки починає будуватися, і це аж ніяк не руїни, котрі відбудовують, а щось цілковито нове. Тобто в цій кімнатці помістилося два міста: одне зруйноване — дух господині, яка напевне сюди заходила, тіла ветхого, яке дедалі більше думає про недалеку кончину, і дух чарівної молодої істоти, напахченої тонкими ароматами, — дух тіла юного, яке прагне любові, отож нею й переповнене.

Таке відчував і думав тоді, хоча тепер, коли сам перебуваю в тілі ветхому, хай ще не такому, як тоді в господині, думаю інакше, бо певен, хоч достатньо знати того не можу: господиня тоді в мою кімнату не заходила, адже читач, коли такий знайдеться, легко міг би помітити: те

моє божевілля не дійшло щасливого кінця (якщо вони й бувають, оті щасливі кінці), а доля виміряла мені залишитися самотником, і цього скрипта пише людина, яка вже ніколи стану самотництва не покине. Отже, можна вважати, що тоді це передчував, але розумом збагнути не міг, через це й мислив криво; можливо, мене занадто втішило те, що господиня виявила делікатність і не дочекалася мене, отож мав час і змогу перевести духа. Знову вжив слово "дух", адже крім того розполовиненого — зруйнованого і новобудованого, у кімнаті залишився присутній передусім я — той, хто був до цієї урочої хвилини, і той, хто її переживає, отже також розполовинений. І в мені спалахнув на хвильку страх, що все це не тверда реальність, а втілені мрії самотника, аж такі сильні, що вдяглись у живу плоть, але про ілюзорність того відаю і в ній нітрохи не сумніваюся; страх, що я не тільки перемудрюю ситуацію, а, навпаки, недомислюю, і це справді так, бо багато чого не розумів — хоч би тієї нитки, яку всунула мені до рук Іра, розказавши печальну історію своєї матері, і я невідь-чому пов’язав ту історію зі своїм батьком, хоча цей зв’язок може виявитися цілком умоглядний. Але те, що Іра відчувала власну вину і не забувала тієї історії й досі, і гнітилася нею, було безсумнівно, адже то єдина історія, яку про себе розповіла; бо хоча ми й з’єдналися тілом, але отим духом, котрий так реально прочувся мені в цьому барлозі, ми залишилися кожен у своєму світі: вона — тому, що не бажала до кінця розкривати своїх таємниць, а я — тому, що не був до них допущений. Але таємниці були, і це вже так само певне, як і її дивне почуття вини. А що, коли мої здогади правильні, подумав я, блукаючи вузьким простором своєї тимчасової клітки, і її мати і є ота Калиновська? І Калиновська — це прізвище дівоче чи по чоловікові? Коли по чоловікові, то знаю Ірине і можу через адресного стола чи телефонну книгу, чи через 09 довідатися її адресу або телефон. А коли довідаюся, то чи піду туди й чи телефонуватиму? Ясна річ, ні, але принаймні знатиму, що Калиновська й справді її мати — тоді ця історія напевне прояснилася б. Але навіщо це мені? Не відаю, проте того урочного вечора я був більш ніж переконаний, що Іра недаремно мені те розповіла. Отже, вирішив намислене вчинити, адже вже знав і ім’я її батька. Бо коли б та історія підтвердилася, багато що стало б зрозуміле: і її давній інтерес до мене, і чому так багато про мене знає (ну, хай і не

все), і чому так легко мені віддалася — можливо, то була не так любов, як метафізична помста батькові, адже той напевне був ревнивцем, а надмірно ревниві чоловіки — це хворі й важкі до співжиття люди: створюють удома пекло, і те пекло не може не переселятися чи перекидатися в душі дітей. Зрештою, міркував я далі, коли мій здогад слушний, це переконливо пояснило б, чому Іра так уперто не хоче, щоб я знав, де живе, бо зіштовхнути лицем у лице мене і її батька — це розпалити під котлом у тому пеклі новий вогонь. Але весь оцей сектор кросворда може розпастися, коли її мати й справді Калиновська (коли вона не Калиновська, то й розгляд мій ні до чого), але це її дівоче прізвище — тоді ні адресні столи, ні телефонні довідники не допоможуть, отже єдине, що міг би: спитати навпрямець у Ірн, яке її прізвище, або чи її мати часом не Калиновська? Спитати прізвище — річ натуральна, але питати про Калиновську — ризиковано, бо вона у своїй історії закомплексована. І я вирішив: перш ніж дізнаватися про місце прожитку чи телефон Карла Калиновського, спробую довідатися, яке в Ірн прізвище. І ще одне. Коли її мати Калиновська, то дивно, що мати моя ставилася до неї цілком лояльно й спокійно, отже в мого батька після одруження нічого з нею не було, і цей факт можна визнати за безперечний; мати ж моя твердо була в тому переконана. Калиновська могла вільно й просто прийти до нас додому, то навіщо і їй, і батькові ще й зустрічатися таємно? Це могло значити тільки таке: роман їхній не закінчився, але вони зустрічалися при дитині, а не усамітнившись. І третє: це мій козир, що і я знаю про стосунки батька з Калиновською; Іра ж могла бути твердо переконана, що мені ця історія незвісна, але чи відає вона, що Калиновська, якщо це її мати, вільно приходила до нас додому і не раз, а коли з’явилася після довшої перерви, то могла приїхати і з Києва.

Дехто з моїх колег уважає мене занудою, принаймні кілька разів, цілком випадково, мені трапилося почути про себе: "Отой зануда!" чи "Та яка ж він зануда!" — очевидно, така опінія склалася тому, що я надмірно доскіпливий у твореннi коментарів та приміток до своїх видань, а видав я їх понад півсотні, а ще більше тому, що маю негарну звичку вказувати колегам на їхні фактичні помилки, а кому таке

подобається? "Він завжди і в усьому всіх поправляє!" — сказала негаційно про мене одна з колежанок, яка була по-особливому недбала, складаючи коментарі, та й видала дві чи три книги і вважала це своїм подвигом. Отже, мене за доскіпливість не любили, але в своїх випадах мали рацію: я не тільки вельми ретельно й уважливо складаю коментарі, а й маю, без похвальби кажучи, немалу ерудицію, і то з тієї причини, що природа дала мені велику пам’ять, а ще й здатність синтезувати факти, і таким я залишався не лише зрілим, а й молодим, — ось чому, замість по-козлячому тішитися, що в мене відбулися такі емоційно важливі події, як перше фізичне зближення із жінкою, я вдався до розумових рефлексій: вони завжди були мені цікавіші емоційних. Коли це занудство, ота надмірна доскіпливість, то я таки зануда, а таких, як правило, не люблять, передусім жінки, однак я своєї природи не бажав ніколи змінювати; зрештою, на моє переконання, така риса конче необхідна науковцю, коли вважає себе серйозним, принаймні верхоглядства чи помилок у такий спосіб може уникнути. Я ж звик усе аналізувати — і не тільки на рівні синтезу, а й на рівні кросворда, тобто творив систему кліток і гнізд і давав до них навідне — очевидячки, це також властивість моєї вдачі. Але кросворди можуть творитися не лише в науці, як метод досліду чи й буквально, вони можуть учинюватися, як показує скрипт, і в житті; один за життя створює одного, інший — ряд, я ж учинив тільки цього і, признаюся наперед, зазнав нищівної поразки, яку цим писанням і намагаюся осмислити і з’явити, бо невідь-чому, хоча й минуло відтоді безліч часу, вона й досі гнітить мені душу і не дає тієї історії забути, залишаючися постійно докучною.

12

Щасливо уникнувши розмови з господинею того дня, коли приводив до себе Іру, не міг її уникнути наступного дня, і це була перша думка, як тільки прокинувся. Спав зле, напливали якісь мариська, які не вив’язувались у жодну історію, а складались у хаос спалахів-кадрів, щось на зразок пізніх фільмів Параджанова: яскравих, але цілком алогічних; відповідно, все те вимилося з моєї голови, щойно розплющив очі, тобто вони були, кажучи фігурально, розбиті й розтрощені пострілом

отієї цілком реальної думки про наступну розмову з господинею. І я вирішив не відкладати того далі, бо навіщо продовжувати собі муки? Господиня вставала рано, я ж встав набагато пізніше, отже, коли розмова затягнеться, доведеться пожертвувати сніданком. Одягшись і вмившись із умивальника, що стояв тут-таки, у кімнаті, і збігавши до туалету в глибині двору, за хатою, легенько застукав до її дверей. Почувся покрик старої ворони, і я переступив порога — стара сиділа якраз навпроти дверей у старовинному, облізлому від часу фотелі, як королева в казках, і дивилася на мене важким оливом очей.

— Не хотів учора вас турбувати, — сказав мій бридко улесливий, тобто надмір чемний, голос. — Було у вас темно.

— І добре зробили, — озвалася господиня, — я вчора погано себе почувала.

— Це на погоду, — мовив той-таки противний мій голос. — Чогось хотіли?

— Ми з вами домовлялися, — каркнула ворона, — щоб не водили в мій дім компаній та дівок.

До речі, сісти мені не запропонувала, тож стояв перед нею, як учень, котрий провинився, а вона в тій ситуації — ніби розгнівана вчителька.

— І я виконував обіцянку, — сказав уже нормальним голосом. — Компаній, самі знаєте, в мене ніколи не бувало, навіть на день народження, і привів сюди не дівку, а свою дівчину; був-бо дощ, то де мав подітися?

— А я думаю, що це була дівка, а не ваша дівчина! — каркнула ворона. — Вели себе непорядно. Бо коли б це була ваша дівчина, то відрекомендували б її мені.

— Не хотів турбувати, — пробелькотів я. — Але вона — моя дівчина; давніше ми зустрічались у Києві, а цього разу хотів їй показати наші місця.

— У дощ? — каркнула ворона.

— Коли призначали побачення, не знав, що буде дощ, — спокійно відказав я.

— Так от, шановний, — сказала густим, я б сказав темним, голосом господиня. — Я не бажаю, щоб ви водили в мій дім дівок, бо це порядний дім.

— Я молодий, Маріє Іванівно, — сказав уже сухо, — і маю щодо цієї дівчини цілком серйозні заміри. Чи, може, й таке мені забороните?

— Не можу вам нічого забороняти, — каркнула ворона, — бо ви мені ніхто. Але попереджаю: коли це повториться, то попрошу звільнити мій дім.

— По-моєму, досі не було претензій, — сказав так само сухо я.

— Досі не було, а тепер є, — каркнула ворона.

— Гаразд, — сказав я, — спробую знайти іншу квартиру.

— Не жену вас, а тільки попереджаю, — сказала трохи м’якше господиня. — І це моя єдина вимога.

Але я вже, здається, заспокоївся, тому міг прикликати на допомогу логіку.

— Бачите, — сказав, — коли б то була дівка, як висловилися, мені легко було б виконати вашу волю, тобто не приводити сюди іншої. А що це не дівка, то не можу відмовити їй заходити до мене на квартиру в негоді і тільки їй, а не комусь іншому.

— Справді в неї закохалися? — підозріливо спитала господиня, перетворившись із суворої вчительки в просту цікаву жінку.

— Так! — мовив твердо. — І маю щодо неї серйозні наміри. До речі, вона вчителька, як і я.

Здається, саме цей аргумент на господиню вплинув найбільше, адже моя вибраниця була не з вулиці, а людиною спільної для нас фахової конфедерації.

— Де вона працює?

Я сказав, додавши, що ми разом учились в університеті (правда, але неточна: на факультеті, а не на курсі!), і це ще більше улагіднило господиню; зрештою, вона, як учителька, звикла шпетити учнів, не мавши на думці виганяти їх зі школи, хіба з класу (та й то зрідка), тобто карала, знаючи, що учень повернеться, і все знову зайде у свої береги.

— Що вона викладає?

— Як училася разом зі мною, то має викладати те, що і я, — резонно мовив.

— Добре, перевірю, маю в тій школі знайомих, — сказала, знову стаючи вчителькою, перед якою вельми брехливий учень.

— Будь ласка, — байдуже сказав я. — Але я не в такому віці, Щоб брехати.

— Ви саме в такому віці, — жорстко каркнула ворона. — І я маю підстави у вас сумніватися, бо не дотримали домовленості. І, коли хочете, люди брешуть у будь-якому віці!

— Коли домовлялися, — сказав я спокійно, — то ми з нею ще не зустрічалися.

Атмосфера в кімнаті почала розріджуватися, я це нутром відчув: буря минала, погримавши і поблискавши, зрештою, дощу пролилося небагато.

— А в університеті вона не була вашою дівчиною? — знову із суворої вчительки вигулькнула цікава жінка.

— Ні, — сказав я. — Однокурсники рідко звертають одне на одного увагу. Ми зустрілися випадково в електричці.

— Їздить на роботу з Києва?

— Так, — сказав я, і все це була правда, крім того, що були однокурсниками. Я навіть подумав: як легко казати достовірне, а важко — брехливе.

— Гаразд, — милостиво прорекла королева-суддя. — Вона може заходити, але нечасто. І щоб пристойно поводилися.

— Дякую! — сказав я й пішов геть, щоб не бовкнути зайвого і щоб вона не передумала, хоча напевне знав, що після того, що сталося, пристойно поводитися ми навряд чи зможемо. Але вона згукнула, коли переступав порога:

— І не забудьте її мені відрекомендувати!

— Гаразд! — відповів я й поспішив прихилити двері.

Момент важливий: любитися просто неба було ще зарано. Окрім того, розв’язано й проблему власного житла, бо міняти його зараз, як казав, було б мені клопітно — принаймні цю халепу скину з голови. Саме тому мій настрій покращав і повернулося відчуття отого радісного запаморочення, якого позбутися не міг та й не бажав. Через це провів уроки нормально, хоч у тому класі, де вчилася Надя Сегеда, з мене піджартовували — дівчата дивилися веселими очима, а хлопці навіть сміялися з тих моїх мисленних акумуляцій, які зовсім не були смішні.

13

І все-таки намір перевірити, чи Калиновська була Ірина мати, мене не покидав, бо таки не був певен, що довідаюся щось істотне від Іри, — характеру вона була потайного, хоча з кожною зустріччю щось нове про себе відкривала, очевидячки несвідомо, бо не міг припустити, що веде зі мною якусь складну гру, — навіщо їй це? Ну, нехай, думав я, виясниться, що Калиновська — її мати, то що матимем? Цікавий, навіть пікантний інцидент: любилися батьки, не могли з’єднатися, зате з’єднуються їхні діти — щось у тому було романтичне, а романтичне хвилює навіть затятих реалістів, яким я, правду кажучи, не був, бо зовсім не мав на меті добиватися посад, високої зарплати й майнового, коли не багатства, то високого забезпечення — мене це просто не цікавило. Зате цікавила наука і знову-таки не з кар’єристичною метою (згодом, коли я до кола науковців потрапив, то побачив, як багато тут є таких, кого цікавив не успіх наукових відкрить, а кар’єристичні досягнення), отже, мені подобалося жити задля самої науки, і ставився я до неї цілком не академічно, а романтично, тобто романтиком був, а це значило, що духовне переважало в мені матеріальне. Таким чином, і намагання дійти істини в цій персональній історії випливало з природи моєї істоти, яка до всього загадкового й невідомого намагалася ґрунтовно докопатися.

І через два дні після зближення з Ірою я поїхав до Києва, розшукав адресну службу, але виявив: хоча якісь Калиновські в Києві жили, але серед них не було жодного Карла, ба й Марії, бо та Калиновська, яка приходила до нас, звалася так само, як і моя господиня, — Марія. Такого ж результата здобув у телефонному довідковому; власне, переглянув телефонну книгу, але даремно, отже, цих клітинок свого кросворда заповнити без Іриної допомоги не міг. До речі, кросвордисти-розгадники люблять радитися — я це помічав у метро чи трамваї, коли їхала якась пара, але з ким порадитися мені? Одне принаймні знав: Іра мала інше прізвище, однак, можливо, що інше прізвище мала й Калиновська, тобто Калиновською була з дому.

З такими думками знову поблукав любими мені алеями університетського Ботанічного саду, і мені виразно пригадалося, як бачив Калиновську востаннє. Це було чотири роки тому, коли помер мій батько. Мати тоді сказала, я це точно пригадую: "Треба послати телеграму Калиновській", — і доручила це, здається, братові. Господи, як це раніше мені не спадало на думку: брат мій надсилав телеграму, отже, адресу Калиновської мати йому дала. Він може не пам’ятати вулиці й номера, але місто, куди надсилав телеграму, напевне знає. І ще одне: коли б Калиновська продовжувала жити в Житомирі, то ніхто б її не сповіщав у такий спосіб: у нашому середовищі цього не було заведено, бо телеграму слали у виняткових випадках, ось чому й досі боюся телеграм, адже за своє життя одержав їх тільки дві: про смерть батьків — тоді миттю примчався в Житомир. Коли б Калиновська продовжувала жити в рідному місті, то мати просто послала би брата чи мене на відому адресу, і ми ту жінку про сумну подію сповістили б. І третє цікаве в цій історії: мати не тільки знала адресу Калиновської, а й мала переконання, що їй конче треба сповістити про батькову смерть, що й учинила: ще один доказ, що ревності до неї не почувала й лишалася дружньо до неї настроєна; ба в такий спосіб своєрідно пошановувала суперницю, тобто історію стосунків батька з Калиновською знала достеменно, так само й чому той із нею розійшовся, але ні мені, ні братові того, ясна річ, не оповідала, хоча від нас зовсім не таїлось, що Калиновська колишня батькова кохана — згадаймо те

іронічне, коли мати казала: "Он прийшла твоя колишня!" Оці речі й були найбільш незрозумілі. Може, про це ґрунтовніше знає брат? Мати моя натоді ще жила, але в неї чи ж допитаєшся? Колись я намагався дещо вияснити (це не стосується до цієї історії), але мати відбулася відмовкою; запитував її якось і про Калиновську, але вона сказала: "Так, батько колись із нею дружив". Не кохався, а дружив. Зрозуміло, але не зовсім, хоч колись і я свого часу дружив із дівчиною, тією-ото Світланою Миколайчук, причому без жодного еротичного наближення, дружив навіть, коли вона почала ходити з хлопцем із математичного факультету, про стосунки з яким мені спершу звірялася, правда, у певних межах, а потім перестала, і ми якось непомітно одне від одного віддалилися. Тепер вона з Києва виїхала, здається, з тим хлопцем одружившись, а я ж не став другом їхньої родини? Чи не була й у батька схожа дружба, раз його син до такого здатний? Але тут я сумнівався. Дружба з дівчиною може бути, але нетривала. Та ж, батькова, з Калиновською була тривала. Зайве казати, що Калиновська на батьків похорон таки приїхала і спинилася таки в нас, допомагала матері в заупокійних клопотах, вони про щось розмовляли, але, бувши гостро вражений смертю батька, я до тих розмов не прислухався; одне тільки можу напевне виснувати: Калиновська приїхала з іншого міста, і ставилися вони одна до одної як подруги, а не як суперниці. Чому? Може, через шляхетство душ? Але я твердо знаю, що мати моя характеру не лагідного, а більше гострого, темпераментного, навіть почасти в'їдливого і любила батька добряче, як то кажуть, "гризти". Так, йому не можна було палити, він же ту заборону увіч ігнорував, і вона просто-таки верещала на нього, коли заставала з цигаркою. А тут така дивна й незбагненна лагідність. Скажу більше, я не міг не помічати, що Калиновська була тяжко вражена смертю батька, виходив навіть парадокс: не так вона втішала в горі матір, як та її, звісно не прямо, тобто приділяла Калиновській ласкаву увагу, а потім, коли все закінчилося, особисто провела її на автовокзал, таки не на поїзд, а на автобус, повернулася пізно, бо навідалася до костьолу, як сповістила потім, — ми вже й турбуватися почали з її довгої відсутності, — де, очевидячки, молилася за упокій батькової душі; загалом же відвідувала костьол рідко, тільки в особливих випадках. Калиновська ж багато

сиділа біля батькового тіла, інколи й на самоті і саме тоді плакала. Почувши її плач, мати входила до кімнати, де лежав батько, і заводила якусь балачку, отже, ніби розраджувала. Я й тоді був уражений такими стосунками, але достатньої інформації, щоб пояснити їх, не мав. Правда, мусив признати: ці всі побудови гроша ламаного не варті, коли моє припущення, що Калиновська є Ірина мати, не підтвердиться. Проте цю історію міг би розгадувати, припустимо, з генеалогічного інтересу, вивчаючи історію своєї родини, адже історія родин — це також своєрідний кросворд. Але належав до родини, сказати б, безіменної, тобто мої предки навряд чи могли бути історично значущими й суспільно заанґажованими, а без цього який інтерес у таких пошуках? З другого боку, інтерес може бути суто людський, як в оповідженій історії, а скільки їх, таких чи не таких, навіки загинули в прірві часу? Зрештою, саме система таких історій і витворила мою генетичну систему, через що прийшов у цей світ такий, як є, адже з нічого нічого не береться. Отже, не заперечую потреби індивідуального вивчення історії власного роду. Але тут ситуація складніша, вона торкнулася мене безпосередньо, ба взяла пазуристою лапою за горло, адже мої стосунки з Ірою, чомусь гадалося мені, прямо залежали від неї, і я й досі, по довгому часі, вважаю, що так воно й було, хоча тоді багато чого не відав і більше здогадувався та уявляв, ніж живився беззаперечними фактами. Наука ж, як харчу, потребує саме безперечних фактів — і це аксіома, інакше перетвориться у гру розуму, отже, белетристику. Але я й белетристикою не гребую, бо вона також мова людської душі, інакше б не мала б такого суттєвого місця в людському бутті.

Отже, далі у своїх розшуках я піти не міг, а щоб їх продовжити, мав кілька можливостей: перша і головна — спровокувати Іру чи просто випитати в неї про те, що мене цікавить; друге — поїхати в Житомир, добре було б прихопити й Іру, отже, мав би три години для інтимної розмови, коли спогади — натуральний компонент; у Житомирі ж переговорити з братом, котрому своєї інформації затаювати нема потреби, і схилити до спогадів матір, знову-таки якось це спровокувавши, але це треба чинити вкрай обережно й делікатно, щоб не насторожити її. До речі, мене гостро цікавило, як би вона зреагувала

на мої стосунки з Ірою, коли б довідалася, що це дочка Калиновської, припустимо, що це й справді так? Третій варіант примарніший: списатися із Світланою Миколайчук, тепер, правда, вона має інше прізвище, і попитатися, що саме вона розповідала Ірі про мене — це потрібно, аби виокремити дані, які Іра здобула про мене від неї. Це вчинити я міг, бо Світланина подруга Клава, також моя однокурсниця, була киянка, і при випадковому здибанні, уже після закінчення університету, це сталося на Хрещатику, вона дала мені свого телефона, бо ми в розмові разом попечалилися, що всі наші порозповзалися Україною і ніби у воду попадали, а це ж чи добре? Шлях був простий, і я здійснив його відразу. Зателефонував Клаві з автомата біля Ботанічного саду — до речі, це місце для мене особливе, яким залишилося і згодом, бо тут найкраще міг зосередитися, провадячи наукові аналізи із здобутих у Центральній науковій бібліотеці фактів, а ця бібліотека, як відомо, побіч із садом, як і університет. Клава виявилася вдома, ми потеревенили, і я взяв у неї адресу Світлани, вона тепер була не Миколайчук, а Підгаєцька і жила недалеко — у Чернігові. Клава поцікавилася, чому я випустив із рук таку чудову дівчину.

— Бо між нами нічого не було, — сказав я. — Просто дружили та й усе…

— Ти дурний чи придурюєшся? — спитала Клава. — Нє, хлопці бувають часом, як колоди! Та вона сохла за тобою!

— Дякую за комплімент, — сказав я, — але я, очевидно, і справді був колодою.

Ми розсміялися, розмова закінчилася, але вона мене ошелешила. Клава була найближчою Світланиною подругою, і в її інформації сумніватися було годі. Для мене ж це освідомлення набуло спеціального інтересу і знову-таки не тому, що потішив свою пиху, чи почав каратися докорами сумління, чи пошкодував за втраченою можливістю мати добру дружину, — дівчина й справді була, як то кажуть, "душа", — а у зв’язку з оповідженою історією: Клава мене переконала, що платонічна

дружба між чоловіком та жінкою — це також любовний роман. З огляду на цю логіку, роман між моїм батьком і Калиновською не закінчився навіть тоді, коли обоє одружилися й завели власні сім’ї. "Вона сохла за тобою", — почув я знову насмішливий чи зневажливий, не знаю, як точніше означити, Клавин голос. Отже, Калиновська сохла і за моїм батьком, бувши одружена й мавши дітей від іншого, — ось що живило ревнивий шал її чоловіка. Напевне й він знав цю історію і вважав її закінченою, а коли дочка сповістила (хай і через сестру), що його дружина продовжує зустрічатися, а ще й таємно, З колишнім любасом, оскаженів — це речі нормальні. Оскаженів аж так, що виїхав із Житомира і вивіз невірну жінку в інше місто. Але чи знав він про легальні відвідання Калиновською нашого дому і про її приїзди в Житомир задля цього, хоч би й на похорон? Питання риторичне, але з Києва в Житомир і назад можна цілком змотатися за один день, ще й час залишиться, а ревнивець напевне ж ходив на роботу. Однак тоді, на похороні, Калиновська в нас ночувала, приїхала зранку, очевидячки, одним із перших автобусів, а поїхала наступного дня під вечір (мати її провела, а тоді пішла на вечірню службу в костьол), — такої відсутності чоловік не помітити не міг, а ще з ревними комплексами, отже, поїздка була з ним погоджена. Або ж вона заявила йому, що поїде, незважаючи на його дозвіл чи заборону, і він мусив із цим примиритися — ішлося-бо про похорон, отже, справжній кінець того кохання. Ось які думки збурились у мені після звичайнісінької розмови з Клавою, і я знову мотався алеями Ботанічного саду, підіймався вгору, спускався в яри, сидів на лавці й курив — попри все, даремно чи ні, але кросворд у моїй голові продовжував творитися. До речі, одного разу для газети я склав був з’єднаного варіанта кросворда із сполучених між собою частин, з’єднаних кліткованою смужкою; можливо, ця ідея прийшла до мене також у зв’язку з оповідженою історією: Калиновська та мій батько — один кросворд, а я та Іра — другий. Признаюся, третій, ледь накреслений кросворд: я і Світлана Миколайчук чи тепер Підгаєцька — так і не склався, не тільки з тією простої причини, що наші стосунки не вийшли з платонічного циклу, а з причини іншої, також простої: Світлана на мого листа не відповіла, а самого листа написав тоді ж, у той приїзд до Києва, на головпошті, і відразу ж відіслав. Отже, вона

цілком утратила до мене інтерес, а може, була вражена, що я зійшовся з Ірою: жінок збагнути важко, хоч я у цьому скрипті посильно це вчинити намагаюся.

І ще одне зауваження до можливого читача, коли такий знайдеться. Він може запідозрити, що я багато фантазую: де б то можна навіть при великій пам’яті пам’ятати стільки деталей? Але й тут скринька розкривається просто: в той час, про який оповідається, я вів щоденника, отож усе докладно записував, а тепер ті нотатки використовую. Але я й трохи лукавлю, не ховатиму, у своїх здогадних розмислах і запитаннях я, теперішній, знаю набагато більше, ніж тоді, коли все відбувалося. Так, наприклад, я напевне знаю, чи була Калиновська Ірі матір’ю, чи ні, але навмисне того не розкриваю, і це моє лукавство також легко пояснити: пишучи цього скрипта, я ніби переживаю вдруге пережите колись, тож мушу занурюватись у час із питомими його реаліями.

14

Тепер я вже нетерпляче чекав зустрічі з Ірою. І не тому, щоб удатися до розпитів, це було все-таки вторинне, — я стужився за нею і чомусь знову почав побоюватися, що цього разу не з’явиться, — признаюся, це абсурдне відчуття жило в мені проздовж усієї нашої історії. Окрім того, знову почали снитися еротичні сни й у повторі: піщана довга коса в Азовському морі, притому залишався твердо переконаний, що море було не Чорне, а таки Азовське, був і катер із гуляками, який від нас чи віддалявся, чи до нас наближався, часом гублячись у просторі, — гуляки дивилися на нас у біноклі, ґелґотали (очевидно, це були росіяни, але не місцеві, а кацапи, тобто справжні), сміялися, тримаючи в руках наповнені келихи. Зрозуміло й чому, бо ми на краю тієї коси розгулювали чи сиділи цілком голі, притому зовсім не соромлячись гуляк, — удавали, ніби тих і не було; зрештою, для нас їх і справді не було. А коли починали любитися, переконавшись, що катер знову зник, він так само вигулькнув наче з-під води й гуляки висипали на пісок, оточуючи нас колом і кидаючи репліки, а один, бородатий, присів коло

нас і подавав поради, як любитися, і ми виконували безвідмовно все, що нам пропонували.

— Але їх немає, правда? — пошепки запитувала в мене Іра.

— Звісно, — спокійно відповідав я, не припиняючи акту. — Хіба не знаєш: це люди з Летючого Голландця.

— Але чому вони до нас приходять? — питала вона.

— Хочуть перешкодити, — казав я. — Але ми не піддамося, правда?

— Так, — згоджувалася вона. — Тільки не забувай, що я теж із їхньої компанії. Минулого літа цілий місяць провела на тому катері.

— Тобто хочеш сказати, — здивовано спитав я, — що й тебе нема?

— А ти й досі не здогадався? — засміялася вона.

— Але ж ти є, — казав уражено. — Торкаюся тебе, входжу в тебе, ні, ти є!

— Тоді й вони є, — пошепки сказала. — Прожени їх, бо не витримую!

Я зривався на ноги й, дико лаючись, — назагал же ніколи не лаюся, — кидався на тих гуляк, які зі сміхом розбігалися, кидались у воду й пливли до свого катера, відтак вилазили на нього залізною драбинкою й повертали в наш бік засміяні лиця.

— Вони пішли? — тривожно питала Іра, сідаючи на піску.

— Хіба не бачиш? — мовив, підходячи. — Розігнав паскудників, як мишей!

— Пацюків, любий, а не мишей, — поправила лагідно. — А я жахливо боюся пацюків.

— Уже не прийдуть, — казав, цілуючи її обличчя й намагаючись знову покласти її на пісок. — Бо постріляю, як псів.

— Але вони не пси, — сумно казала Іра, лягаючи. — Вони пацюки, а пацюків вистріляти неможливо.

— Чому, люба? — запитував я, гладячи її волосся.

— Бо не маєш із чого стріляти, — казала печально вона, — та й не вмієш. Хіба не бачиш: навіть одежі не маємо, бо вони все забрали: й одежу, і пістолі твої й рушниці, а тепер з нас кплять.

— Тоді давай викреслимо їх із свідомості, — сказав я, ніжно поринаючи в неї. — Бачиш, зникли! Немає їх і вже ніколи не буде! Є тільки ми, пісок і море.

— І пацюки, яких не можна прогнати та знищити, — сказала печально вона. — Прожени їх, коханий, бо вони вже гризуть мені п’яти.

І я знову підхоплювався. Але навколо стояла порожнеча, хіба чайки літали, а може, інші птахи, подібні до чайок, і тільки невігласи у птахознавстві переконані, що це чайки. Отож кричали вони горлово й печально, а ще віяв сильний, солоний і гарячий вітер. Я стояв і дивився в порожнє море.

— Чому не проганяєш їх? — крикнула, як та ж чайка (чи не-чайка), Іра.

Підійшов до води і вмочив пальці. Був наче кипінь — обпікся. І знову стояв нерушно, відчуваючи, як повільно вгинається під ногами пісок…

Прокинувсь у гарячому поті й почув, як за стіною постогнує господиня. "Господи! — подумав я. — Адже в цій хаті тонкі стіни! Нам треба бути остережнішими, якщо, звичайно, колись сюди прийдем".

Отже, навіть уночі, прокинувшись, я сумнівався, що вона приїде. Але вона приїхала. Правда, була напружена й ніби знервована, але намагалася радісно мені всміхатися. Погода випала нормальна. Іра роззирнулася й сказала:

— Куди підемо, бо до тебе не хочеться! Там та мегера!

— Яка це мегера? — здивувався я.

— Хазяйка твоя, — сказала безапеляційно. — Так на мене подивилася, ніби я хвойда якась.

— Але ж навпаки: хоче з тобою познайомитися!

І я жартівливо переповів нашу з господинею розмову, тобто подаючи її утровано. Іра слухала уважно, але знову-таки напружено, а в тому місці, де я подав, що ми однокурсники, тож має мені підіграти, раптом вибухла:

— То ти гравець? Чи брехун?

— Не брехун, а тільки трохи факти підтасував, що робимо всі ми й завжди. Це називається дипломатія. Чи ж так сама не робиш?

— Так ніколи не роблю! — відрізала вона.

— А хіба не втаюєш про себе багато чого?

Погляд, який метнула на мене, був блискавкоподібний.

— Утаювати — це не те саме, що брехати, — гостро сказала.

— Сьогодні якась не така, — здивовано протяг.

— Ах, вибач, такий випав день! З самого ранку неприємності.

— То розкажи, — просто сказав, — і я їх з тобою розділю.

— Щоб зіпсувати настрій і тобі? — спитала глухо. — Ні, хочу з гобою добрих емоцій.

І на її обличчі засвітилася її гарна усмішка.

— Гаразд, — мовив я. — Але готовий ділити з тобою не лише добрі хвилини, а й лихі.

— Не зарікайся, бо ще хтозна, — сказала знову трохи роздразнено.

— І ще одне потрібне. Не знаю твого прізвища.

— А я ж твоє знаю! — кинула гостро.

— Нічого дивного, — відказав. — Ти мною цікавилася, а я тобою, на жаль, ні.

— Отож! — мовила. — А знаєш, чому тобою цікавилася?

І мені тієї миті жахливо захотілося сказати: "А тому, що прізвище твоєї матері Калиновська", — і ці слова просто висіли на язику, але зумів стриматися.

— Сам дивуюся, — відповів на позір спокійно. — Бо належу до чоловіків, які не подобаються жінкам. Відповідно, мною їм нічого цікавитися.

— Дурна в нас виходить розмова, — розсміялася штучно. — Обов’язково до тієї мегери йти?

— Не конче, але бажано, — розважно сказав. — Щоб здобути легального статуса. Бо я сповістив, що стосунки між нами серйозні.

— Гадаєш? — спитала, ніби випірнувши із самої себе.

— А що, знову збрехав?

— Воліла б сьогодні до твоєї мегери не йти, — мовила категорично. — Не той у мене настрій.

— То й не йдім, — сказав легковажно. — Покажу тобі ліс, він уже починає оживати.

— Але тобі це треба? — спитала. — Отже, коли треба, то мушу піти.

— Мені потрібно, — відказав лагідно, — щоб у тебе покращився настрій, все інше зараз неістотно.

— Так турбуєшся про мене?

— А чому маю не турбуватися? — спитав. — Маю щодо тебе й справді серйозні наміри.

— Але ж зовсім мене не знаєш та й не хотів знати, хоча бачив не раз. А я про тебе щось та й знаю.

— Маєш рацію, — жартівливо відказав і підвів руки, ніби здаюся. — Тут у тебе безсумнівна перевага, і я визнаю: був сліпий і дурний.

— Отож! — сатисфакційно сказала вона.

— Є на вибір два шляхи: офіційне знайомство з господинею, щоб мати легальну змогу перебувати на самоті, і другий — сама самота, тобто оглянути ліс, що його будить весна, як пробудила нас.

Тону я вжив жартівливого, але не міг не відчувати: чорна кішка між нами таки пробігла. Не відаю, хто її пустив і для чого, але так було. Зрештою, коли в Ірн й справді неприємності, то чи така вона нестримна і не вміє володіти собою, адже прийшла на любовне побачення і мала б хоч якось маскуватися — дівчата, на моє переконання, у цьому мастаки. І тут мені знову згадався мій донжуанистий приятель, саме той, котрий боявся лягти, померши, на сільському цвинтарі, він якось мені сповістив, що жінки, які відразу легко піддаються, потому обов’язково роблять, як він назвав, "відкат", звісно, якщо вони не легковажні. Отже, це й міг бути, подумав я, традиційний відкат і навряд чи будемо сьогодні з нею близькі.

Оцей мислительний пасаж умістивсь у паузу, яка зависла після моєї пропозиції ступити на одного з двох шляхів.

— У тебе є нестерпна звичка, — сказала вона, — оця: або так, або так, і ніяк інакше.

— То подай третього варіанта, — запропонував я. — Можемо походити вулицями, але тут вулиці цілковито нецікаві, хіба що різновиддям псів, які нас оббріхуватимуть.

— Боїшся, щоб тебе не побачили учні?

— Але ж, мила моя! — вигукнув я, — вони вже мене побачили. А побачене вдруге — це ствердження, а не відкриття. І, по-моєму, ми вже тут сягнули погодженості.

— О так! — сказала вона. — Та учениця дивилася на тебе, як щасливий вуж.

— Отже, ваш вибір, — сказав я, чомусь перейшовши на "ви". — Я ж підкорюся йому безвідмовно.

— Не люблю чоловіків, які підкоряються безвідмовно, — сказала.

— Гаразд! — мовив твердо. — Підемо до мене й візьмемо собі індульгенцію. Бо це потрібно не мені, а нам, і не завжди буває добра погода. Окрім того...

— Що окрім того, — підігнала мене, бо замовк.

— Окрім того, вам, моя люба, бракує ліричного настрою, щоб, пишномовно кажучи, дослухатися до мови лісу та весни.

— Справді пишномовно! — сказала, ведена моєю твердою (чи начебто твердою) рукою. — А чому ти знову перейшов на "ви"?

— Бо нічого про вас не знаю, а ви не бажаєте, щоб знав. Навіть прізвища свого не хочете сказати.

— Ви знаєте моє прізвище, — сказала вона, переходячи й собі на "ви". — Окрім того, прізвище — це щось цілком ефемерне.

— Умовна позначка, — підлестився я. — Але вашого прізвища й справді не знаю.

Цю фразу мусив виповістити, бо з мого язика зіслизало вже: "Калиновська?" Але не бажав поспішати, бо міг би її насторожити. Через це обклався вищеподаним реченням, як рятівним колом, а вона, здається, те помітила, бо в мій бік знову їдко метнувся блискавкоподібний погляд.

— Дивна у нас сьогодні балачка, — засміялася вона, але трохи нещиро. — Ніби сваримося. Але чемно сваримося.

— Найменше хотів би сваритися, — м’яко сказав, — бо страшенно стужився за тобою.

— Я за тобою теж, — глухо відгукнулася. — Може, тому й поводжуся так по-дурному.

Отже, ми свого розлама сяк-так залагодили, але тут я зробив помилку, бо почав у тоні ледь утрованого переказу оповідати свій сон, котрий наснився мені вже тричі: про косу в Азовському морі" про катер, повен гуляк, і про нас, позбавлених одежі, пістолетів та рушниць. Слухала мою оповідь із особливою, навіть нашорошеною увагою.

— А ти був колись на Азовському морі? — спитала, коли докінчив.

— Ніколи, — сказав. — Але чомусь цілком певний, що це на Азовському, а не Чорному.

— Бо таки на Азовському, — сказала тихо. — І я там була. Щось знаєш про мене й розігруєш?

— Та Бог з тобою, Іро! — вигукнув я. — Клянусь, що це був сон, який бозна-чому повторився тричі, а може, й більше.

Але вона увіч спохмурніла й ішла побіч, як хмара: щось я тією розповіддю в ній зачепив. Але як її переконати, що то й справді був сон?

— Мстишся, що прийшла до тебе не дівчиною, — сказала тихо. — Ну що ж, розвідка твоя працює добре, колись про це розкажу.

— Але, їй-богу, це був сон! — згукнув я.

— Не бреши! — категорично сказала. — Ти, як переконалася, це вмієш. І облишмо цю тему, бо мені треба приготуватися до зустрічі з мегерою.

Отже, щось у ній зачепив, і це знову зруйнувало так важко знайдену погодженість — мені й справді треба було кінчати цю балачку, бо підходили до дому, котрий чекав нас із сліпими, але настороженими вікнами-очима, із зачиненим ротом-дверима і з порожнечею у дворі, аж я навіть подумав блаженно: цей дім також сьогодні не в гуморі. Бо хто їх збагне, цих жінок, то чи не ліпше було б нам таки піти в ліс і прислухатися до весняного пробудження та й пробудитися там один до одного? Але було вже пізно, тож чемно пропустив супутницю у хвіртку, твердо знаючи, що хоча ті вікна-очі й сліпі, але більше видючі, а що насторожені, то сумніву тут ніякого.

За хвилю я голосно застукав у двері господині.

15

І тут хочу зробити маленьке пояснення для читача, якому цей скрипт потрапив би на очі. Я вже писав, що творено його на основі юнацького щоденника, і це зовсім не записки старого гріховоди, а, можливо, судовий позов, тож суддею має й стати отой читач, якого не знаю і якого може й не бути. Отже, я зовсім не фантазую на тему давньоколишніх переживань, а із сухою об’єктивністю викладаю факти, а коли переказую розмови, то вони й справді такі відбулися, я тільки надав їм стилістичної викінченості; відтак не хочу, щоб у молодого розуму читача витворилося про мене враження як про людину сексуально неврівноважену — ці речі вже покинули моє тіло. Отож моє

писання — це не умовний спосіб сексуального задоволення, коли спогади сласно змішуються з фантазією, чим збуджується до життя напівзруйноване тіло. Ще раз нагадую: скрипта цього пише серйозний учений, який має немалий набуток і не тільки у складанні кросвордів, а передусім у виданні відкритих ним текстів із найдокладнішими коментарями, він доктор наук і якийсь час був університетським професором, хоч, може, поганим через брак дару до публічного промовляння. Умовний мій читач із молодим розумом тут може резонно заперечити: і доктор, і професор так само може стати старим гріховодою, як і людина без регалій, отож, старий, не викручуйся: попри твою категоричність і склеротичність (так написав один молодий науковий забіяка, обкидуючи багном мою статтю, надруковану п’ятнадцять років тому, ось ці слова: "Перекручені склерозом вигадки нашого метра") рука в тебе ще не тремтить, хоч, може, так само не тремтить і жила, відтак і склерозу ще не маю ані на мак, бо голова чиста і ясна, не кажучи про те, що не менш ясною була й п’ятнадцять років тому. Так, справді, я обрав романну форму викладу подій, але в основі його автентичний джерельний матеріал, а вирішив записати це все з простої причини: рана, завдана мені тоді, не перестає боліти й досі, а кожному воякові відомо, що старі рани розкриваються й потребують нового лікування (так вони відкривалися й у мого батька, який від того й помер), отож хочу, образно кажучи, в черговий раз лягти до шпиталю й поремонтуватися, а це значить: таки збагнути до кінця те, що зі мною сталося, бо досі, як ті рани відкривалися, до кінця розв’язати цього ребуса таки не зміг. Можна уявити, що лежу в шпитальній палаті, до мене часто заходить лікар — розум мій, сестра — спогади мої — робить перев’язки, мені дають ковтати якісь таблетки (думки мої), і все те: і лікар, і сестра, і пігулки — мої розмисли. По-бароковому сказано, правда? І не дивно, бо я цілий вік сидів у барокових текстах, отож звідтіля такого способу художнього бачення світу й набрався. Мушу зізнатися ще в одному гріху: замолоду бавився писанням оповідань, яких не друкував, одне з них маю наміра сюди вставити, бо його написано з Іриної розповіді. Власне, з Іриних розповідей написав їх два, а щодо другого вагаюся: чи вставляти його, бо й воно в Іриному образі могло б дещо прояснити, але річ у тім, що те друге оповідання не

стосується цієї історії, а складає частку Іриного приватного життя, сказати б, без мене. Отож, напевне, його сюди не вставлятиму. Щодо неї хочу сказати ще й таке, що певною мірою пояснить її фразу, що на Азовському морі, на піщаній косі, яка мені наснилася, вона таки була. Річ у тім, що в ній жила невгамовна жага мандрів, отож щорічно влітку вирушала в туристичні мандрівки (про це розповість мені згодом), організовані різними туристичними закладами, а також стихійно її знайомими чи друзями, ба й самостійні, коли перші два варіанти не збувалися, отже, в ній жила не боязнь простору, яка є, приміром, у мене, а жадоба його. Певна річ, маючи таку пристрасть, вона зустрічалася не раз із різними чоловіками, скільки їх було, не знаю, та й не важливо це, отож не дивно, що прийшла до мене не дівчиною та ще й з достатнім любовним досвідом, у чому мав змогу практично переконатися, бо в нашому з’єдиненні науки кохання навчав не я її, а вона мене — на це мусив пристати. І я збрехав би, коли б твердив, що це мені подобалося і не вражало. Отже, жінка ця була увіч авантюрного складу, що я пізнав також значно пізніше. Гаданий чи випадковий читач міг би тут запитати:

— А що могло в’язати з нею людину, як ви, самотника і схильного до кабінетних наукових розшуків?

То я відповів би просто: єдність протилежностей, коли б… Так, коли б не та історія з моїм батьком та Калиновською, гаданою (поки що) її матір’ю. Я написав вище, що остерігся прямо спитати, чи її матір часом не Калиновська, і це було правильно, бо так гостро б її насторожив, як це сталося після необачної розповіді про сон. Вона вважала, що розвідка моя працює добре, і певною мірою мала тут рацію, бо я, природою своєю, таки звідувач, але розвідка моя — це аналітичність розуму мого; назагал же, як учений, я ніколи не оприлюднював думок, які в мені ще не визріли і не ствердилися, отже, коли не мав достатньої джерельної бази, — хотів її здобути. Тим-то, не маючи певності, що її мати Калиновська, також не бажав оприлюднювати не підтверджених фактами здогадів. Тоді я ще сподівався, що Світлана Миколайчук, мій колишній не зовсім щирий друг, таки конче на мого листа відповість, і

це дасть мені до рук додаткову ниточку до дальших пошуків. Тепер гадаю, що, можливо, Клава таки мала рацію: коли вже так праг вирватися із самотності і створити власну родину, то мій шанс був не в Ірі, а таки у Світлані, яку я, як сказала Клава, таки нерозважливо випустив із рук — вона мені пасувала за всіма параметрами, хоча, може, й у цьому помиляюся; згадаймо, що Світлана дружила з Ірою, а є відома мудрість: "Скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти", — чи, може, там також була єдність протилежностей? До речі, у жіночій дружбі такі речі не раз трапляються; через метафізичну природу жінки щодо них ніколи не можна бути ні в чому впевненим, бо завжди чекають якісь непередбачені сюрпризи — неприємні, звичайно. Зрештою, я зумів себе переконати, що життя склалося так, як долею було визначено, отож можна сказати: свою життєву програму я виконав чи здійснив, отже, мав би почуватися щасливим, але ран, завданих іззовні, такі ліки не гоять, і вони, попри наше бажання чи небажання, вряди-годи відкриваються й болять. Отже, певний, що — і тут не накладаю на себе маски, бо ні до чого це, — писання мого скрипту є й справді не забаги старого гріховоди, а саме цей біль, і свербіж, і ломота, і неспокій, завданий ранами. Але щоб бути до кінця чесним, скажу: ригористично не ганю і старих гріховод, адже їхні комплекси — протест нестаріючої душі супроти руйнування старіючого тіла, а отже, своєрідне хапання за соломинку, щоб таки втриматися на розбурханих хвилях життя. Таж і старі гріховоди — люди живі, й осуджувати їх може закостенілий, хай і в молодому тілі, мозок. Адже коли людина не хоче "блідавої старості", як визначив Павло Русин із Кросна, то боронитиметься супроти цього невблаганного ворога, як уміє і може. Людина у своїх пристрастях не завжди жалюгідна, але її пристрасті завше жалю гідні. І не даремно в цій позиції слова пишуться окремо, бо, з’єднуючись, складають цілком інші поняття. Отож людину належить не судити (що вона, мовляв, жалюгідна), а жаліти, бо вона таки жалю гідна. Але жалю гідне — це не раз смішне і неважливе, — от чому молоді скаляться, коли стара людина виявляє почуття, котрі входять у їхню молодечу прерогативу.

Коли ми з Ірою переступили порога господині, я чемно пропустив її поперед себе, як той… ну, я вже вживав цього порівняння, де існувала прикрита яма і таке інше.

— Оце, — сказав мужньо з-за Іриної спини, — і є моя дівчина, вона дуже хоче з вами познайомитися.

Помітив, що до мене повернувся профіль, а він в Іри гірший, як фас, очевидно, ще одну мою брехню було зафіксовано.

— Дуже рада вас бачити, — заспівала несподівано тонким голосом господиня.

— І я теж, — вступила в дует Іра. — Дмитро стільки про вас розповідав. Мене звуть Ірина Ка…

— Знаю, — перебила лагідно господиня. — Вас звуть Ірина Карлівна Канішевська. Як бачите, устигла провести звіди — у вашій школі багато моїх знайомих із старших учительок. Вони про вас дуже хорошої думки як про вчителя.

Отже, тільки тепер я довідався, що Ірине прізвище не Калиновська, а Канішевська. Ну що ж, тепер мені неважко буде, коли що, довідатися, де живе Карло Канішевський — отой нещадимий ревнивець, який створив, за моїми домислами, у своєму домі пекло і належить, можливо, до істот, які тільки тоді й почуваються комфортно, коли творять навколо себе пекло, ніби проводять випробування, як їм буде на тому світі, чи намагаються до того світу у вічності пристосуватися вже на землі, отже, й переносять його з підспуддя в надспуддя.

Цього разу господиня не сиділа у фотелі владною королевою, тримаючи мене перед собою як слугу чи учня, який завинив перед її величністю, а люб’язно запросила нас сісти до столу, запропонувавши чай із коржиками. Іра ж відразу підхопилася, запропонувавши поміч, і

вони обидві сховалися за дверима, в які ні разу не входив, теоретично там мала бути кухня, отже, ніби зібралися обслуговувати обидві мене, грішного, мов пана якого, у чотири руки — позиція для мене цілком незвична, отже, ліпше подумати, що вони забули про мене, залишивши стриміти бовдуром за столом, накритим важкою, яка могла би бути й музейним експонатом, скатіркою. Принаймні дістав змогу спокійно тут роздивитися, бо коли заходив сюди, то пробував вельми коротко та й ніколи не сідав. На світі речей я знався мало, мій інтерес — книги, але тут усі речі були з того минулого, у якому не жив: гнуті віденські стільці, канапа чи диван із прямою спинкою і з двома валками по боках; кілька потемнілих картин без скла, мальовані, очевидно, якимсь аматором, тобто без жодної мистецької вартості, старовинний німецький годинник у різьбленому футлярі, за склом монотонно похитувалася жовта бляха маятника — такі годинники бувають із боєм, але не чув, щоб цей вибивав години. Збоку — буфет чи креденс із важкою підставкою-шафкою, на якій зведено конструкцію легшу; дверці засклено фігурно різаним і навкоси заточеним, уставленим у нікельовану оправу склом; кругле старе дзеркало почало руйнуватися, бо обкришилося по краях, і якось печально зорило, ніби й справді було, як у готичних творах, вступом для духів із минулих часів; різьблена шафка була покрита старим, справді вишуканим мереживом, на ній стояла фотокартка — чоловік у військовому однострої ще царських часів. На стінах у важких рамцях за склом висвічувалися вигаслі й увіч нетеперішні обличчя, і все це ніби притрусилося особливим пилом, що його творить час, хоча видимої куряви не було ніде, а може, й не пилом, а тим особливим духом, який завжди відчувається у приміщеннях, де зібрано речі з минулих епох, отже, чимось, я б сказав, музейним. Певне одне: господиня, очевидячки, із старої інтелігенції невисокого суспільного становища; цікаво, що книг не побачив, хіба старий оксамитовий фотоальбом, який лежав на ще одній шафці, прикрашеній такою ж мережаною покривкою. Не міг не помітити й іншого: у моїй кімнаті — жодної старої, отже, цікавої, речі, там меблі сучасного, найпримітивнішого ширужитку. Назагал я мав честь сидіти у вітальні, отже, господиня спала не тут, а за іншими дверима, також зачиненими; на підлозі не помітив килимків чи доріжок. З кухні долинали високі

голоси, про що говорили чи співали, розібрати не міг, бо чомусь причинили двері, але одне примітити можна було: ті голоси присолоджено цукровою пудрою; досі думав, що голос у господині низький із каркаючими (воронячими) нотками; зрештою, саме таким голосом зі мною й говорила. Мусив змінити думку й про Іру, бо коли йшли сюди, був переконаний, що не може володіти собою і власними настроями, отож і виглядала роздратованою чи роздразненою, але, переступивши цього порога, ніби за помахом палички, одмінилася, стала лагідна й люб’язна, цілком зігнорувавши, що я такі речі можу помітити, — очевидно, різкі переключки властиві жіночій породі, хоч мене це трохи й дивувало, бо чому ставитися до мене роздратовано, коли не давав до того підстав?

Зрештою двері розчинилися, з’явилася усміхнена Іра з тацею, на якій стояла ваза з коржиками і якась порцеляна того ж стилю, що й ця мебля, — очевидно, господиня тримала її на кухні, ззаду ступала господиня із чайником у руці, цей чайник був у стилі меблів із моєї кімнати, тобто жахливий і нечупарний сучасний ширужиток.

— Вибачте, що залишили самого, — сказала господиня, — але ми трохи з Іриною Карлівною по-жіночому заговорились. Річ у тому, що я в тій школі, де вона тепер, працювала, отже, у нас виявилося немало спільних тем.

Ну що ж, коли й справді так, то ті теми мені не цікаві і вони мали рацію залишити мене в самотині.

Іра вправно і швидко порозставляла філіжанки, чайничка, цукерницю, вазу з коржиками, поклала ложечки, а господиня поставила на чорну від сажі підкладку отого жахнючого ширужиткового чайника, і той на цьому столі стримів, як чужорідне тіло чи символ часу, у якому маємо щастя жити, — дисонанс, скажу, разючий. Я навіть подумав, що господиня цим рухом ніби перемкнула регістра тональності, бо її голос знову став знайомий: низький із каркаючими нотками.

— Прошу, призволяйтеся, — сказала, сівши до свого фотеля, якого присунула до столу. — На жаль, варення тепер не варю, а колись, за моїх часів, чаювання без варення не відбувалося.

Ми з Ірою сіли навпроти одне одного на віденських стільцях, але вона чомусь уникала мого погляду, котрий увіч хотів порозумітися чи запитати: чи все гаразд? Виходило, ніби сердиться на мене, а чого було на мене сердитися?

І тут, після того, як розлито чай, — це зробила Іра, — господиня, на велику і, можливо, не вельми шляхетну мою втіху, вчинила Ірі справжнього допита, перед цим чемно перепросивши, що вона, мовляв, така цікава, але свіжа людина рідко тепер у цей дім заходить, отож її інтерес, попередила господиня (голос був низький, але без каркаючих ноток), — інтерес самотньої старої жінки, а самотні старі жінки завше неподобно цікаві — я це зауважив, поклавши собі не тримати на видноті принаймні свого щоденника. Вона ж, господиня, ніби відчувши мою засторогу, сповістила, що колись любила багато читати, і в них була добра бібліотека, але з неї залишилися самі окрушини (дещо з того давала мені читати, але відкрито їх не тримала, а десь сховано), однак тепер читати не може, бо очі болять і навіть окуляри не допомагають.

— Казав Дмитро Іванович, що живете в Києві? — почала допита господиня, я кинув оком на Іру й побачив, що вона внутрішньо зіщулилася, але на обличчі тримала свою й справді привітну й милу всмішку, очі ж залишалися холодні й трохи метушливі.

— Так, — коротко відповіла.

— Співчуваю, бо недогода їздити щодня туди й сюди.

— О, я звикла! — мовила Іра. — Крім того, люблю їздити.

— А я не люблю, — вперше каркнула господиня. — І ніколи не любила. А де в Києві живете?

— Недалеко вокзалу, — спробувала викрутитися Іра десь у тому стилі, як викручувалася і від моїх прямих запитань, ну хоч би про її прізвище, яке довідався таки при сприянні своєї милої господині; зрештою, і вона дізналася не від Ірки, а через свої, як сказала, "звіди". До речі, мову мала правильну, навіть вишукану, отже, належала, як виснував ще раніше, до старої української інтелігенції, а та мене цікавила завжди.

— Хоч це зручно, — мовила. — А на якій вулиці? Я Київ знаю дуже добре, бо довго там жила.

— На Жилянській, — неохоче сказала Іра.

— Який збіг! — радісно вигукнула чи, власне, каркнула господиня. — Але ж і я колись жила на Жилянській, у нас там збиралося чудове, ну, просто чудове товариство! А який номер?

Іра назвала номера, але це виявилося ближче до вокзалу, ніж жила колись господиня, вона назвала номера свого й описала коротко будинка, у якому жила. І тут я зрозумів, що Іра каже неправду: щоб дістатися на Жилянську, не треба було тролейбуса, та ще й десятого, який курсував до бульвару Шевченка, а тоді до університету й далі; трамвай підходив ліпше, бо могла вийти після повороту із Саксаганської, однак трамваєм їхала лише раз, а двічі таки тролейбусом, причому першого разу, коли були ще майже незнайомі, обрала таки тролейбуса. Я пильно дивився на Іру, на всі, як то кажуть очі, але вона того ніби не помічала.

— Живете з батьками? — продовжила допита господиня.

— Звичайно, — відгукнулася Іра. — Як же ще?

— Ну, Дмитро Іванович не живе з батьками, а він вашого віку, — резонно зауважила господиня. — А ваш батько Карло… Чому в нього таке дивне ім’я? І як його звуть по батькові?

— Васильович, — сказала Іра.

— Карло Васильович, — задоволено затвердила господиня, — то він ще працює? Не вчителем?

— Ні, він агроном, — неохоче сказала Іра.

— Агроном і працює в Києві? — здивувалася господиня.

— Так, — сказала Іра. — В Міністерстві сільського господарства.

— О, то ви з доброї родини! — задоволено прорекла господиня. — Колись серед агрономів були дуже культурні люди. А мати ваша теж працює?

— Мати не працює, — мовила Іра. — Хворіє і змушена була покинути роботу.

— А що в неї таке? — швиденько запитала господиня, і вперше, відколи її знаю, її очі жваво зблиснули. Воїстину, як сказав один мій знайомий злостивець: "Жінки люблять свої хвороби більше за чоловіків", — принаймні ця тема їх завжди чомусь непомірно збуджує, я знав це по своїй матері.

— Ну, це важка тема, — сказала Іра. — В неї був інсульт.

— Інсульт — це страшна річ, — ентузіастично пророкотіла господиня. — Найбільше, чого боюся, то це інсульту. Бо як тоді прожити самотній людині. Лежача чи ходяча?

— Трохи ходить, але погано.

— Співчуваю! А сестер і братів маєте? — поцікавилася ніби між іншим.

— Є сестра, — сказала Іра і вперше зустрілася зі мною очима, я зрозумів чому: тепер мені мало стати ясно, чому так поспішає додому, а ще й те, в яку халепу я її втрутив, намовивши на цього візита.

— А сестра з вами живе?

— Ні, вона заміжня і живе з сім’єю окремо.

— А як звати вашу матір?

Я насторожився: саме це мене найбільше й цікавило. Але Іра якось необережно повела рукою, зачепила філіжанку, й недопитий чай пролився на стародавню скатірку. Іра скочила, заохкала, почала перепрошувати, і хоча господиня запевнила, що це не біда, кинулася на кухню, прибігла з рушником вельми сумнівної чистоти й почала вимочувати пляму.

— Така буваю незграбна! — поскаржилася. — Ще раз вибачте!

Але господиня цього разу мовчала, тільки дивно підтисла губи, як роблять ті, кому бракує зубів, і суворо дивилася, як Іра клопочеться біля пролитого чаю.

— Налийте собі ще, — мирно порадила вона.

— О ні, дякую, ми вже будемо йти.

— А хіба не посидите з Дмитром Івановичем? — спитала господиня, все ще пильно оглядаючи знічену Іру.

І я вирішив їй допомогти.

— Хочемо прогулятися лісом, — сказав. — Там зараз весна!

— Гаразд, — зітхнула господиня. — Весна — це для молодих!

— Давайте приберу й помию посуд, — послужливо запропонувала Іра.

— Ні, ідіть гуляйте, не томитиму старечими розпитами, — сумно сказала господиня. — Я ще трохи посиджу. Колись чаювання був обряд! — І це означало: з нашого чаювання обряду не вийшло. Я підвівся, Іра чемно, навіть запобігливо попрощалася, стара запросила заходити до неї ще, бо їй приємно побути з молодими. Ми вийшли з дому, в Іри був видимо зіпсований настрій — бачив це по її насурмленому обличчю.

— Казала тобі: сьогодні в мене нещасливий день, — мовила вже на вулиці.

— Чого нещасливий? — безпечно спитав я. — Чай не чорнило, плями від нього не залишиться.

— Але вона вчинила мені справжній допит, — мигнув блискавкою погляд. — Ну й мегера!

— А по-моєму, звичайні речі, — тим-таки безпечним голосом мовив я. — Про що говорила б ще? І, здається, ти їй сподобалася.

— Не маю інтересу їй подобатися! — різко кинула.

— Як це нема інтересу? — здивувався я. — А наші зустрічі?

— Ніколи більше сюди не прийду, — сказала. — Її погляд, як у того вужаки.

Як на мене, усе було дуже мило, — тут я не лукавив, бо й справді мав із того допиту пожиток, то чому б уражався. — Розмова і прийняття у старосвітському дусі.

Але не відповіла. Ішла мовчки, і на її вилицях палали рум’янці.

— Прогуляємось лісом? — обережно запропонував.

— Ні, мені пора, — буркнула. — Проведеш до електрички. Але зі мною не їхатимеш. Просто в мене сьогодні нещасливий день.

Останню фразу сказала м’якше, трохи ніби з відчаєм. Я ж продовжував бути задоволений, і вона, здається, не могла того не помітити, тим і сердилася. Зрештою, праг осмислити новоздобуту інформацію, отож залюбки погодився не супроводжувати її в електричці, адже дістав нове поле для складання того сектора кросворда, де були дані про її родину, а вони мали для мене виключного інтереса. Невідомо, правда, чи правдиві.

— Хочу тебе розуміти, Іро, — тепло сказав я, може, навіть зворушено. — І сама знаєш: ти мені глибоко не байдужа. Отож давай дивитися на світ і речі простіше.

— То ти все це організував? — метнула блискавкою.

— Що — все, Іро? — здивувався я.

— Допит, — різонула вона. — Не терплю, коли мені зв’язують руки й ноги, а ще й витягують кліщами язика.

— Але що в тому злого, коли тебе спитали про родину?

— А може, не люблю про те розказувати і маю свої причини. Отже, коли хочеш, щоб у нас було добре, не влазь мені в душу.

До станції дійшли мовчки, електричка ось-ось мала прибути. Швидко домовилися про наступну зустріч, цього разу, щоб поблукати таки лісом, — поїзд уже виростав із синього простору.

— Вибач, що так вийшло, — сказала. — Часом на людину находить!

— Так, — мовив заспокійливо. — Усе розумію!

— Хотіла б того. Не сердись! — м’яко подивилася.

— Можна тебе поцілувати?

— Звичайно, — відказала й підставила не губи, а щоку.

Електричка розчинила двері, і потік людей утягнув Іру до вагона. Не оберталася. Настрій було, певною мірою, зіпсовано й мені.

17

Але тільки певною мірою, бо здобув немалу побудку для розмислів, через це не повернувся додому, а рушив погуляти, як і було сказано господині, лісом, тим більше, що зараз там весна. Але не весна мене цікавила, а бажав, щоб ніхто не зіпсував і не скрутив мисельного потоку. Ліс же для цього — найпригідніше місце.

Однак перш ніж поринути у того, як сказав, потока, не міг, увійшовши між дерева, не вдихнути на повні груди вільжистого, справді духмяного, хвильливо-живого повітря. І тільки тепер помітив, що день сьогодні не просто добрий, а чудовий, що хоча на небі і є хмари, але елегантні й ефемерні, які не несуть на землю ні негоди, ні холоду, а більше схожі на розметаних у шаленому танку балерин, вихоплених із заверту фотооб’єктивом і пропечатаних на синьому фотопапері високості. І я збагнув ще одну свою помилку: не треба було сьогодні вести роздратовану якимись незвісними побудниками дівчину у світ тіней, тобто в ту напівмузейну кімнату, і знайомити з людиною, яка живе не в сьогоднішньому, а в учорашньому і вже не має ані надії, ані бажання повернутися в ясний омолоджений світ. Відчув цього свого гріха, адже в тому акті вів туди кохану не я, а тіло моє, яке сподівалося елементарного тілесного задоволення. І це замість того, щоб привести її сюди, ніжно взявши за руку, і щоб не тільки я причастився тим освяченим небом повітрям, а ми разом, щоб не тільки я побачив у хмарках вихоплених із шаленого руху і знерухомлених танцівниць, а ми разом. Тоді змогли б почути тиху мову дерев, котрі пильно вслухаються в дискурс неба й землі. А ще прислуховуються до своїх тіл, як жінки в пологовому будинку ще перед пологами, і пізнали б, що цей дискурс особливий, бо в ньому не так розмова, як те, що зветься в літературознавстві нудним терміном "внутрішній монолог". І справді, я йшов пробудженою землею, яка вже зродила з лона першу траву і засвітила перші вогники квіток, які хоча й називаються "сон", але той сон зовсім не є потовченою й перекрученою реальністю, той сон живодайний, а може, й радісно-пророчий. Ось що мали б ми сьогодні відчути разом, і я був певний, що саме це могло б загасити в Іриній душі розгойдану стихію, отого шторма, який кидав сьогодні нею, мов тріскою, розбиваючи об прибережні скелі будня, адже роздратувати і розхвилювати її могли тільки буденні речі: удома чи в школі. Сказав їй: хочу тебе розуміти, але то була неправда, точніше було б сказати: "Хочу все про тебе вивідати" — і вона оте моє "розуміти" сприйняла саме в такому сенсі, бо запідозрила, що я це все організував, хоча добре відала, що допита через господиню організувати не міг. Але від неї не сховалося, що допита чинила не тільки "стара мегера", за її

визначенням, а не менше і я, отже, потрапила від допита перехресного, а бувши тріскою, якою кидає об скелі хвиля, чи могла боронитися ще й від вітру та птаха, який побачив у тій трісці рибу і клює її, бажаючи переконатися, чи це так? А все було б інакше, думав я, надихнутий весняним леготом, що пробивався між стовбурів, коли б я покинув свої аналітичні промисли чи помисли, щоб не складав кросвордів із своїх акумуляцій, байдуже, чи підставних, чи безпідставних, а вчинив так, як той, котрий хоче й справді просто і ясно сприймати світ, а це значило б: узяти її за руку та й привести у весну до дерев, вихопивши її з полону й натиску стихій житейського моря. Ось чому, подумалося мені, вона відмовилася від вибору: чи йти на зустріч із господинею, чи сюди, у весняний ліс і день, звільнений від будь-яких буденних збурень, а поклала вибір на мене, бо повірила, як і в мою чоловічу суть, у те, що маю врятувати її з того розпіненого моря, чи, може, просто захистити. За це й був гостро покараний, адже вибрав цілком неправильно, а це значить, що розуміти її не захотів чи не зміг. Ось чому відмовилася від прогулянки, бо ліс її вже не врятував би, адже я, замість винести її з моря на сухий берег, де можна обсушитися й зігрітися, відкинув її ще далі між хвилі, отож переконалася: сподіватися на мене не випадає, а треба рятуватися самій. Через це й не озирнулася навіть, коли юрба внесла її в розхилені двері вагона. Справді, вчинив не мудро, бо по-чоловічому: думав про інтерес власного тіла, а не душі — ось що її вразило, а може, й образило. З другого боку, вчинив і як недостойний кавалер, який галантно пропускає даму вперед, знаючи про небезпеки, які її чекають.

Од таких самокатувальних думок чи від того, що легкі хмари, не помітив і як, з’єдналися, і згустилися, і сховали сонце, весняний ліс у моїх очах померк, озвичайнів, дерева стали деревами, а трава — травою, а перші квіти — таки сном. Сів на званого стовбура, і мені вже зовсім не хотілося аналізувати здобуту через господинин допит інформацію, адже її вирвано, як образно сказала Іра, з її язика кліщами, коли була ніби зв’язана по руках та ногах. Відтак господиня моя виконала службу таємної поліції, а отже ката, а я лишався не тільки на боці ката, а ніби

керманичем допиту, хоча сам у тому участі не брав, а залишався мовчки присутній. Та ні, брав, бо допитував її, коли вів на екзекуцію.

Тепер, у похилих літах бувши і начитавшись без міри середньовічної та барокової літератури, можу це порівняти з агіографічними оповіданнями, у яких описано мученицькі страждання християнських святих; отже, господиня — кат, а я — ігемон. Іра ж — допитуваний страждалець, недаремно її ім’я значить "мир", отже, шукала, припустімо, миру в мені, а натрапила на ігемона. Але я тоді не враховував такої раціїї: ігемони й давні володарі хапали, ловили, мучили, вбивали й шалено боролися з християнами не тому, що були кровожерні з природи, вони рятували власний світ, що його християни знамірилися знищити, перетворити, перетравити і не раз із успіхом те чинили. Але володарі й ігемони чулися ще на силі й у зарозумілості не здогадувалися, що взялися за непосильне діло, отож і накоїли дурниць; їхні нащадки, збагнувши, що боротьба безнадійна, адже груба сила змагалася з безстрашним духом, учинили розумніше: з’єдналися з християнами, декларативно визнавши їхню віру, і тим самим поставили їх собі на службу, тобто ненависть ніби замінили на любов, насправді ж любов вільних людей перетворили на любов риторичну, формулу, укріплену законом, як писав про те Микола Костомаров у "Книгах буття українського народу", вчення ж Христа перевернули (про це пишеться у пункті 42-му "Книг"). Щось таке, здається, було й у моїх стосунках із Ірою: я, замість узяти її за руку, як любого свого приятеля, бо, як сказав ще Станіслав Оріховський у XVI столітті: "Як матерія вимагає форми, так і жінка — чоловіка, як форма без матерії не може існувати, так і чоловік не може існувати без жінки", — почав якусь війну чи боротьбу, уподібнюючись до давнього мучителя-ігемона, бо хотів не поєднати вільно свою волю з волею її, а зламати її, примусити, а коли ні, то поєднатися, як володар єднався з християнином, закріпивши цю злуку не вільною любов’ю, а її знерухомленою в законі формулою. Може, я трохи перебільшував у цих своїх роздумах, але такі вони тоді були, правда, без цих викрутасних порівнянь, що могли утворитися тільки в такому натренованому на подібні речі мозку, як мій теперішній.

І тут мені блиснуло в голові: адже таке сталося в її родині, коли припустити, що її мати — Калиновська; от чому не бажала, щоб я ту родину пізнав дочасно, не взяв собі цього розкладу за зразка, адже в основі тієї родини лежало пекло, а не любов. Я ж справді дещо довідався: її батько має прізвище Канішевський, зветься Карло, а по батькові Васильович, хоча останнє непевно, отже, тепер можу в адресних службах без проблем довідатися справжню її адресу, бо навряд чи живе вона на Жилянській, але імені матері рішуче не захотіла звідомляти, отож і розіграла ту історію з розлитим чаєм, але чому? Чи не боялася, шоб я пов’язав історію, що її розповіла мені в електричці, з моїм батьком? Зрештою, чергове запитання: а чому не бажала? А тому, мабуть, що інстинктивно чи свідомо не хотіла вводити мене у своє домашнє пекло. То чому, питається в задачці, розповіла ще першого разу про свого гріха, коли сказала батькові про зв’язок матері з чужим чоловіком? Цього я ще не знав і поки що ніяких припущень робити не бажав, та й думати про це — втомився. Втомився, бо почувався винним десь так, як і вона, що мимовільно спричинилася до постання в їхній родині пекла. І до того, скажемо, докладалося й таке, що подібне пекло почав творити і я, привівши її до ката на допита, аби зламати її потаємні пружини, а потаємні чи секретні пружини не тільки в жінки, а в будь-кого з ближніх чи неближніх, ламати — це і є насильство. І це сталося попри те, що я насильником у цьому світі, отим мужнім, нещадимим, войовничим, гарним, холодним і беззастережним героєм тоталітарного світу бути не тільки не праг — такий тип людини мені глибоко відразливий.

"Усе! — сказав сам собі. — Досить аналізів, досить самокатувань, досить безцільних блукань, пора відпочити! Згодься, що ти покараний і справедливо, отож неси покірно покару й облиш усілякі розшуки. Адже ти не слідчий, а вона — не підсудна і не злочинець, не кажучи вже про те, що ти не ігемон…".

Уважний читач може зловити мене на суперечності, бо чи не я визнавав перед цим, що цією писаниною таки чиню суд і що саджу Іру на лаві підсудних. Знаю це, як і те, що в людині можуть поселятися

різнозарядні, ба й суперечливі думки. Тоді ж, у лісі, я пробував у стані душевного ослабу, а отже, не так катував іншого, як себе.

Була ще одна обставина, яка утримувала мене в цьому лісі: мусив повернутися не куди, а в дім, власницею якого була господиня, — ота "мегера" й "кат", за Іриним визначенням, а мій союзник у боротьбі з Ірином щодо мене агресією, а те, що вона була, випало мені довідатися й переконатися значно пізніше. Отже, Іра виступала ніби отой запалювач війни. І я знову почав думати, хоч і зарікався. Який у моєї господині міг бути інтерес так поводитися? А простий, подумав, навіть елементарний: був для неї бажаним пожильцем, якого втрачати не бажала, бо потребувала для існування додаткових коштів, які я й давав платою за квартиру. Ба я її влаштовував: спокійний, самотній, певною мірою уподібнений до неї — був-бо не для життя, а біля життя. Без товаришів, компаній, "дівок", відтак не руйнував її колапсизму — утонення й поринання в ніщо. Отже, був я ніщо. Її світ уміщався в чотирьох стінах дому, більшого простору для екзистенції не потребувала. Через це Ірине вторгнення не просто неприємний епізод, а загроза для її існування. Саме тому й перетворювалась у "ката" — захищала свій світ. Спершу поставилася до мене гостро, згадати б оту розмову, коли винувато стояв перед нею, королевою цього світика, а вона владно сиділа у фотелі-троні. Отож тоді була не катом, а ігемоном чи дуксом-володарем, а я — схопленим її слугами (адже призналася, що має вивідників) християнином, котрий мав нахабство й дерзновення сповідати власну віру. Але швидко збагнула: загроза йде не від мене, бо справжнім руйначем її світика є ота вторгниця, котра захотіла відвоювати мене для себе й учинила те відразу й нагально, віддавшись мені в її домі. Тоді господиня й перетворилася на "ката", притому за моєї допомоги, викликавши суперницю на ґерць, а мене зробила не владарем-дуксом, а таки ігемоном, бо дуксом залишилася сама: дукс і кат в її особі з’єдналися, як з’єднувалися в усіх володарях-тиранах, тож її суперниця зазнала нищівної поразки, яку й описано в сцені нашого відходу з дому й у нашому прощанні. Війна набирала ускладненого обрису: з одного боку, її родинне пекло, загніжджене в історії мого батька та її матері, з другого — це, з моєю господинею. І вона панічно

кинулося тікати з поля бою, чи плацу, як казали в давніші часи, зраджена своїм начебто вірним союзником — мною, звідси і фраза: "То ти це все організував?" Але річ у тім, що я нічого не організовував, просто мене використано як недомисельного. А що розумні бувають по шкоді, і це правило, то й намагаюся ним стати.

І тут спала на думку давня історія, яку вже трохи згадував. У десятому класі я закохався в дівчину, яка жила на Лермонтовській, тобто від мене неподалік. Ми зустрічалися — я навіть вирішив привести її до себе й познайомити з батьками, власне, з матір’ю, бо та почала влаштовувати мені скандали за те, що повертався додому пізно, звинувачуючи, що я, мовляв, зв’язався з якоюсь компанією. Я ж чесно признався: не з компанією, а зустрічаюся з дівчиною. Мати й наказала привести її до нас, що я слухняно й учинив. Найцікавіше те, що мати повелася в тій ситуації точнісінько так, як щойно господиня, тобто перед розмовою зібрала на дівчину, — звали її Валентина, — вуличні дані й учинила подібного ж допита, а потім рішуче заборонила мені з нею зустрічатися на тій підставі, що та була з родини нестатечної: Валентинина мати не просто жила без чоловіка, а й мала трьох дітей від різних батьків. Отже, дівчина з такої родини не могла бути й сама порядною, за логікою моєї матері, тож і почала з нею війну. Я це мав за ригоризм і рішуче став на боці дівчини, зовсім тоді ще не розуміючи, що мати, як і господиня щойно, також захищала свій світ од вторгнення чужого тіла, хоча чудово знала, що нормальний хлопець мусить ходити з дівчатами, а коли настане пора, то й одружитися і з її світу конечно вийти, бо в природі є закон створення молодої сім’ї. Але вона цього закону визнати не бажала, і в мене виникли чималі складнощі; зайва річ казати, що я дівчини через те, тобто з материного указу, не покинув. Але невдовзі вона, Валентина, покинула мене сама, перекинувшись до іншого хлопця, а відтак ще до іншого, від того завагітніла — цю інформацію я дістав таки від матері, був-бо вже тоді студентом, — народила дитину, а вийшла заміж за третього чи четвертого, від якого теж мала дитину, а зрештою, залишилася з двома дітьми сама. Мати торжествувала:

— А чи не казала тобі, що яблучко від яблуні далеко не котиться!

Це був для мене жахливий удар, зрештою, стало вирішальною причиною, чому кілька років на дівчат і не дивився, навіть побоювався, вимірюючи їх однією міркою; аж сама мати моя, постарівши й уже не так гостро ставлячись до проблеми збереження свого світу і втримання в ньому мене, як його складника (зрештою, я від неї й так відірвався через навчання в іншому місті), сама почала нагадувати, щоб я знайшов собі дівчину й не зволікав з одруженням; і це почала проголошувати, коли я кінчав університета.

Цю історію кладу як виправдувальну собі в тому самосудилищі, яке влаштував у весняному лісі; тоді намагався зрозуміти Іру, а тепер хочу — ще й самого себе. Мій вивідчий інтерес мав своє, як визначав, коріння; не бажав попектися вдруге на тому ж вогні, тож і хотів про свою обраницю знати все, що можна було. Через це й спитав тоді Іру: "Що в тому злого, коли в тебе запитали про родину?" Окрім того, мене вельми турбувала ота історія з Калиновською: був майже стовідсотково впевнений, що Ірина мати напевне Калиновська; більше того, Іра здогадується, що я цю історію знаю не лише з її вуст, тож активно загороджувала до неї всі виходи та входи. ("Не люблю про це розказувати, маю свої причини", — сказала.) Чому? А тому, що можна уявити, яка реакція була б у її шаленого, ревнивого батечка, коли б привела мене у свій дім (квартиру) і радісно сповістила б:

— Таточку, це син отого, котрий мав роман із нашою мамою! Я його люблю, а це значить, що перестанеш, таточку, маму за те мучити!

То яка могла бути нормальна реакція такого чоловіка, яким я уявляв її батечка? Таж він заревів би, мов бугай, схопив стільця й кинувся б на мене, а я мусив би класти ноги на плечі, бо такі типи не прогнозовані.

Здається, я трохи піджартовую, але смішного в тому мало. Отже, Ірину тактику варто визнати за розумну: вона не хоче дочасно

зіштовхувати полярні сили, бо це призвело б до трагедії у стилі "Ромео та Джульєтти", тобто ми навзаєм постругаємося. Коли ж не так, то всю цю історію я розуміти відмовляюся.

18

Жахливо не хотілося зустрічатися ще раз із господинею, отож спробував відчинити двері якнайтихіше, але вони, бувши змащені, очевидячки, злотворною чи злорадною мастю, від моїх обережних рухів зарипіли так люто, що господинині двері мали конче розчахнутися, а в них постати вона у всій своїй величі, що й сталося абсолютно так, як уявив і вже мав нагоду описувати.

— Зайдіть на пару хвилин, — сказала по-діловому господиня, — якщо вам цікаво послухати, що думаю про вашу… ну, знайому.

Було вкрай нецікаво слухати, що думає про "мою знайому" господиня, бо я це достеменно знав, але був настільки утомлений самокатуванням і вичерпаний, що суперечити не мав сили, відтак подумав, що більше, ніж є, мене ніщо не вичерпає, а відбути церемонію однаково доведеться. Тому мовчки переступив її порога, сподіваючись, що знову всядеться на свого фотеля й перетвориться в королеву-пророкиню. Але стояла, не запросила сісти й мене.

— Не хочу, щоб думали, Дмитре Івановичу, що влажу у ваше життя, але живемо в одному домі, тож не можу не відчувати за вас моральної відповідальності.

Прорекла цього пасажа напівурочисто, напівкаркотливо.

— Але, по-моєму, я цілком повнолітній, — кволо заперечив я.

— Це по-вашому, — сказала тим-таки тоном. — Але збоку, як то кажуть, завжди видніше, а ще дивлюся на речі з висоти свого віку. Це ж

каже мені, що ви безпомічний і вам потрібний добрий догляд. Одне можу запевнити і хочу, щоб вірили: зла вам не бажаю.

Голос її лунав у трохи завищених регістрах, але не через те, що сердилася, бо в жінок, скільки знаю, саме тоді і з’являються завищені регістри, — навпаки, та завищеність була від її патетичної настроєності, згадати б хоча оте чудове: "з висоти свого віку". Окрім того, чітко підтвердила мого здогада щодо її починань, якого виклав вище.

— Чого б мали бажати мені зла? — сказав я.

— Отож-то, жодних на те причин. А добра вам хочу, бо мені вас жаль, — патетика з голосу не зникла й тепер, але й давніше знав, що мені готується нещадимий удар, отож внутрішньо зіщулився. Вона миттю це помітила.

— Та не лякайтеся, — сказала поблажливо, — нічого страшного не скажу, а тільки те, що повинно вас уберегти, бо належите до таких, кому потрібна опіка.

— Але чому почуваєте до мене жаль? — пробелькотів я.

— Бо чоловіки у виборі жінки, як мусила переконатися, особливо такі, як ви, дурні та сліпі й не бачать розставлених на них силець.

— Хочете сказати...

— Так, хочу сказати, що ваша знайома не порядна дівчина, а таки дівка!

— Вибачте! — спалахнув я, хоча сподівався саме на такі слова.

— Не вражайтеся, бо спокійно це доведу, — каркотливо, але без патетичних ноток сказала господиня. — Вже казала: провела щодо неї звіди. У неї там, у школі, недавно був інший роман, і повелася так, що від неї відвернувся весь учительський колектив.

Оце й був удар. Сподівався на нього, але такого не чекав, тим більше, що у співній партії, яку повела господиня з Ірою, в отому дуеті високими голосами із цукристими домішками, було сказано щось зовсім протилежне, що, мовляв, про Іру в її школі вчителі найкращої думки, — може, це була така в господині іронія?

— Не знали про це? — перебільшено скромно спитала господиня.

— Таки не знав, — безпорадно розвів руками.

Назагал мав би не слухати її після того лицемірства, мав би по-лицарському обуритися й героїчно гримнути дверима. Але малодушно того не вчинив, а мовчки стояв перед нею, а це значило… Так, це значило, що я готовий її вислухати.

— Не забиратиму багато часу, — по-діловому й без жодної патетики з прикаркуванням зголосила господиня. — Історія така: вона злигалася з учителем фізкультури, а може, вибачте, і злягалася, а тоді заявила директорові, що він хотів її зґвалтувати. І директор змушений був запропонувати вчителеві фізкультури роботу покинути, щоб скандал не виходив за межі школи.

— А коли це правда? — спитав я. — Бо якщо вона дівка, як сказали, то чому такі речі зголошувати, дівці чинити так природно.

Господиня дивилася на мене десь так, як і тоді на Іру, коли та зумисне розлила на її старовинну скатертину чай.

— Це вчинила з помсти, — каркнула, виділяючи кожне слово, — бо хотіла того фізкультурника окрутити, а він свою родину покидати не побажав. Те, що він не цяця, так само певно, бо, маючи жінку, в гречку таки скакав, але швидко цю дівку розкусив.

Отже, удара мені завдано блискучого, за класичними правилами боксерського мистецтва, бо впав на мене із цілком несподіваного боку. Я стояв і хапав ротом повітря, а це значило, що вдарено мене хоч і за класичними правилами, але в недозволене місце, тобто супроти тих правил.

— Переконані, що це правда? — спитав і справді безпомічно.

— Абсолютно! — відрубала господиня. — Розповіла це мені вчителька тієї школи, до речі також Ірина.

— Ірина Володимирівна, — сказав приречено. — Маленька й кругленька, учителька природознавства.

— Знаєте її? — з підозрою спитала господиня.

— Так, — збрехав я. — Заходила якось у нашу школу.

— Заходила в учительську? — здивовано спитала господиня.

— Так, — сказав я. — Хотіла щось сказати Наталії Вікентіївні, — цю Наталю ввернув, бо перша спала на думку.

— Але того не може бути! — вигукнула цілком експансивно господиня. — То ж її найбільший ворог, саме через неї вона й пішла з нашої школи.

Я, здається, попався. Господиня добивала мене короткими прямими ударами, як боксер суперника, котрий перестав чинити опір, як я щось тямлю у боксі, але колись хлопцем на таких змаганнях бував.

— Може, й не Наталія Вікентіївна, — пробурмотів. — Не придивлявся, так мені здалося.

— Отож! — знову перейшла на патетичні ноти господиня. — А кажете, що не потребуєте над собою опіки. Я б вам цього, може, й не казала, бо ви мені ніхто, але як живете в мене…

— То відчуваєте моральну відповідальність, — згодився приречено. — Дякую!

— Оце правильно! — мовила господиня. — Хочу вам тільки добра. Я сказала все!

Остання фраза прозвучала воістину із цезарських вуст. Я повернувся й пішов до виходу, а коли переступав порога, мені в спину послано ще одне, але вже не удара, а заштрика шпадою:

— До речі, чай вона розлила навмисне. А ви кажете: не дівка. Дівка, тож оминайте її десятою дорогою! І запам’ятайте моє слово: з нею ви ніколи не одружитеся! Ніколи!

Передостаннє логічно не було побудоване бездоганно: нібито "дівка" і навмисне розлитий чай поняття взаємовизначальні, але подумав про те пізніше, коли записував почуте до щоденника, а тоді був ніби обухом ударений. Але що найцікавіше: про це думаю і зараз, після багатьох років по подіях, бо ота сцена увіч дублювала попередню в часі з моєю матір’ю, коли мене також відшивали від дівчини, і жах ситуації виявився не в тому, що відшивали, тут були спонуки індивідуальні, а в тому, що мати, як виявилося, мала цілковиту рацію при своєму ворожому мисельному наставленні до предмета мого першого кохання, а я, при

наставленні емоційному, таки помилявся. Але яка ціна раціонального ставлення в таких речах, як кохання, коли воно корінням своїм ірраціональне і завжди нищить тверезі розважки, бо вимірювати ними кохання це вбивати його, а я, здається, тільки те й чинив. Через це можу не згодитися з господинею, що в її рації щодо мене й Ірн вона й справді керувалася лихими намірами, а бажала мені добра цілком на тому рівні, на якому свого часу хотіла того ж таки моя мати, отже, ставилася до мене по-материнському, хоча й свого приватного інтереса могла утримувати: мати не бажала, щоб у її родину входив чужорідний елемент, а господиня не хотіла, щоб мій статус самотнього пожильця, який цілком її задовольняв, ламався. Але ті спонуки, на мою думку, побічні, головне інше: обидві мене оберігали, ще й цілковито тотожньо — оце найбільше й жахало, хоч інформація щодо Ірн ще не була перевірена, а тільки принесена на крилах, перепрошую, бабських передань, які не раз гіпертрофуються й не можуть не вбирати в себе суб’єктивного бачення та оцінок, адже відома річ: ті ж речі можна бачити й трактувати цілком по-різному (до речі, є таке оповідання в японського письменника Акутагави Рюноске); через те, хоч яке разюче було звідомлення господині, але воно надійшло через сорочий телеграф; я ним не переймався аж так разюче, маючи аналітичну природу мислення, хоча брехав би, коли б сказав, що емоційно поранений не був. Таки був уражений і шкодував, що не маю вдома алкоголю, бо, правду кажучи, захотілося напитися, відтак твердо заснути і хоч би так організувати своє скаламучене єство. Але магазини вже було зачинено, та й виходити з дому не бажав, находився досить, отож зайшов до кімнати й накинув гачка, ніби боявся, що господиня без стуку ввірветься сюди й мене до решти доб’є, бо переконалася, що з мене нікудишній ігемон і виконувати її накази не буду безперечно.

Це вже була дурня, але зачинитися від світу бажав і навіть не для того, а з простої побудки: хай вони всі, оці жінки, поміж яких я утесався, дадуть мені спокій. Егоїстично? Безперечно, але в усьому мусить бути межа. Зараз же почувався мухою, яка зав’язла в хитромудро сплетеній павутині, і ця павутина ставала не так кросвордом, хай і ребусним, що його розв’язують та заповнюють для розваги, як системою небезпечних

пасток, розставлених у різночассі, інколи не тільки для мене, але, виявляється, таки для мене і тоді, як в історії батька з Калиновською, коли я ще й на світ не народився. Отож питаю у задачці: хто є творцем цієї сітки і її мережником чи мережницею? Диявол? Але в диявола я тоді вірив мало, більше не вірив, хоча про диявола-світодержця писав не один стародавній мислитель, хоч би Іван Вишенський чи Григорій Сковорода, а їхні твори тоді я напевне читав, в останнього мережа чи сітка була одним із сталих символів буття; зрештою, і кросворд має подобу сітки, але жодної небезпеки ні для його складача, ні для розгадувача не несе; тут же чуття небезпеки ставало тотальне, хоча не міг не розуміти, що це могло бути результатом моєї втоми.

Але спати ще рано, щось читати — неможливо, багато не начитав би, курити — остобісіло, від тютюну в роті вже судомило, займатися шкільними зошитами з письмовими роботами, які приніс із собою, не міг також, тож тулявся по вузькому простору, а коли це набридало, підходив до вікна й дивився на ліс, який покривався легким прозорим сутінком, і дерева в ньому ніби оживали — я пильно до них придивлявся. І мені здавалося, що дерева ті справді не стоять, а повільно пересуваються, ніби грають у дитячу гру: просунуться трохи й замруть — така гра й справді є: один із гравців відвертається, а інші мають непомітно до нього наблизитися. Коли ж доглядач когось зафіксує, обернувшись, під час руху, той, хто не встерігся, його заступає, і все знову повторюється. Схоже поводився й ліс, але доглядача, здається, там не було, хіба я. Мені навіть здалося в тодішній дивній прострації, що ліс розграфлено, як кросворда, на клітини, але більше він подобав на шахову дошку із системою білих і чорних квадратів, отож дерева здалися мені шаховими фігурами, що їх пересувала невидима рука і ставила на вільне місце у квадраті. Друга невидима рука брала фігуру дерева з протилежного боку й пересувала так само. І це все, як тканина, чи сутінок, чи смерк, покриває лагідна музика, і вона пливе: одна — струмуючи від землі, уже заплідненої, уже живої після довгого заціпеніння, а друга спливає з померхлого неба, відтак у просторі з’єднуються, але чому вона така смутна? І я вирішив, що сьогодні ляжу спати рано і що мені, можливо, знову присниться коса в Азовському

морі, на якій опинюся я з Ірою в костюмі перших людей, але чи зможемо ми покохатися, адже не буде для того умов, бо море з Летючим Голландцем раніше було спокійне, а тепер вирує, і кипить, і кидається на ту косу, заливаючи й перекочуючись через неї, хоча ми вперто йдемо, тримаючись за руки; але де певність, що нас чи когось із нас ті хвилі не підхоплять, не закрутять у вир і не понесуть.

— Треба мені встояти, — сказав я тому лісові, що й досі пересував фігури дерев шахівницею, — бо коли дерева в цей нещасливий день, як визначила ти, Іро, не можуть утриматися на вічно відведеному їм місці, то що говорити про нас, котрі наче піщини в цьому світі, що їх розкочує і збиває в купу пінливе й розгульне море цього життя?

І тут я згадав ще одне, те, що сказала про сон, який у мене кілька разів повторився, Іра. Сказала, що така коса на Азовському морі справді є, вона бувала-таки на ній увіч не сама, а отже, з іншим чоловіком, і вже напевне не зі мною. Ба запідозрила, що і я займаюся звідами, і хоч я те резонно заперечив, бо це і справді було вві сні, але, здається, мала цілковиту рацію: звідами я активно займаюся, а дивлячись на цей дивно рухливий ліс перед собою, не можу бути певний навіть після гострого самосуду над собою, що займатися тим перестану, тим більше, що потреба в цьому конечна, бо той, хто повторює помилки двічі, не може називатись у цьому світі істотою розумною. А я, попри все, розума бажав утримати. І саме те в моїй історії й було, здається, найбільшою глупотою.

19

Домовилися з Ірою зустрітися через два дні на тій-таки залізничній платформі; і коли вийшов зі школи, мене навідала дуже проста думка: а навіщо мені все те потрібно? Адже, як показав досвід: що більше вглиблююсь у розгадку оцього житейського кросворда, то більше заплутуюся в його мережах, він починає мене по-своєму засмоктувати, як болото чи пісок, зрештою, не далеко й пропасти. Тож чи не ліпше мені не відчуватися мухою, простягти руку й прорвати плетиво, а тоді й повернутись у звичний плин життя, навіки забувши про ці гризоти?

Багато для цього не треба, не прийти на умовлену зустріч. Іра, як помітив, горда і навряд чи виявить ініціативу, чекатиме моєї, а що, коли я візьму й пошлю все це до бісової матері, яка, можливо, і є тим павуком, що плете оцю сітку. Тоді все заспокоїться: я, господиня, Іра, юний єзуїт, Ірина Володимирівна, Ірині батьки щодо мене, хоча, здається, останні не підозрюють про моє існування, принаймні Іриному батькові, отому Карлу Канішевському, не треба буде гнатися за мною із звіриним ревом та стільцем у руці. Одне слово, море ввійде в береги, коса в Азовському морі знову оголиться і я не матиму потреби вивідувати чи розгадувати, коли і з ким Іра сходилася і з ким згубила невинність, а історія її матері уже й так закінчилася — один із її дійовців, мій батько, відійшов зі світу. Відтак і хмари з неба зчистяться, високість засвітиться весняним блаватом і сонцю не треба буде розбивати їхньої густої й темної заслони. І все стане зрозуміло, робитиму якесь діло, цікаве та любе мені, і житиму гармонійно й без збурень, тобто вирвуся із цього щільного жіночого оточення: матері, господині, Іри, учительок, учениць, Іриної матері, а хіба це не є щастям? Мені не треба буде вивідувати, чи справді непорядно вчинила Іра з учителем фізкультури в їхній школі, та й хто він такий, отой фізкультурник? Не знав його досі та й знати не бажаю.

Отак раціоналістично думав собі я, але ноги чомусь не слухалися, тобто не бажали зупинятися, а йшли і йшли і то в певному скерунку — до залізничної станції. Тоді я трохи поступився собі й придумав іншу гру: дай Боже, подумав, щоб Іра сьогодні не приїхала. Тоді б усе вирішилося навіть не з моєї ініціативи, мені досить було б улягти долі й не більше. Не приїхати Іра підстави мала, про це говорив немало, поки ж мені залишалося одне: не думати про неї й не шукати її, бо й справді, від усього того й утомлюватися починав. Цією думкою й досяг компроміса між бажаним і небажаним; іти на побачення чи не йти. Те, що приділяв таку посилено велику увагу якомусь адюльтерові, ніби це світова проблема, не дивувало, бо то лише другий випадок чогось схожого в моєму житті. Окрім того, стосунки чоловіка до жінки — це таки світова проблема, бо є коренем цивілізації, а фізично — запорукою невмирущості людського племені, але мій випадок у цій системі, здається, був патологічний, адже його можна прирівняти не до

звичайного солодкого поєднання осіб супротилежної статі, що і є любов’ю, з конечною метою — утворення родини, а до хвороби, ще й у непростому варіанті, адже господиня виразно й недвозначно прорекла, що з Ірою не одружуся ніколи, а збоку, як сказала, видніше. Які мала підстави таке сказати? Очевидячки тільки метафізичні, покладені не так на досвіді, як на відчутті чи передчутті, але чинені, знову-таки за її словом, "з висоти віку". Отже, це була думка не ззовні, а зсередини супротилежного, а може, й ворожого стану, кажучи образно, і чи не належить мені пильно до того прислу́хатися? Але річ у тім, що тепер, коли знайшов компроміса, тобто переклав право вибору з двох можливостей із себе на Іру, не бажав до того прислуха́тися, а вирішив дати витягти папірчика при жеребкуванні таки долі нашій — хай не ми, а вона нами кермує, а всі штучні перепони, мисленні вагання, сумніви загнати в глибину єства, де стоїть отака собі символічна корзина для сміття, і жбурнути туди оті непотрібні папери, але боронь Боже викидати їх на зовнішнього смітника: хай там полежать — може, дещо доведеться ще з тієї корзини дістати, хай і зіжмакане, розгорнути, покласти на стола, розгладити, взяти лупу, щоб побільшити написане, і пильно прочитати, десь так, як читаю стародавні тексти, твердо відаючи, як учений, закона, що в давніх паперах, які все-таки збереглися, нічого не буває зайвого, а непотрібне не раз може стати вирішально потрібне для теми іншої.

Ось із якою мисельною перепідготовкою я почав підніматися на перехідного через колії моста, майже переконаний, що Іра зробила таки відката, сьогодні не приїде і то для того, щоб змусити мене постраждати і глибше заїсти її гачка, відтак вона свою вудку смикне і я щасливо заблискочу під сонцем лускою, як будь-яка зловлена рибка.

Але тоді я ще не знав, що "бісова мати", до якої посилав усі ці ускладнення, не терпить, як кожна мереживниця, надмірно самовпевнених людей, адже останні тільки рвуть і топчуть, мов табун коней, її вишукані творива, замість у ті творива щасливо позаплутуватися. І, стоячи на мості, а отже, відчуваючи, що нутро моє мов розгойдане море (до речі, звідки це: "Море хвилюється — раз, море

хвилюється — два"? Здається, з якоїсь дитячої гри), я уявляв собі бісову матір не в подобі дияволиці, як її звикли малювати на іконах, чи традиційної української чортиці, описаної в демонологічних народних оповідках, а в образі павукоподібної істоти космічного походження, з великими, як фари електрички, очима, лисою головою, круглим широким обличчям, яке ошкірюється при своїх іграх, показуючи пластинкові, як у риби-кита, зуби, з десятком мацакових, круто заламаних ніг і з круглим, як футбольний м’яч, тілом, розграфленим на шахівку, тобто це була ніби шахова дошка, учинена з гуми, а відтак роздута в кулю, а з тієї дошки, як колюки, виростали шахові фігури, котрі рухалися по клітках самочинно. Так от, ота дивна істота, яка химерно привиділася мені на залізничному мості, легко зламала мою хитро уладнану впевненість, бо любить кпити зі своїх жертв, як російський цар Петро Перший, котрий кпив із катованих недоброзичливців і тих, кого називав переступниками; отож коли в синій далі з’явилася електричка, море, що бушувало в моїх грудях, раптово заспокоїлося, я зійшов на платформу й твердо наказав собі: коли не приїде, — а що не приїде, був більш як упевнений, — до вагона не заходити й не обшукувати поїзда, а спокійно повернутися додому, де очікує мене друга павукоподібна істота, моя доброзичлива союзниця — господиня. "Сяк чи так, — подумав оптимістично, — а в якісь сіті я напевне потраплю".

Але все-таки то були рефлексії більше самооборончі, ніж дійсні, тож я їх миттю позбувся, коли побачив, що Іра таки приїхала; зрештою, я зовсім не був упевнений, що виконаю власного наказа, отож коли уздрів, як виходить із вагона усміхнена, відчув неймовірну полегкість, і мої вуста самовільно розсунулися в цілком подібній усмішці, яку несла моя кохана, тільки, здається, дурнішій. З другого боку здалося, що бісова мати, побачивши ці наші усмішки, заскреготала пластиковими зубами, але я не збагнув — чи із задоволення, чи від люті.

— Куди підемо? — спитала Іра, як піднялися на моста. — Але не до тебе, бо туди боюся.

— Тоді в ліс, як кажуть поети, наповнений весною, — мовив легковажно, бо й справді: наповнював мене якийсь тихий, я б сказав, іскристий спокій.

— Звідки в тебе оця манера пишно висловлюватися?

— Очевидно, від реакції зустрічі з тобою.

— Це комплімент чи насмішка?

— У кожному компліменті є насмішка, бо в основі його — неправда.

— Говориш сьогодні афоризмами. Це ознака добра чи лиха?

— Добра ознака — те, чого хочемо, а лиха — чого не хочемо.

— Хоча сумнівний, але афоризм, — мовила Іра. — А як тебе зустріла мегера після нашої зустрічі?

Подивилася ніби крадьки. Очевидно, задля цього питання й примусила мене творити сумнівні афоризми.

— А як, гадаєш, могла зустріти?

— Говорила на мене бридоту. Вгадала?

— Якраз навпаки, — сказав тим-таки грайливим голосом. — Говорила, що ти мила дівчина, правда, трохи незграбна, але всі милі дівчата незграбні, інакше не були б милі, і що про тебе колеги на роботі найкращої думки.

— Але ж ти брешеш! — аж спинилася вона. Ми вже спустилися сходами, і перед нами лягла вулиця з розставленими на ній, як шахові фігури, постатями, очевидно, тих, хто приїхаа цією електричкою. — Чи знову з мене насміхаєшся?

— Кажу компліменти, — смутно всміхнувся я.

— Часом тебе боюсь, — сказала раптом Іра.

— Мене? — здивувався цілком щиро. — Але що в мені страшного?

— Боюся, що розумніший, ніж можу собі дозволити.

Фраза вийшла неясна, навіть дуже неясна, але цікава.

— Здається, і ти починаєш творити афоризми.

— Ні, — мовила серйозно. — До такого не здатна. Признайся: сказав неправду, що сподобалася мегері.

— Та все в порядку, Іро, — мовив. — Можемо приходити до мене, спокій забезпечений.

Подивилася з підозрою, але я був сама благота.

— Туди більше ніколи не піду, — сказала категорично. — Чуєш, ніколи! Веди мене, куди хочеш, тільки не туди.

— Тоді в наповнений весною ліс, — сказав я.

— А коли дощ?

— Сідатимемо в потяг чи електричку і шукатимемо, як писали романтики чи, точніше, неоромантики, синіх далей. Тобто місць, де дощу немає.

— Фу, яка патетика! Де ти цього набрався?

— Кохання — це і є патетика, поки стане димом, — сказав я.

— Знову афоризми?

— Так, — сказав я, — сьогодні маю поетичний і афористичний настрій.

— Тому й кажеш неправду?

— Правда — це істина неприємна, а неправда — не завше, — сказав я. — В цьому й суть компліменту.

— Завжди знала, що ти розумний, — сказала Іра. — Тому не хотів мене раніше помічати?

— Тут справа простіша, а отже, складніша, — сказав я. — Цього не бажав Бог нашого світу — Випадок. А ти, очевидно, цьому Богові активно не молилася.

— Але чому мала молитися я, не ти?

— Бо мені для того, щоб молитися, треба було знати предмета молитви, а я про тебе нічого не знав, — мовив. — Молиться тільки той, хто знає, про що чи про кого молиться.

— А може, я молилася, — задумано проказала Іра. — Але моєї молитви не почув. Признайся, не почув?

— Так, — сказав я. — Тільки Бог уміє такі речі чути.

Вулиця перед нами була вже порожня, постаті зникли, ніби розчинилися в повітрі, як цукор у чаю, що його недавно Іра так загадково пролила. Але цього вголос не сказав, нутром-бо відчував: сьогодні дражливе казати не можна, бо нам обом треба заспокоївся, щоб не вишкіряла пластикових зубів ота, котра є справжнім провідником для складачів кросвордів та ребусів, і ще невідомо, у якому стосунку вона до Бога, якого я назвав Випадком.

Отже, йшли порожньою вулицею й вели легку балачку, і Бог випадку вигнав на нас тільки одного песика, котрий досить люто й завзято нас обгавкав, аж верещав, капосний, отож якийсь час ішли в супроводі цієї далеко не мелодійної музики, що я підсумував також майже афористично:

— Не зважай, зараз він відгавкається; і не журись, бо без накладок не буває кладок.

— А кладка — це що? — спитала Іра, коли ця надто модерністична музика не так затихла, як віддалилася, принаймні пес за нами бігти перестав.

— Хіба не цікавилася символікою народних пісень? — спитав я. — Потік чи річка в них — кохання, береги — місця перебування закоханих, а кладка — те, що їх з’єднує.

— Не цікавилася народною символікою, — сказала Іра. — То ми йдемо кладкою, чи нас несе в потоці?

— Складне питання, — сказав я, — бо береги, хоч і розмиваються потоком, але вода їх знести не може, хоч би скільки гризла. А кладку нам іще, мені здається, треба будувати або принаймні вдавати, що її будуємо.

— Але за твоєю розкладкою береги не будують кладок.

— Але кладки будують тому, що є береги, — сказав я.

— Отже, тих, що будують, вода може й понести?

— Так, — сказав я. — Коли не будуть обачні.

І ми ввійшли до лісу й справді переповненого весною, бо повітря тут різко змінилося, принаймні зовсім зник присмак і запах вугільного пилу. До речі, я давно помітив, що смак і запах тісно поміж себе пов’язані, хай це буде ще одним афоризмом, його я вголос не проказав, бо було ні до чого. Але змінене в лісі повітря до нас стосувалося. Отож я зупинив Іру, коли прориси будинків та вулиці, на якій можуть траплятися на́кладки в о́бразі модерністичного музи́ки-песика, розчинилися, і ми затяжно поцілувалися.

— Так відразу сп’янів від лісового повітря? — спитала, коли рушили далі, тримаючися за руки.

— По-моєму, я п’яний відтоді, як тебе побачив, — сказав. — Думав, не приїдеш.

— Чому мала б не приїхати? — запитала тихо.

— Бо минулого разу зробив неправильний вибір.

— Це вже точно, — зітхнула вона.

— Тоді нехай ця наша зустріч стане моїм покаянням, — мовив сокровенно.

— А те, що я приїхала, хай буде покаянням моїм, — проказала мені в тон.

— Але ти ж вини переді мною не маєш?

І тут вона сказала фразу, яка засвідчила, що на народній символіці вона трохи розуміється:

— Маю! Адже пролила той чай! По-моєму, там не обійшлося без отрути.

То був ніби жарт, і я сприйняв ту фразу як жарт, бо так учинити треба було з нової тактики: не чіпати дражливих питань. Але чому до них кількаразово повернулася вона? Але мене тоді це не обходило, бо в лісі лунала не модерністична, а таки класична музика: дзвінко розбивали повітря золотими молоточками синиці. За ці кілька днів трава підросла на вільних від торішнього листя місцях, а квіти сону, що подекуди витиналися, як мені здалося, виточували із себе пах Іриних духів, хоча неважко було реально мислячій істоті здогадатися, що це таки духи, адже йшов, обійнявши Іру за плечі, бо з’єднання через руку стало замало. Раз по раз зупинялися й цілувалися, тоді квіти сону чи квіти зі сну пахтіли сильніше, і я починав хвилюватися. І кожне дерево мені здавалося ожилим, відчував, що кожна гілка, якщо не була всохла, недаремно витинається від стовбура — дістає отак життєвого простору, а отже, змогу пити світло й повітря, у які занурюється, як я у запах жінки, котра в цей момент виточує до мене схожий дух. Ожиле в землі коріння також прокинулося й порозкривало ротики, щоб ковтнути бажаної хмільної вільги, тобто любитися там, під ногами, із землею у відомого собі способа, так само, як люблять гілки із повітрям та світлом, а отже, так само, як і я із жінкою, з котрою прагну гостро поєднаної самоти.

— Отут! — сказав я, зупиняючись біля розлогого дуба, під яким лежав грубий пласт торішнього листя, а по боках встигла вирости

найгустіша, яка була в довкіллі, трава. — Нехай це буде на сьогодні наш дім.

— Знову висловлюєшся патетично? — спитала томливо Іра, мені здалося, що саме так і повинні говорити жінки, готові до з’єднання. І я знову почав ловити її губи, але крутила головою, ніби мала цілуватися сьогодні вперше.

— Стривай! — сказала тверезо. — Приготуюся. Але не на листі, там брудно, а на траві. Хочу трави!

Цього разу патетично, за її висловом, промовила вона, і я покірливо відступив.

— Але там вогко, — попередив.

— Для мене вогко, не для тебе, — мовила неквапно й акуратно скидаючи колготки. — А я хочу трави!

— Простелити піджака? — спитав послужливо.

— Господи, який ти тверезий! — мовила томливо, лягаючи. — Я ж уже сказала! Іди!

Не пішов, а впав, бо побачив розхилену переді мною землю, червону всередині, бо там уже запалав вогонь. І я захотів спалитися — байдуже, чи воскрешусь у ньому, чи перетворюсь у попіл, отож потрапив у палахкітливу піч чи ніч, щасливо в ній спалюючись. І коли мій дух вихлявся на верхів’ї полум’я, прошепотіла:

— Не стримуйся, усе зробила, що треба! — і застогнала, вишептавши: — Господи, як дивно пахне трава! Хочу її!

Мені ж і цього разу здалося, що трава має запах, як недавно квітка сон, запах її духів, бо це й був найкращий сон.

21

Потім сиділи на звваленому стовбурі дерева, саме тому, на якому перед цим провів акта самоосудження, і вона спитала навпрямки: звідки я довідався про піщану косу в Азовському морі? Я поклявся, що це справді було видіння.

— Дивно, — мовила, — адже про те нікому не розповідала. Розкажи ще раз, що тобі снилося?

І я знову в деталях розповів про повторюваного сна.

— Був і катер, — сказала задумливо, — але не романтичний Летючий Голландець, це вже ти придумав, були й гуляки, але вони на косу не висідали. І усамітнилася я там, звісно, не з тобою, з іншим. Бачу, що треба про те розповісти.

— Нічого не треба, Іро, — мовив тепло, — а тільки, коли хочеш. Розповідай тільки те, що бажаєш.

— Але ж знаєш, що я не дівчина?

— Так, — сказав. — Але мене це не те, що не обходить… Просто, що є, те є. Тому й не розпитувався.

— Справді так уважаєш?

— Так, бо то було до нашої ери і змінити тут щось годі.

— Отже, тобі байдуже, що було до нашої ери?

— Ні, — сказав я. — Але кожна людина має право жити за власною волею. А ти до мене ту волю мала.

— А тепер не маю? — спитала глухо.

— Скажу знову-таки патетично, хоч цього не любиш, — пророк. — Тепер ми пов’язані таїною з’єднаної плоті. Отже, тепер, як і я, не маєш ні волі, ні права.

— Ти ревнивий? — спитала. — Терпіти не можу надмірно ревнивих.

— Ревнивий, як і всі закохані, не більше. Тобто не надмірно.

Знав, чому казав цю фразу. Вона коротко глянула, і знову ніби блискавка спалахнула. Зрештою, про ревнивість свого батька розповіла сама.

— По-моєму, ти ще не зголошував, що кохаєш мене.

— Хіба це не очевидно? — спитав я. — Чи хочеш формули?

— Хочу формули, — відповіла, не дивлячись на мене.

— Кохаю тебе, Іро, — м’яко сказав. — А ти? Любиш?

— Звісно, люблю, — мовила легко. — Ось ми і освідчились. Тепер будеш випитувати?

— Ні, — пророк. — Але коли захочеш щось розповісти, будь ласка.

І вона розповіла про свою пристрасть до туристичних мандрівок: щоліта рушає в тій чи тій компанії, яка збирається стихійно, але нікóли та сáма, хоч і з постійним компонентом. Інколи ці мандрівки піші, часом

байдарками, зрідка автомобілем — це тоді, коли в їхній компанії з’явився власник авто, потім він од них відійшов, а останнім часом її дедалі більше вабить море, тож кілька останніх років їздить тільки до Криму, часом і сама в дикий спосіб — мабуть, старшає і компанії починають їй набридати.

— А де ж спиш? — спитав я.

— Звісно, у наметі, — усміхнулася. — І поки що ніхто на мене не напав і не робив спроб зґвалтувати. Мене якось поважають, хоча й дивуються моїй сміливості.

Але на Азовське море вона поїхала з подругою і з її не так коханим, як приятелем, на якого подруга тільки клала око і бажала, щоб їхні стосунки перейшли в серйозні.

— Той хлопець уважав себе за поета і справді писав вірші, до речі, непогані — повсякчас їх нам декламував.

Отже, її подруга, оповіла Іра, зовсім не боялася, що той поет перекинеться до неї, Ірки, була-бо непорівнянно краща: стрункa, і білява, синьоока, любила спорт, тож Іра побіч цієї самовпевненої красуні здавалася бридким каченям.

— Гарні дівчата, — сказав я, — спеціально вибирають собі в подруги гірших за себе. Це, здається, закон.

— Можливо, згодилася Іра, знову метнувши в мій бік блискавку, адже припустився нетактовності й ніби ствердив, що вона, Іра, таки не зовсім гарна, а кому з дівчат таке сподобається?

— Вибач, поспішив поправитися. — Для мене ти найгарніша!

— Знову брешеш чи компліментуєш! — згукнула вона. — Знаю, що не найкраща. Творú краще сумнівні афоризми, ніж сумнівні компліменти.

— Чудово сказано, знову підлестився я. — Отже, він перекинувся до тебе?

— То було дивовижно! — захоплено сказала. — Такий красень, поет — і раптом почав виявляти більше інтересу до мене, ніж до Люди. І це попри те, що я ніяк його до того не заохочувала: закони дружби шаную. Але продовжував упадати біля мене, Люду ж просто ігнорував. Вони посварилися, бо заревнувала, тоді зібрала речі й поїхала. От ми й залишились удвох, знайшли ту косу, що глибоко входила в море, і там оселилися.

— А потім?

— Потім, коли стало треба повертатися, він сказав, що це в його житті найкраще літо, отож хоче, щоб воно навіки таким залишилося. Через це нам не треба продовжувати стосунків. Я згодилася, хоч мені те було нелегко. Але, здається, мав рацію: були парою неспівмірною.

— І ніколи з ним не зустрічалася?

— Ніколи! Через кілька років поїхала туди сама: вроїлося в голову, що коли поїду, знову його зустріну. Ішла тією косою схвильована, а коли дісталася до місця, де стояв наш намет, знаєш, що побачила? Стояв там припнутий і посаджений на пісок той-таки катер, але поіржавілий і цілком покинутий. І це мене так уразило, що напнула там намета і провела кілька прекрасних і самотніх тижнів. Відтоді я полюбила самітне літування.

— Чекала його?

— Спершу так, а потім перестала, бо те, що прекрасне, нетривале і ніколи не повторюється. Сам же казав: "Кохання це і є патетика, поки стане димом". Отож воно й стало димом.

— Але чому все це наснилося мені? — спитав.

— Цього пояснити не можу, якщо…

— Якщо?

— Якщо ти не вивідав якось цієї моєї таємниці, бо здається не раз: вивчаєш мене, як піддослідну комаху.

Проказала без осердя чи урази, а м’яко й сумно. Тепер уразився я: була прозірливіша, ніж гадав. Може, аж занадто.

— Дізнаватися про того, кого любиш, природно, Іро, сказав я. — Адже й ти: чи не довідувалася про мене в університеті?

— Гадаєш, це через любов? — спитала, не дивлячись на мене.

— А коли не через любов, то навіщо?

— Ах, покиньмо цю тему, — мляво сказала вона. — Ліпше не вивчати одне одного, а приходити, як до незнайомих.

— Хіба багато в тебе розпитував?

— О, ти делікатний, — прорекла якимсь недобрим голосом. — Але ж примусив про це розповісти.

— Таж, Іро, це справді був у мене сон, який повторився кілька разів.

— Не вірю в такі сни, — сказала й усміхнулася загадково. Зрештою, одного від тебе хочу: не будь надмірно ревнивий. Не хочу тебе втратити, хоч часом… часом мені також здається, що ти — мій сон.

22

Отака, скажемо, дивовижа. Здається, ми одне одного не розуміли. Власне, не те, точніше: наші дороги чи річки, хоча й наблизилися, але продовжували текти паралельними руслами, не поєднуючись. А може, ще складніше. Щодо цього є дивовижна притча, оповіджена давнім поетом Мартином Пашковським, з першої половини XVII століття, яка зветься "Руська історія про Кінську Воду і Дніпро", де йдеться про дивне з’єднання названих рік: Дніпро, як звичайно, тік своїм руслом, а Кінська Вода — інколи до нього паралельно, то з одного боку, то з другого, а потім, добігши до Кам’яного Затону, вливалася в Дніпро, але з ним не поєднувалася, тобто текла як ріка в ріці, згодом, примхливо погнівившися, знову попливла, відділившись від нього, і вже ніколи з головною рікою не зливаючись.

Це загальне міркування, і належить воно не тому закоханому молодикові із шістдесятих років, коли це все відбувалося, а людині похилого віку із самого кінця століття, умудреного, сказати б, досвідом. Однак і тоді, з далеких літ, я мав рису, яка залишається й до сьогодні: намагаюся речі й події зрозуміти, отож коли провів Іру до електрички (знову не захотіла, щоб їхав з нею до Києва, хоча й пропонував) і коли поїзд її від мене відібрав, не міг не розмислити того, що відбулося, а відбулося немало, хоч би й те, що ми формально, отже, офіційно, освідчилися, а це значило: повністю перейшли із стану людей, що випадково зустрілися, у стан погоджено закоханих. Мав рацію, коли звістив, що відтепер маємо одне щодо одного певні зобов’язання, які, зрештою, і єднають закоханих, відтак у своїх стосунках піднеслися на щабля вище. Але залишилися й загадки. Деякі розтлумачити просто: чому, наприклад, бачачи, що я не хочу повертатися до історії з візитою до господині, і вирішивши взаємно туди не йти більше, вона все-таки цікавилася, притому кількаразово, що́ мені сказала господиня після

того, як я повернувся додому. А це значило, що її турбувало: чи не довідався я про її стосунки з учителем фізкультури. Там була історія неприємна й неприглядна, отож бажала, щоб я її не знав. Друга проста річ: хоч і не наполягав, щоб пояснювала, чому прийшла до мене не дівчиною, а жінкою, ще й досвідченішою від мене у справах кохання, оповіла романтичну історію з поетом, якого відбила в подруги, хоча й зазначила, що закони дружби шанує, пов’язавши це з історією, що мені й справді приснилася. Але чи правдива ця розповідь і чи не є, скажемо, белетристичним опрацюванням мого сну? Чого цим досягала? А того, що ніби оповіла чи пояснила, чому прийшла до мене займана, а водночас, використавши мої дані, про себе таки не оповіла нічого, бо, відверто кажучи, і я тоді не вірив, що такі речі — сон як відбиток реальності, не мого, а іншого життя, якого не відав, — можуть отак метафізично з’єднатися. Тепер же, в похилих літах, вважаю, що такі речі можливі, але тоді, вихований на спрощених, ба примітивних матеріалістичних засадах, я спрощено розумів і бачив світ та людей, цілком виключаючи наявність незбагненних колізій або ж їхню апріорну природу, бо речі можуть поєднуватися не лише через житейські дійства, а й через логічну, отже, мислительну, позадосвідну сферу, не кажучи ще про складну систему почуттів та передпочуттів, яка також часом буває вища від нашого збагнення. Доказом, що це й справді так, і була її поведінка. Так виказала переконання, що вивчаю її, як піддослідну комаху, і це, треба признати, була правда, але подієвих, реальних причин для такого висновку я й справді не подавав, отже, вона передпочуттєво чи надпочуттєво пізнала, що я її пильно досліджую і що її система захисту власних таємниць не була цілком ефективна, а що такі таємниці існували, факт доконаний — ось звідки її признання, що часом мене боїться, хоч я їй нічим не загрожував і не погрожував; боялася, отже, не мене, а того, що я ті таємниці відкрию, ніби тому, що не хотіла мене втратити. Тож коли б я її таємниці розгадав, могла б мене втратити? Відтак дурити мене їй здається безпечнішим, аніж просто й чесно розповісти про себе правду. Можливо також, що страх виникав у ній, коли відчувала амплітуду моїх мислительних абсорбцій, тобто коли інша особа ніби всмоктує, чи вбирає в себе, чи опановує чиєюсь (у даному разі її) думкою, а щодо цього достатньої мисельної опірності бракує. З

другого боку, на все можна подивитися простіше: звичайна річ, коли дівчина, бажаючи приподобитися хлопцю, подає себе не в реальному, а прикрашеному, ідеалізованому образі. Так само чинять і хлопці, інколи немилосердно дурячи дівчат, особливо коли бажають їх звести для тимчасового задоволення, імітуючи серйозні стосунки. Тож зачинається між ними химерна гра, покладена на взаємному одурюванні, і тільки потім, коли мету осягнуто (у дівчат — заміжжя, у хлопців — задоволення), обоє поступово починають відчувати, що зійшлися між собою не через з'єднання в одну іпостась, а через фальш і облуду, отже, залишилися цілком чужими людьми, котрі реально з'єднатися не можуть, бо їхнє з'єднання стало можливе тільки в імітованім варіанті — ось причина, чому у світі стільки нещасливих подруж. Я ж Ірі не дурив, а коли й утаював те, що довідувався про неї, то лише з однієї причини — також не бажав її втратити, а те, що вивчав її, як піддослідну комаху, було елементарною засторогою перед вищеназваним одурюванням. Але тут я припустився істотної помилки: оте творення в собі ідеального образу в дівчини може бути пом'якшеною формою пізнання одне одного, призвичаюванням до того реального, чим є кожне, адже рано чи пізно реальне бере гору над імітованим і, як знімок на фотопапері, поступово проявляється, чи хочемо ми того, чи ні; з другого боку, обурюючись на те, що вона для мене ніби піддослідна комаха, все про мене також вивідувала і знала значно більше, як я про неї. Але тут починаються і складнощі, адже в нас творилася не тільки власна історія, але історія, я б сказав, подвійна, яка накладалася на історію наших батьків, отож Іра мала повну рацію сказати, що цікавилася мною в університеті не через любов до мене. Окрім того, між нами була й істотна відмінність: я не мав таємниць, які хотів би від неї приховати, бо роман до неї в мене був лише один та й то у віці надто юному, а отже, майже на платонічному рівні, далі від поцілунків у нас із тією першою дівчиною не пішло, отож прийшов до неї, як чоловік, незайманий, ідеалізованого образу із себе не творив, а подавав таким, як є, але біда в тому, що Іра була цілком переконана: дурю її так само, як вона мене, отже, чинила те не раз безпредметово. Наприклад, не вірила, що піщана коса в Азовському морі мені приснилася, а вона мені таки наснилась; гадала, ніби візиту до господині я вигадав із вивідчою метою, але було, як тут описано:

допитувала господиня Іру цілком без моїх побудок та прохань, а зі своїх інтересів; пильнувала тих моментів, коли я зміщував правду, наприклад сказав господині, буцімто ми однокурсники, тощо. Саме тут і був між нами найбільший дисбаланс; зрештою, подумалося мені, є немало подруж, які погідно й добре живуть, а їхні інтимні таємниці з минулого чи й теперішнього приховуються так пильно, що залишаються невикритими, отже, нерозгаданими, і це чиниться для спокою в домі, який через застережні заходи таки зберігається, бо коли в Біблії сказано, що все таємне стане явним, то це правильно не щодо людини до людини, а тільки стосовно людини до Бога, а в людей немало залишається таємного, яке таким навіки й залишається, і, може, це велике благо для обох супряжників. А ще є поняття так званої "святої брехні", коли неправдою оберігають людину від потрясінь, бо правда буває не раз убивча. Отже, як сказано у книзі Йова: "Тільки Бог не чинить неправди", хоча в Єремії стоїть: "Горе тому, хто будує дім неправди" —обидві істини однаково сутні.

Цікавило мене й таке: чому господиня, значно менше звідавши Іру, як я, категорично й безперечно визнала її "дівкою", ще й прирекла, що я ніколи з нею не одружуся? Чи це славнозвісна жіноча інтуїція, чи якесь певне знаття? Питання турбує мене й зараз, у похилих літах, коли і я перебуваю, сказати б, "на висоті віку", адже пророкування господині збулося. Очевидно, то було й передчуття, і знання водночас. Жінка завжди перевищує чоловіка в емоційному сприйнятті, а знання тому, бо це говорила жінка про жінку, а вони ліпше від своїх посестер знають, як ми, чоловіки, попри нашу непомірно вищу інтелектуальну потугу і наївне намагання все повкладати у розграфлені клітинки кросвордів, прагнемо ще й додати до загадки чітко сформульоване подання-підказку. Коли б кросворди складали жінки, вони б, мені здається, вчинили інакше: подання-підказку створили б не таку очевидну або й хибну, даючи розгадувачеві можливість заповнити клітинки, як йому хочеться, але відчуття таємниці залишити. Отже, й тоді доскіпливий розгадувач загадку може розв’язати, хоч, може, й не тими поняттями, що велить йому знайти кросвордоскладач, — для жінки залишається примарна

втіха, що її заковики до кінця так і не розгадано або розгадано не так, як замислювала.

Ці думки мене втомили. Господи, подумав я, навіщо мордуюсь? Чому, замість радіти життю й приймати його в душу, як є, намагаюся все загнати за ґрати, тобто у клітинки? Я покохав дівчину, а вона — ніби відповідає взаємністю. Ми тільки-но полюбилися на весняній траві і наковталися духу святої весни. Ми освідчилися, обоє боїмося втратити одне одного, то чого ж більше? Виходить так: я, замість вільно пустити скреслу воду, будую для неї якісь непотрібні загати чи греблі, тоді як скресла вода має вільно й буйно зійти, знісши із собою і весь каламут, адже скреслі води ніколи не бувають чисті, як джерельні струмки. То чи не ліпше відчути захват від могутнього потоку, що його несе весна, бо тільки так ріка може очистити своє русло та й во́ди.

І я глянув у небо. Воно було прегарне, густе, насичене, тож увібрав його собі в душу, як даровану сокровенність. Але диво було в тому, що безхмарного щастя й телячої радості я таки не відчував.

23

Стосунки мої з господинею теж зазнали певних змін: вона почала до мене заговорювати частіше, інколи запрошуючи й на чай, ніби віддячуючи, що я її послухався й перестав приводити коханку; про Іру ніколи не заговорювала, бо, очевидно, гадала, що сказала все і коректив до того не було. Інколи згадувала минулі роки: виявляється, вона ще вчилась у гімназії, отже, до революції, не встигши її закінчити, довершила ж навчання за розбурханих часів. Її батько був палким українським патріотом, а якось, коли я згадав, що хрещений у римо-католицькій церкві, вона стрепенулася й оповіла речі, про які ніколи не чув: про громаду українців-католиків у Києві, про якусь пані Вольську, що була дружиною управителя маєтків Терещенка, яка виховувала своїх дітей, як сказала господиня, "в українському дусі"; її донечки, Зося й Марися, були сердечними приятельками Богдана Ярошевського, котрий називався, як господиня сказала, "літерат", хоч я такого письменника

ніколи не чув, а ще про Леона Бичковського, якого розстріляли в січні 1918 року муравйовці-більшовики, — про них я також тоді нічого не знав, хоч зараз добре відаю, як і про масові розстріли, що їх чинили ці душителі Української революції. А ще про якогось Йосипа Шелигу-Йорданського, обережно згадала В’ячеслава Липинського, а ще обережніше поцікавилася, чи не чув я про такого історика? Сказав правду: таки не чув. Тоді вона, повагавшись, встала, вийшла у спальню, а за хвилю винесла грубу книгу, увіч давню, й показала мені. Звалася вона "Z driejów Ukrainy"[3] і вийшла в Києві 1912 року. Для мене це було дивом, що тоді польською мовою виходили книги з української тематики. Погортавши спрагло книгу, я виразно визначив, що йдеться там про Хмельниччину, а зміст, якого перебіг очима, вразив: писалося про речі, про які лише здогадно чув, зокрема про полковника Богдана Хмельницького — Михайла Кричевського; до речі, як довідався згодом, він також належав до римо-католицького українства чи руси, як тоді писали. Відразу ж попросив цю книгу прочитати і хоч польською тоді володів не вельми добре, але так занурився у книгу, що геть викинув із голови думки про Іру з розгадками її таємниць; інші таємниці, які розкривалися переді мною, покрили ті, любовні, що, зрештою, було мені корисно, бо в такий спосіб я заспокоївся. Отже, господиня певним чином почала відвойовувати мене в Іри, навіть запропонувала користуватися її кухнею, на що я сказав, що готувати їжі не вмію, тож користуватимуся й надалі їдальнею, на що вона запропонувала ще й таке: готуватиме сама, звісно, при певній доплаті, і їй це буде й тим корисно, що ходити на базар чи навіть до магазину їй уже нелегко, цю місію вона й перекладала на мене, тільки за умови, щоб на базарі я не купував одразу за названу ціну, а обійшов його, пошукавши ціни дешевшої, і торгувався; до речі, моя мати не раз брала мене з собою на базар, тож знав, як це робиться. Отже, на цю пропозицію пристав, хоч це й відбирало б якийсь час. Ця моя згода ще більше прихилила до мене стару жінку, і вона вперше дозволила переглянути решткі колись великої бібліотеки її померлого чоловіка; як виявилося трохи згодом, він був репресований ще до війни й загинув десь у російських концтаборах; їй по війні надійшло про те звідомлення, бо робила запита. І ту довідку мені показала, там стояв 1942 рік, жовтень, без точнішої дати, а

причиною смерті подавали хворобу серця. Виявилося також, що мала вона й сина, який був, з її слів, трохи схожий на мене: розумний, начитаний і дуже спокійний, його не цікавили ні компанії, ані дівчата, але несподівано захворів на менінгіт і помер дев’ятнадцятилітнім, відтоді вона й залишилася сама.

Усе це мене вразило, бо переді мною розкривалася драма людського життя, і я не міг не подумати: прожив із цією жінкою в одному домі більш як півроку і нічогісінько про неї не знав — сприймалася-бо не як людина, а як оболонка, щось як линовище з вужа, а не жива душа, і саме тому мені аж зовсім не цікава, отож і ставився до неї, як типово для молодих стосовно до старих: із насмішкуватою зневагою. Виявилося ж, що і її начинено таємницями, що її життя також ніби давно складений кросворд, але не знайшлося нікого, хто б його розшифрував і заповнив живими літерами співчуття його клітинки. І я почав дивитися на господиню зовсім іншими очима, ба збагнув раптом, що я для неї не принагідний пожилець, отже, не порожнє місце; що коли вступив до цього дому, в оцю забарикадовану й глухо зачинену фортецю, звідки жінка героїчно змагалася із Залізним віком, у якому маємо щастя чи нещастя жити, вона миттю, таки з глибини свого віку й пережиття, укмітила, що я не воїн цього віку, що на мені немає обладунків, а в руці — меча, а можливо, я є втіленням її молитви; що присланий недовідомою волею на втіху в її ветху старість — саме тому, можливо, Бог і вчинив моє обличчя й постать у подобі її сина. І в її скрижаніле серце, що натужно билось у грудях, увійшло раптом трохи сонця, а отже, й тепла, і помалу почало ту кригу-броню розплавляти. Ні, вона не бажала розкривати переді мною своєї великої таїни, бо не була певна, що її зрозумію, і це правильно, — давніше збагнути такого не зміг би, — мені самому треба було пройти дорогою пережить, щоб її недовіра до мене зникла, та й сам я не готовий був до такого тонкого порозуміння. Їй досить було, щоб я безголосо, віддалено перебував у неї на очах, бо тільки втіхи й розпрудження бажала, і в нашому ставленні одне до одного нічого б не змінилося і не підпустила б до себе ближче, коли б не Іра, яка з’явилась у цьому домі в личині амазонки. І стара жінка злякалася, що втратить свою останню ілюзію, от чому так гостро її не

сприйняла й рішуче віддалила — не від мене, на те сили не мала, хоча й робила таку спробу, — а від своєї фортеці — дому, бо тут, на її думку, Ірі не місце — було то, на її відчуття, вторгнення чужого тіла, яке може заколотити, а отже, зруйнувати так важко відвойований душевний мир. Але мене в системі свого миру втрачати не бажала, бо це також означало б смерть її ілюзії, і зовсім не меркантильні інтереси тут були причиною, як нерозважно гадав давніше я. Так, світ складний, а ще складніша в ньому людина, яка так само є незбагненним усесвітом, як і сам усесвіт, і це істина очевидна.

Пізніше я зрозумів, чому допустила мене до залишків бібліотеки свого пропалого чоловіка. Оберігала його пам’ять, а від тієї непересічної, у цьому переконався, людини залишилось у живому світі вельми небагато: тільки ряд пожовклих фотокарток та й ці книги, за які колись садили і які знищували, отже, тримати їх у домі було небезпечно, адже це були старі українські книги, але вона, ця жінка, героїчно їх зберігала, бо, як казала, — це був заповіт її чоловіка. Він знав, що його заарештують, але книжок не палив, тільки вибрав найцінніше (решту залишивши) і закопав у скрині під смітником, попросивши у жінки їх викопати згодом, коли перешумить буря, і таки зберегти. Усе ним залишене було забране, а закопане згодом вона дістала і внесла в дім, спершу тримаючи на горищі, а потім і в кімнаті, куди нікого не допускала, отже, нікому й не показувала, я тут був перший. Зрештою, і до цього її спонукала конечна потреба, адже знайшла саме ті руки, у які книжки можна було передати, і у виборі своєму не помилилася — всі вони й досі стоять у мене на полицях разом із згаданою історичною книгою В’ячеслава Липинського, я їх тільки поремонтував і саморуч оправив, були-бо розтрощені й ветхі, як і їхня попередня володарка. І самопосвята цієї жінки по-своєму піднесла її в моїх очах, адже доки існують такі жінки (а жінки, як відомо, від природи не можуть бути колекціонерами), то світ цей стоятиме, бо не самі книги зберігала, а святість своєї любові до чоловіка. Можливо також, що в Ірі помітила відсутність такої святості, очевидячки також по-жіночому прочуваючи, і це могла бути ще одна причина, чому поставилася до неї негативно.

Отже, у домі, де я лишався поселений, знову запанував мир і злагода, але побільшена нашим духовним зближенням. Господиня чудово знала, що її не послухався до кінця і таки продовжую зустрічатися з Ірою, але до розмов про неї ніколи не поверталася, отже, незважаючи на похилий вік і певну нетолерантність, уміла залишатися делікатною. Я справно виконував її невеликі господарчі доручення: доводилося лагодити дах, бо в одному місці протікало, рубати дрова, забивати потрібні цвяхи і всяке таке, хоча господар із мене був ніякий; снідав, обідав і вечеряв уже тут, хоча тоді, коли зустрічався з Ірою, на обід не приходив, заздалегідь про те попереджаючи, і знову-таки не почув од неї жодного ремства — отже, це була жінка, яка вміла опанувати себе: цього мистецтва навчило її життя.

24

З Ірою також усе влагодилося, тобто я з нею зайшов у сталі й часово розмірені стосунки, як це буває в багатьох залюблених; ми віднаходили оту радість спілкування, яку й називають коханням, а як сказав ще Станіслав Оріховський, який, до речі, також був із римо-католицької руси: "Щó міцнішим може бути, ніж непорушний союз чоловіка й жінки?" — хоч я не такий уже переконаний лишався, що мій союз із Ірою такий непорушний, адже щоразу, зустрічаючи її на пероні, внутрішньо зіщулювався, побоюючись, що не приїде; до речі, способу зв’язатись із нею, коли б через якісь причини побачення не відбулось, і досі не мав та й не наважувався повести про це мову, хіба поїхав би знову до школи, де працює. Але там, як привид, стояли також досі не з’ясовані стосунки її з учителем фізкультури, отож і цей шлях мене відлякував, можливо, через малодушність мою, адже там міг би знайтися якийсь доброзичливець, котрий би мені про те оповів, приправивши відповідним соусом, і я знову терзався б, а за усталеної злагоди того вельми не хотілося. Сама ж Іра про те не прохопилася, бувши, очевидно, з часом переконана, що ця інформація до моєї господині таки не дійшла, а отже, й до мене.

Зустрічалися радісно, хоча мої спроби поцілувати її на людях рішуче нею відсікалися, потім я й сам не намагався того чинити; ми виходили на знайому вулицю й тільки тут бралися за руки, відтак рушали до лісу, де якийсь час блукали, захоплені розмовою, теми до того з’являлися самі від себе, але ніколи не торкалися її чи моєї родини, а якось, коли таке випливло, вона трохи різко, а більше категорично сказала:

— Хочу, щоб були самі по собі. Без батьків, дідів і прадідів, родинних обставин та проблем.

Отже, родинні проблеми й обставини існували, зрештою, хто їх не має, але з’єднані істоти рано чи пізно мають прийняти їх у себе чи покласти на себе.

— Гаразд, — сказав. — Є в цьому світі ми, а решта — без значення!

— Коли б це було можна! — не зовсім послідовно відгукнулася.

— Усе можна, Іро, — сокровенно сказав я. — Було б тільки добре бажання.

— Бажання є, мовила вона, — отож облишмо цю тему.

Це був єдиний раз, коли ми родинної таїни торкнулися. Зрештою, нам і справді було не до того: вряди-годи зупинялися й гаряче пили одне одного через поцілунки, і я м’яко торкався її сокровенних місць; цікаво, що спершу пручалася, тобто відкидала мою руку. Місце для зупинки довшої віднаходили щоразу нове, хоча старі пізнавали, там залишалася сколочена нами трава — Іра й далі обирала місцини для любові в траві.

— Бачиш, — казав жартома, — хтось тут до нас був.

— Не ми ж самі у світі, — у тон відповідала.

— Хочу, щоб були самі, — палко прорікав.

— І я того хочу, казала. — До речі, тобі вже не сниться коса в Азовському морі?

Але той сон повторюватися перестав. Після її розповіді — ніколи не приходив. Так я і сказав.

— Бачиш, убила тобі казку!

— То була не казка, а передвіщення. Адже в сні був на косі з тобою я.

— Хай буде так, — згоджувалася поблажливо. — Вірю в передвіщення, але чи можна приснитися самому собі?

Отож знаходили місце для зупинки. Іра сторожко роззиралася й прислухалася, а тоді спокійно звільнялася від зайвої одежі і з глибоким зітханням лягала в нестолочену траву, якій судилося бути цього разу столоченою, і ми натхненно її толочили.

Але для посиденьок у нас знайшлося місце стале: в одному закутку лежало паралельно одна до одної дві колоди, між яких темніло вугілля загаслого вогнища. З’явилися вже комарі, і ми збирали хмиз, щоб вогнище запалити. Коли ж вогонь горів, я запалював сигарету, перед тим угостивши й Іру, бо з якогось часу виявилося: і вона палить; сідали одне супроти одного кожен на своєму стовбурі і починали сокровенну балачку. Найчастіше вона згадувала про свої мандри: Крим, Карпати, Кам’янець-Подільський, іноді й поза межами України: Кавказ, Біле море, Волга, Прибалтика — здебільшого типові туристичні шляхи. Я, до речі, не бував ніде у названих місцевостях, та й не дуже хотілося там побувати.

— Що робиш цього літа? — якось спитала вона.

— Готуватимусь до вступу в аспірантуру, — сказав, — а тоді вступатиму.

— Жаль, — мовила, струшуючи із сигарети попіл. — Хотіла запросити з собою до Криму.

— В компанії? — спитав я з прихованим жахом, адже їхати кудись у товаристві було для мене протиприродно.

— Можна й без компанії, — засміялася, помітивши мій переляк. — Хоча в компанії веселіше.

— Бо там трапляються поети! — бовкнув я, намагаючись пожартувати, але жарту не вийшло, тож вона посутеніла.

— Сказав щось погане, — мовила, метнувши блискавку.

— Поганий жарт, — пояснив я, — той, коли жартуєш і з нього не смішно навіть собі.

— Лихі жарти! — сказала серйозно. — Не терплю ревнивих чоловіків. А ти, боюся, на дні душі ревнивий.

— Люблю тебе, — сказав, — отже, небайдужий і ревно до тебе ставлюся. Але чи багато допікав ревнощами?

— Тож не допікай, — сказала гостро.

— Залізне табу?

— Сталеве, — і справді сталевим, а може, чавунним голосом мовила. — Чи тобі не добре зі мною?

— Як маю спокутувати провину? — перейшов на легший тон. — Стати на коліна, скласти руки й покаянно погавкати?

Вона, здається, також отямилася, бо на обличчі з’явилася ми-ла усмішка.

— Викинь сигарету й поцілуй мене, — сказала вже грайливо. — І поклянися, що не будеш ревнивий, інакше покину тебе.

Викинув у вогонь недопалену сигарету й підійшов до неї. Відтак узяв долонями за голову й міцно поцілував. Але вона швидко випручалася.

— Клянись! — наказала хрипко.

— Клянусь, що не буду ревнивий! — проголосив я.

Важко задихала, як це бувало перед актом.

— А тепер візьми мене, і запечатаємо твою клятву.

— Але тут немає трави, — по-дурному сказав я.

— Байдуже! — спрагло мовила. — Та не стій бовдуром!

Я ж стояв бовдуром, бо чекав, що звільниться, як робила завжди, від зайвих одеж. Але сиділа на стовбурі скулено, тільки позирала вовченям. Дивно, невже хотіла, щоб у мені прокинувся звір, якого не було?

— Що таке, Іро? — спитав, гладячи по голові.

— Гаразд! — зітхнула вона, встала й акуратно звільнилася із зайвої одежі. Так було краще, бо ніколи не був і не буду ґвалтівником.

25

Не відаю чому, але те, як вона повелася, певною мірою зруйнувало ту злагодженість у стосунках, якої ми досягли проздовж попередніх зустрічей; очевидно, її неспокійна душа запротестувала супроти впорядкованості й уладження, які я їй накидав, і вона запрагла різноманітності, навіть порушивши свою прихильність до трави. І, здається, саме це сколихнуло в моїй голові мислительні хвилі. А може, знову порушив у ній щось заказане, відтак зруйнував гармонію я, не вона, адже недаремно сказала: "Хочу, щоб ми були самі по собі. Без батьків..." — і так далі, а це значило, що не трактує своїх зі мною стосунків серйозно, адже серйозні стосунки, які мали б нормативно привести до шлюбу, без батьків неможливі, так само й поминення родинних обставин, хоча без дідів та прадідів і справді можна обійтися. Коли ж пристати на цю думку, то рацію мала моя господиня: Іра — "дівка", а не серйозна дівчина. Але я не поспішав із такими категоричними висновками, адже її родинних обставин, окрім фантастичних домислів, фактично не знав, навіть того, чи її мати — Калиновська. Коли ж так, Ірина поведінка й наладнаність ставали цілком зрозумілі, бо пов’язувати нашу історію з батьками — це значило брати собі на плечі родинну їхню драму, адже, коли мої здогади правдиві, її батько ніколи не згодиться на наш шлюб, а мати, тобто Калиновська, хто й зна. В такому разі називати Іру "дівкою" було б не тільки несправедливо, а й по-дурному жорстоко, адже, оберігаючи мене від своїх батьків, оберігала наше кохання, а це хіба не шляхетна позиція? Цілком в унісон із цим міркуванням улягало інше: її ставлення до ревнивих чоловіків. Ревнощі батька, на моє припущення, зруйнували мир у її родині і перетворили її в маленьке пекло, що довело її матір до інсульту, а що в закладинах того пекла взяла участь, ще й активну, і вона своїм виказом таємних стосунків матері з іншим чоловіком, припустімо, моїм батьком, та річ стає зрозуміла: у ній витворився комплекс проти ревнивих чоловіків. Але в цьому кросворді залишилися незаповнені деякі ряди клітинок, і перша з них: коли її мати Калиновська, то чи відає вона, що я син того, кого та нещасна колись любила і, можливо, продовжувала кохати? І тут я міг дати тільки

ствердну відповідь, бо коли б не так, чому так пильно й досі відгороджувала мене від своїх батьків та їхньої драми?

І тут мені сяйнула несподівана думка: коли прийняти історію з учителем фізкультури, то можна увіч побачити, що Іра мстива. Отже, чи не було її життя з отими щорічними туристичними мандрами, ба й романами, яких могло бути й більше — не лише з тим романтичним чи легковажним поетом, — помстою батькові за його ревнощі й за те, що перетворив родинне життя на пекло? Мати ж її, очевидно, не була ані мстива, ані опірна, адже пекло довгі роки терпіла, отож дочка перейняла акта помсти ревнивцеві на себе?

Це мене схвилювало. Скажу, що після тієї розмови і нашого нового, хай невеликого, розладу я провів Іру до електрички, і ми майже не говорили, бо вперше після любовного акту вона не була весела й пожвавлена; також і акта вперше було проведено двічі на день, а це значило, що без видимої моєї пристрасті, а ніби формально, тимчасом як вона хотіла супротивного — побільшення пристрасті. Отже, і клятву на те, що буду щодо неї неревнивий, я ніби виконав формально, через спонуку, а існує твердий житейський закон: вимушені клятви недійсні. Це й могло зіпсувати їй настрій, отож коли домовлялися про наступну зустріч, то не призначила її через два-три дні, як у нас повелося, а через тиждень, що для мене було задовго, отож і я трохи невдоволився, а це значило: пішов на повідку своєї вдачі, а не сприйняв відбуте легко й безжурно, як дав собі обітницю чинити, а знову, кажучи Іриним означенням, патетично, після чого закономірно покрився хмарами думок. Думка ж про те, що її життя стало своєрідною помстою батькові, схвилювала мене через те… бо коли прийняти її… Так, випливало, що і її інтерес до мене, і стосунки зі мною, і вся наша любов — були не більше й не менше, як ще одним різновидом її помсти батькові. І тут я похвалив себе за те, що стримався й не сповістив її, що знаю про того скандала з учителем фізкультури, адже коли б це вчинив, то не тільки виявив би свою, сказати б, ревниву вдачу, а й дав би зрозуміти, що відаю про її мстивість, а вона, можливо, хотіла зробити мене не лише об’єктом, через якого здійснюється її акт помсти (довготривалий, визнаймо), а й

спільником у цьому змазі, — ось чому запросила й мене стати співучасником її мандрів, які можуть ще бути, з її боку, ще й актом ескапізму, тобто втечі з пекла, поєднаним із актом помсти. Я ж од такого відмовився, що певною мірою могло її розчарувати, але й досі вважаю, що вчинив розумно.

Ще одна річ. Боялася, що можу збагнути: її пристрасть до мене не є виявом любові чи нормальним коханням, а знову-таки актом помсти — ось чому не бажала бути піддослідною комахою, це її іритувало й насторожувало. І нарешті — третя річ. Сказала: коли виявлюся ревнивий, покине мене, — ось чому взяла з мене клятву на неревнивість. Правда, це можна зрозуміти й простіше: не бажала, щоб з нею повторилася та сама історія, що з її матір’ю.

Отже, випливало, що матір любила, а батька ненавиділа. Чи може таке бути? Таж цілком, коли картину її домашнього пекла я вималював правильно. Але чи правильно повівся, коли не піддався її провокуванню вчинити з нею безоглядно, тобто виявити те, що зветься чоловічою силою, хоч не раз така сила виявляється брутальністю? Оцього не відав. Та інакше не міг, хоч би як склалися наші стосунки, окрім того, я, натурою своєю, не можу бути лялькою, яку смикають за ниточки, тобто персонажем лялькового театру; зрештою, саме в цьому й криється моя чоловіча сила, і тут поступатися не можу. Отже, вчинив таки правильно. Вона ж, як видно, жінка сильного характеру, а такі, як правило, вибирають собі в чоловіки істот плохих, покірних і безвідмовних, отож психічний спротив і воля не можуть їх не дратувати. Але Іра могла б дратуватися й з іншої причини: адже це вона здійснює акта помсти, тож коли це для неї головне і коли відмовляюся бути в цьому її безсумнівним спільником, то для чого тоді я їй потрібний? Чи не тому наші стосунки й трималися на її волі до зустрічей та побачень, вона їх і призначала, вона ж приїжджала до мене, а не я до неї, отже, активним чинником поставила себе, не мене, ще й пильно остерігалася, щоб я її в Києві розшукати не міг, хоч міг це вчинити на місці роботи — і туди мене, певною мірою, скеровувала про всякий випадок. І тут я згадав, про що ще не записував: однієї з погідних зустрічей вона сказала мимохіть,

коли я запропонував змінити антураж і приїхати на її станцію, де ми могли б так само поблукати, або й підійшов би до її школи:

— Не хочу цього, бо люди щодо інтимного життя колег, та й учні щодо вчителів, сам знаєш, виявляють нездоровий інтерес. Ти чоловік, і тобі тут легше.

Фраза звичайна і в суті своїй безперечна, але свідчить і про інше: не бажала моїх стосунків із собою легалізувати. Чи не вчитель фізкультури тут причиною? І чи їхні стосунки цілком та повністю розірвалися? І чи не боїться ревного випаду того фізкультурника? Але тут зловив себе на тому (хоч у дечому мав, як довідається читач далі, рацію), що починаю мислити, як ревнивець, а я дав клятву, хоч і вимушену, ревнивцем не бути. А в мене непереступна вдача: клятви свої й обітниці невідступно виконую, бо так велить мені честь, і це річ для мене першорядна. Отож ті думки від себе рішуче відкинув, адже мій мислительний розклад заперечував умовивода моєї господині, ніби Іра "дівка", а не порядна дівчина чи жінка. Таки жінка, і я це знаю напевне.

26

І наші зустрічі знову ввійшли в нормальну колію. Були серед них безподієві: здибувалися, любилися й вели мирні бесіди, сидячи на колодах біля розпаленого вогню, інколи влаштовуючи й учту з вином і перекускою, а спільне куріння стало ритуалом, правда, Іра різко негативно поставилася до моїх сигарет, назвавши їх смердючками, і я почав купувати легші, ароматизовані, здається, вони так і називалися. Але надходило літо, й умови нашого існування мали змінитися: я проводив досі свої літа в Житомирі, там збирався й готуватися до вступу в аспірантуру; Іра ж сповістила, що й цього року не збирається порушувати звички до туристичних мандрівок, які в неї тривають місяців зо два: отже, мали на цей час розлучитися. Але ми могли б листуватися: вона писатиме на Київ, головпошту, до запитання, а я, поки певної адреси не матиму, писатиму відповіді, але не відсилаючи, однак запечатуючи в конверти, які потім їй і передам.

— А навіщо запечатувати? — здивувався я.

— Щоб не було самоцензури згодом, — засміялася. — Бо людина сьогодні така, завтра інша, а ти мені цікавий у змінності, а не в застиглості. Я сама змінна, така ж буду в листах, отож хочу рівних можливостей.

— Що ж, — згодився я. — Рація є. Але коли говорити про рівні можливості, то їх у нас нема.

— Тобто?

— Ти знаєш, як мене розшукати, коли що, а я — ні.

— А по-моєму, знаєш достатньо, — сказала, вмить спохмурнівши.

Мав уже досвід у стосунках із нею, тому не наполягав.

— Коли вважаєш, що достатньо, — мовив, — хай буде так. Просто заговорила про рівні можливості. Принаймні телефона міг би мати?

— Улітку мій службовий телефон тобі ні до чого, — сказала. — А в Києві його не маю. Адресу знаєш, але не хотіла б, щоб туди приходив.

— Чому? — спитав навпрямки, хоча того, за внутрішньою настановою, не мав би чинити.

Спохмурніла ще більше.

— Нічого про свої домашні обставини не розказувала, — проказала повільно, ніби витискувала із себе слова, — але одне, найважливіше знаєш: батько — важка людина, а мати хвора, і їй не можна хвилюватися. Отож хай будемо тільки ми: без батьків, дідів і прадідів.

Домовилися? Менше пристрастей, а більше любові. Може, щось докладніше оповім у листах.

— Гаразд, — згодився спокійно. — Але як би тебе міг розшукати?

— Не буде в цьому потреби, поки в тобі не розчаруюсь, — жартівливо сказала.

— А коли розчаруєшся?

— То навіщо шукати?

— І це правда, — хитнув я. — А коли щось станеться? Адже розповідала якось, що ледве не втопилася під час своїх блукань.

— Коли б щось сталося, то й пошуки твої ні до чого, — мовила, знову спохмурнівши. — Але будь певний: зі мною нічого не станеться — я живуча. Зрештою, для листування маєш адресу: Головпошта, до запитання. Є й домашня, але туди писати не варто, мати має погану звичку мої листи читати. Сидить відлюдно й шукає розваг. До речі, як це називається, коли читають чужі листи?

— Перлюстрація, — сказав я. — А батько не читає твоїх листів?

— Батько не читає, але мати прочитане йому переповідає. Отож і почала використовувати Головну пошту. І вдома листів не тримаю, а в подруги.

— А подруга їх не перлюструє? — спитав.

— О, їй це ні до чого, бо й так усе про мене знає! — засміялася Іра, а я любив, коли вона сміялася: ставала мила. Отож встав, перейшов до її колоди й обійняв, відтак поцілував у щоку.

— Бідна, бідна Іра, — прошепотів. — Скажи, чому люди псують одне одному існування?

— Бо хочуть, щоб усі були, як вони, — промовила, а я відчув, обнімаючи, що тіло її напружене — мої розпити увіч її непокоїли, чи принаймні не подобалися, бо ступив на заборонене поле, хоча, просто міркуючи: що в тому особливого? Нічого, коли не враховувати нашої ситуації.

Ця жінка не жила простим життям. Я, можливо, також, але моя ускладненість внутрішня, а її зовнішня; я жив складними розмислами, захованими змислами — все, отже, в собі, вона ж — стосунками з іншими людьми — ось у чому найбільша наша відмінність. "І хтозна, — подумав я тоді, — чи не фатальна?"

— Усе буде так, як хочеш, — тепло сказав і повернув її голову, щоби поцілувати у вуста. Але не далася.

— Не досить? — спитала.

— Якщо не досить тобі, — відказав жартома. — Схиляюся перед моєю царицею.

— Мені досить, — мовила зарізко. — І, по-моєму, я для тебе не цариця.

— Чому?

— Бо випитуєш і звідуєш. А підлеглі цариць не допитують і не звідують.

Сказала це зумисно легким тоном, але в такій модуляції, щоб я збагнув: не бажає, аби звідував її й випитував. Але те, що виповіла попри всю скупість, з якою видавала сповіщення про себе, я назвав би

інформаційним проривом, осмислити який мені ще належить, але не тепер.

— Сядь на своє місце, — сказала м’яко. — Бо близько мене запалюєшся.

— І це правда! — згодився я, хоч, признатися, був достатньо задоволений і зовсім не розпалювався. Отже, перейшов на своє місце, підкинувши по дорозі у вогнище хмизу, і ми знову сиділи, розділені простором та вогнем, який на якийсь час спалахнув і знову зменшився до малого.

— Люблю це місце, — мрійно сказала Іра. — Нагадує походи й наші посиденьки.

— Отже, стосунки зі мною, — не втримався я, — це для тебе ніби чергова туристична мандрівка?

— Може, й так, — згодилася. — Але триває довше, ніж усі попередні. Зрештою, коли заходиш у стосунки з іншою людиною, — це завжди мандрівка.

— Але будь-яка мандрівка швидко кінчається, — зазначив я, бо її признання не могло мені подобатися. — Коли ж триває, то переростає з мандрів у мандроване життя.

— На жаль, усе кінчається, — сказала Іра, пильно на мене дивлячись і усміхаючись однією зі своїх чарівливих усмішок. — Але той, хто спраглий життя, про смерть не думає.

Дивився на неї також, цієї миті вона мені подобалася, ба якось дивно хвилювала.

— Знаєш, що найпрекрасніше в мандрівках, — сказала тим-таки замріяним голосом. — Сходяться люди інколи тільки частково знайомі, живуть разом удень і вночі, разом переборюють труднощі й недогоди, аж часом здається, що ніщо їх не розлучить. А коли повертаються до своїх домівок, то відразу ж забувають одне про одного, за поодинокими винятками, звичайно, і починають жити кожен окремим життям. І це майже завжди.

— Що ж у цьому прекрасного?

— А те, — сказала вона, — що не встигають одне одному набриднути чи й остогиднути, а отже, й зненавидіти.

Був уражений, адже говорила, за визначенням моєї господині, як стовідсоткова "дівка", а не цнотлива панна, для якої шлюб — святощі, як писав згаданий тут кілька разів Станіслав Оріховський: "Що святішого, що міцнішого може бути, ніж непорушний священний союз чоловіка і жінки?" А чи ж такої дружини собі хочу? Хай мій ідеал старомодний, але чомусь завжди був певний, що такий тип жінки не зник серед моїх ровесниць, жінки — охоронниці домашнього вогнища і святого союзу, живий приклад цього — моя господиня, але вона людина епохи минулої.

І тут відчув на собі пильний Ірин погляд.

— Що, вразила тебе? — спитала, мило всміхаючись. — Не вір мені, це я тебе взяла на спитування. Побудь і ти піддослідною комахою.

27

Мій принагідний читач може помітити, що я й справді поводжуся, як слідчий у детективному романі, адже після кожного подієвого епізоду подаю найдокладніше його тлумачення, намагаючись розплутати цю найбільшу головоломку мого життя, яке бачу в образі надскладного ребусного, за моїм визначенням, хоч таких практично не створюють,

кросворда. Так воно, зрештою, і є. Але в детективах здебільшого йдеться про вбивства, і вони назагал є двох ґатунків: в одному вбивця залишається невідомий аж до кінця, а підозра кладеться на непричетних — відвідний маневр; а в другому вбивця визначається відразу, а всі дії детектива спрямовано на те, щоб його викрити, бо він вельми хитро вбивство замасковує. Я пішов цим останнім шляхом і обвинувачую ту жінку в убивстві, але не фізичному (бо жертва — це я і залишаюся й досі, на схилі літ, здоровим і неушкодженим, коли не рахувати типових старечих хвороб, до яких обвинувачена не має жодного стосунку), а духовному, тобто вона вбила в мені можливість виконати біологічне призначення. Відтак убивця не приховується, а я, як детектив, намагаюся лише збагнути її вину, коли вона й справді є, і зрозуміти причини, що до того спонукали. Отже, коли цей скрипт — детективний твір, то інтелектуальний, а не класичного зразка. Чому мені потрібно це збагнути і зрозуміти? Адже цим нічого не зміню й не поправлю. Чи не тому, щоб зняти почуття вини із себе й перекласти її на іншу людину, а тим підживити власного егоїзма, тобто звільнитись од моральних гризот? Не відаю, але в цій історії я йшов до об’єкта, який і вчинив духовне вбивство, щиродушно, з цілком серйозними намірами і нічого лихого супроти неї не замислював. Зрештою, міг би заспокоїтися й так: рід мій через мою безженність та бездітність не вигасав, мій брат із його щедрою та простодушною половиною пустили у світ аж четверо нащадків і всіх хлопців, які, поодружувавшись також без жодних проблем, наділили своїх батьків дванадцятьма онуками, деякі під кінець століття попідростали так, що самі вже почали молодечі любовні ігри, отже, брат мав усі підстави дожити до правнуків, а це значить, що любов його була зовсім іншого ґатунку, як у мене з Ірою: з батьками, дідами, прадідами, отже, в дереві життя, а не відрізалася від того дерева. А всі відрізані гілки, як відомо, приречені на всихання, отже, те, що я, як родова гілка, всох, стало й моєю виною, бо я тоді пристав на того принципа, щоб любитися без батьків, дідів і т. д., а ще й дав клятву на неревнивість, тобто любов моя стала туристська, не в домі і задля творення дому, а в лісі при вогнищі, через що і признав, що любов ота — тільки прогулянкова мандрівка, з чим Іра згодилася, бо тільки такі стосунки й визнавала: любов без родового дерева, любов без даху над

головою, і найпрекрасніше для неї було те, що в поході така любов ще триває, а коли учасники променаду, сказала вона, повертаються додому, то відразу забувають одне про одного й починають жити відчуженим життям. Правда, вона це подання заперечила, назвавши його спитуванням мене, але переконаний, що таке ставлення до любові справді мала. Було й спитування: чи й мені такі думки близькі? Але мені такі думки близькі не були, отож Іра в певний спосіб у мені розчарувалася. І цей висновок був би правильний, коли б, прагнучи відрізатися від родового дерева, вона від нього відрізатися змогла, — нас не так з’єднувала, як роз’єднувала історія наших батьків. Ось та справжня сокира, котра розрубала б нашого затягнутого вузла, адже Іра щосили намагалася від’єднати мене від своїх батьків, притому безуспішно.

Остання записана мною в щоденнику розмова принесла додаткову інформацію і щодо її батьків; найбільше мене вразило, що привідкрилися стосунки з матір’ю, а я на той час був майже переконаний, що її мати — Калиновська. Отже, мати мала нешляхетну звичку читати її листи, ба передавала здобуту інформацію батькові. Про що це свідчить? А передусім про те, що її батьки не були між собою аж такі роз’єднані, як це мені здавалося перше, а певною мірою спільно наладновані щодо дочки. Як я раніше складав знайдені камінці? Калиновська ціле життя любила мого батька, але родину розбивати не зважилася, її чоловік про це відав і ціле життя мстився на ній, як домашній деспот. Чи існують такі чоловіки? А скільки завгодно. Які ж листи спрагло бажала прочитати Ірина матір? Від подружок із побутовими теревенями, дівочими самовиливами? Навряд. То мали бути листи від чоловіків чи хлопців, з якими Іра крутила, і це напевне. Отже, система поглядів на такі речі, гадаю я, у батьків та дочки були різні, тож моя гіпотеза, що Іра любила матір, а ненавиділа батька, безпідставна; здається, суперечно ставилася до обох, а може, й навпаки: суперечно ставилася до матері, а не до батька, і це ще питання, чи її сестра, а чи вона сама видала колись батькові материного секрета про таємні зустрічі з моїм батьком у житомирському парку. Коли ж вони були, то приховувалися б і від моєї матері, отже, не належали б до тих легальних, коли Калиновська

навідувала наш дім, — тут увіч була непогодженість. Чому батьки так підозріливо ставилися до дочки? Іра відповіла на те недвозначно: "Бо хочуть, щоб усі були, як вони", — отже, моя думка правильна: спосіб життя дочки суперечив батьківському, тобто вони визнавали любов не туристську, а ту, що кріпиться законами родового дерева й суспільства. І саме це, як уже зауважував, унеможливлювало мої стосунки з Ірою, знову-таки якщо її мати Калиновська, і чи не це привабило її до мене, адже в неї відкрилася нагода ще раз протиставитися батькам, бо таки почувалася у світі царицею, якій належить володіти, а не підлягати (далі цю тему розроблю ширше), а що царицею природною насправді не була, то чинила себе нею ілюзорно, отже, це жінка із складними психічними комплексами і мстивість її зрозуміти неважко.

Це мало б мене насторожити, тобто мав би організуватися для самозахисту, але кохання, як уже мав нагоду твердити, особлива форма божевілля, яка й розумних і великих становищем та інтелектом людей перетворює на смішних дітваків-недотеп. Давня поезія, до речі, сповнена таких прикладів, згадати б преповажного архієпископа чернігівського Лазаря Барановича, який в "Аполлоновій лютні", видання 1761 року, нарікав, що "ніхто Венеру в світі не посилив" і був переконаний, що "при Венері ти загубиш пір’я", вказуючи на прикладі Соломона й Давида, царів-мудреців, і потужного Самсона, як ті стали "кволі у цім ділі", відтак зарікав: "Венері не вір ти, бо будеш побитий", бо "то пані хитра, уміє обходить, хоч має труту, її присолодить", ще й скрушно констатував: "Підбила Єва до гріха Адама, всім нам із того викопана яма". А Симеон Полоцький, посилаючись на грецького мудреця Теофраста, цілком переконано вважав, що одруження для мудрих біда. Спеціально, ніби для мене, він провістив: "Книжок-бо неможливо багато читати й жіночії бажання усі вдовольняти". З огляду на цю мудрість, можна було б виснувати, що я, залишившись самітником, учинив належно, бо, маючи родинні клопоти, навряд чи зміг би здійснити стільки, скільки здійснив. То чому мені, за старістю, невдоволитися й організовувати над тією жінкою, здавалося б, цілком забутою, оцей уявний судовий процес, адже із жінкою ми справді мало знаходимо, а багато втрачаємо, та без неї наші втрати інші, однак не менше пекучі, бо

розходимося з природою, а все, що виходить поза межі природи, як віщали давні мудреці, гріх. Гріх же свідомий чи мимовільний — однаково гріх. Отже, я хоч і не втрачав спроможності до тверезого розмислу, починав відчувати в собі й дію отієї підсолодженої трути, на яку гірко нарікав преповажний і ветхий літами архієпископ; ба вона проникала в мене чимраз глибше, отож коли наставав день, як мав зустрітися з Ірою, хвилювався й ставав нетямний: навіть помислити не міг на побачення не прийти, не те що її самовільно покинути чи розірвати стосунки. Це просто виключалося, отож уподібнювався киненому в бурхливого потока, в якому борсаєшся, чи ні, чи намагаєшся з нього випливти, чи ні, — результат один: потік несе туди, куди хочеться йому, а не тобі. І ця трута проникала в моє єство аж так, що не можу її забути й у похилих літах, і то, здається, коли бути чесним із собою, головна причина, яка спонукала мене до цього писання, можливо, в надії, що існує ще один житейський закон: розгадана загадка — уже не загадка, а заповнений кросворд годиться для смітника, а не для повторного вжитку, так само прочитаний детектив стає читачеві нецікавий і глибокого враження не залишає. Така людська природа, і тут уже ніде дітися.

Отже я, попри часткові вивертаси, що не можна й не треба судити, з усією доскіпливістю вченого збираю матеріал для судового процесу, який має відбутися не між мною та об’єктом мого божевілля, а в мені, а покараний на смерть злочинець уже не злочинець. Однак присуд та вирок не стосуватимуться ніяк до об’єкта, бо він на процесі неприсутній, — присуд має бути заочний, а вирок виконано так само в мені. Ніхто від того реально не постраждає, однак зцілення для себе зможу дістати, чи принаймні на те сподіваюся, бо й судилище це влаштовано для внутрішньої сатисфакції. Якого ж матеріала конкретно маю? Найцінніший документ і віри гідний — мої щоденникові записи з тієї пори, про які не раз згадував. Друге — кілька листів до мене з Криму від Ірі, коли вона таки поїхала в літні мандри. Третє — написане тоді невелике оповідання за Іриною розповіддю про одну з її мандрівок. Четверте — мої власні спогади (на папері не зафіксовані) про спільне відвідання Житомира, тоді щоденника з собою не взяв, а потім того, що сталося, записувати не захотів, подумки називаю цього епізода "Собаче

весілля". І, нарешті, мої ж таки спогади (досі не записані) про те, як намагався відшукати Іру, а знайшов собі сестру. Оце й усе, але документів багато, і цього може бути досить, коли зумію знайти до них, знову-таки за термінологією давніх мудреців, "ключа розуміння". І я певний, що його знайду, і то з тієї простої причини, що хоча й трута в моєму організмі відтоді залишилася, але розкладена, і мене не труїть, як труїла замолоду. Вона лише спогад старої людини, а отже, єдина її дія — вúкликати легеньку, як споглядання осені, печаль. Але пишу цього твора не восени, а дощовим літом 2000 року, коли небо часто хмуриться; коли ж трапляються погожі дні, то набирають у себе тієї спрозореної осінньої прекрасної печалі; тоді й погляд стає спокійний, але тоскно тягнеться в засерпанену даль і шукає там опертя, якого йому, здається, годі знайти. Коли ж бачиш над собою в небі високо злетілого сірого журавля, який майже щодня крутиться над моїм літнім домом (його маю в околиці Києва, де, як правило, літую, доки знову покличе любий світ книг), то такі настрої невідь-чому посилюються, бо й журавель нагадує осінь, коли йому приходить цей край покидати. Такий стан по-своєму люблю, отже, суд мій чиниться без озлобленості, чи роздратування, чи бажання помсти. Так, суд мій не помста і не відомста, хоча є й підсудний, і позивач, і суддя, очевидячки йдеться і про присуд. Цей суд є не прагненням заспокоїтися, покаравши зловмисника, а спробою пізнати правду. Пізнання ж правди — це і є спосіб зрозуміти розклад речей та подій. Подій, що через віддаленість перетворюються в засерпанені далі, стають сумирними тінями, які зникають, коли джерело світла висякає. І це тіні не так від сонця, як від місяця, — немає нічого примарнішого за місячні тіні. Я навіть хотів назвати це писання "Місячні тіні", але це зумовлювало б ліричність оповіді, а лірики в цій історії небагато, через що "Кросворд" — більш підхожа назва. Але місячні тіні в мені живуть і не зникають.

Скажу ще й таке. Перш ніж засісти за писання цього скрипту, я відвідав Житомир. Побував у брата, у його наповненому родиною домі — батьківському домі, але цього разу він чомусь не відчувався, як батьківський. Батьків у ньому давно не було, отож лишалося відвідати їхню могилу і спокійно посидіти біля неї, покурюючи; батьки поховані під

спільним пам’ятником, тож хоч мати значно пережила свого супряжника, залишаються нерозлучні. І я подумав тоді: а що знаю я, їхній син, про них, про їхні таємниці та й з’єднання? І багато, і мало; знаю те, що перед нами, дітьми, виставлялося, і нічого — з потаємного, зі світу місячних тіней. І це попри те, що я намагався посильно розгадати їхнього кросворда, але скільки в ньому залишилося незаповнених клітинок!

Пішов і в місця, де блукали колись із Ірою, вони мало змінився, але й змінилися. Цікаво, що ліричного пережиття не мав жодного. Просто дивився й констатував, не відчувалося там навіть місячних тіней. Тобто спогади були, але почуття загинули, може, й навіки. Отже, розум не забував, але душа спала. Зрештою, це нормально.

Але я забіг, потрапивши в полон рефлексії, наперед. Чому? Бо серця мого торкнула чорна лапка, що засвідчило: не такий я спокійний, як здається. Втім, хтозна!

28

Наступної зустрічі ми знову сиділи на тих-таки колодах із вогнищем і заговорили про Житомир. І я вдруге спитав:

— Об’їздила й обійшла, — сказав я, — півсвіту. А в Житомирі, відколи виїхала, бувала?

— Чому це тебе цікавить? — як звичайно, насторожилася вона.

— Бо пов’язані не лише цим лісом чи Києвом, а й Житомиром, адже обоє там народилися.

— Хіба що, — сказала легковажно. — Майже нічого з того не пам’ятаю. Я там навіть не вчилася, бо в перший клас пішла в Києві. Хіба пам’ятаю дім із червоної цегли на Кашперівській.

— Але назву вулиці запам’ятала, — сказав.

— Ні, — байдуже відповіла. — Про це говорили пізніше батьки. Я ж пам’ятаю тільки дім, бо він чомусь здавався палацом, де я — принцеса. Любила уявляти себе принцесою. Мати навіть костюм пошила: парчеве плаття до землі й корона. Як я пишалась у тому платті.

Зирнув на неї: зовні від принцеси в ній не було нічого, якщо уявляти тих персон за казками, але внутрішньо принцесою почувалася.

— Чого це завів мову про Житомир? — ще раз спитала.

— Цікаво, наскільки це місто в тобі залишилося.

— Ніяк не залишилося, — гостро відмовила, очевидно, знову взяла мій інтерес за випитування. — Тільки той дім із червоної цегли й парк. Про парк, і свою матір, і як ми там гуляли — вже розказувала. Більше не бувала там ніколи.

— А хотіла би поїхати?

— Не знаю, — мовила задумливо, курячи ароматизовану сигарету. — З одного боку — так, а з другого — ні. Не думала про те. Але чого це тебе зацікавило? — спитала втретє.

Речення було по-жіночому алогічне: коли існувало оте "так" і "ні", то про Житомир думала.

— Бачиш, — сказав, — у принципі мені сподобалася твоя пропозиція спільної подорожі. У Крим поїхати не зможу, бо треба було б тягти гору книжок, у тій глушині їх не дістати, а в Житомир поїду обов’язково, хоч, може, не на ціле літо.

— Але й туди треба тягти гору книжок, — зауважила.

— О ні, у мого брата чудова українська бібліотека, — сказав я. — Те, що там є, перейду, а решту доповню по київських книгозбірнях.

— І заведеш мене до своїх батьків? — спитала, криво всміхаючись. — До речі, вони живі?

Це був перший випадок, коли поцікавилася моїми батьками, хоч мала б ними цікавитися глибше, коли вищеспоруджену історію я не придумав.

— Мати живе, — просто сказав, бо не хотів її насторожувати інтересом до цієї теми, — а батько помер чотири роки тому.

— Я б поїхала, — протягла Іра. — Але ми домовилися, що будемо самі: без батьків, дідів і прадідів.

— Можна й не порушувати нашої домовленості, — сказав. — І я не пропонував тобі заходити в мій батьківський дім.

— А що ж пропонуєш?

— Тільки одне, — мовив. — Якщо цього тобі, звісно, хочеться. Розшукали б на Кашперівській червоний дім, довідайся тільки, який номер, бо на тій вулиці кілька будинків із червоної цегли, сходили б до парку, обдивилися б красоти — там чудова долина зі скелями. Тоді відвів би тебе до автобуса, а сам у Житомирі б залишився.

— Спокусливо, — сказала вона. — А скільки туди кілометрів?

Отже, у Житомирі й справді не була у свідомому віці, якщо не знала такої дрібниці.

— Три години автобусом, — мовив я. — І три години назад. За день легко впрaвитися.

— Невелика спільна мандрівка, — кольнула вона.

— Зате реальна, — сказав, ніби не помітив колючки. — Просто спала така ідея. І це буде не мандрівка, а епізод нашої мандрівки.

— Не забув, що тоді сказала?

— Коли сказала, чому мав забувати?

— Але я попросила не вірити, бо то був жарт.

— Сприймай і це за жарт, — прорік я.

— Сьогодні ти трохи колючий, — мовила, випускаючи дим. — Можна, подумаю?

— Тобто відповідь даси не зараз?

— Може, зараз, а може, й ні. Не знаю! Взагалі, і хочеться, і не хочеться. Я вже казала чому, не знаю, чи запам’ятав.

— О, маю чудову пам’ять! — засміявся.

— Помітила, — сказала не вельми прихильно. — Через це тебе трохи й боюсь. Щось ляпнеш дурне, а ти й запам’ятаєш. Мушу стежити за кожним словом.

— Але чому ж, Іро! — вигукнув зчудовано я.

— Бо часом поводишся… ніби в чомусь провинилася.

Логіка знову була жіноча: коли людина не почувається до вини, чому б того мала боятися? Але я знав, чого боїться. Страшиться, що звідаю те, що пильно від мене ховає. А кому з жінок з хованим характером подобається, що їм із грудей виривають їхні сокровенності.

— Отже, їдемо чи ні? — спитав.

— Не підганяй мене. Поїдемо до чи після моїх мандрів?

— Як хочеш, — відступився я. — Але проїхатися разом у рідне місто було б романтично.

— Ідея чудова! — згодилася Іра. — Але без візиту до твоєї матері, досить мені візитів!

Камінець кинуто в городець моєї господині, зрештою, мала рацію: коли б візит до моєї матері відбувся, то допита від матері було б учинено нещаднішого й жорсткішого. До речі, психологічно мене цікавила й така ситуація: а як би мати зреагувала, коли б довідалася, що кручу любов із дочкою Калиновської? Був переконаний, що так само, як і тоді, коли привів юну подружку з нестатечної родини. Бо із житейських причин мати могла б через невідомі мені резони толерантно ставитися до Калиновської, але щоб відчувала до неї дружнє наставлення, о ні, це протиприродно. Терпіти — це не значить любити, хоча любити — це не раз терпіти. Отже, відверто кажучи, був потай радий, що Іра не бажає зробити візита моїй матері, хоч, з другого боку, це означало, що вийти за мене в найближчі плани не вкладала. Але чи клав таке я? Відверто кажучи, також ні, бо маю надто невпорядковане життя. Окрім того, хочу вчитися далі, зрештою, серйозне ставлення до стосунків із Ірою такої можливості не перекреслювало, одначе наглити ситуацію не збирався.

— Коли ідея чудова, — сказав, — чи це значить, що згодилася?

— Не значить, — відрізала. — Хіба після приїзду з Криму. Отож коли приїду, вирішимо остаточно. Не люблю далеко загадувати.

Отже, "чудова ідея" відсувалася, хоч мені було ліпше поїхати з нею в наше рідне місто перед її від’їздом, бо після шкільних екзаменів мав-таки наміра навідатися додому. Але хіба не можу поїхати за літо двічі?

— Ніяких проблем, — сказав. — Як вирішиш, так і буде. А не захочеш, також твоя воля.

— Тобто тобі байдуже чи образився? — спитала обережно.

— І не байдуже, і не образився, — сказав, усміхаючись. Бо чого б мав ображатися?

— Чоловіки бувають настійні у своїх химерах, — усміхнулась і вона. — Але ти не такий, правда? Неревнивий і делікатний.

Фразу збудувала чудово: у першій частині звіщала, що добре знає чоловіків, притому у множині; друга частина застерігала, що це не має мене вражати, бо дав клятву на неревнивість, а третя, про делікатність, була мазком меду, щоби присолодити цю пілюлю. Але я вже до таких речей почав звикати, як кожний нормальний хворий до пілюль; отже, трути, захованої під медом, уже й потребував, як наркоман, а це значило, що все було нормально.

І ми нормально розлучилися, на пероні підставила щічку, я ту щічку поцілував, двері електрички розсунулися й забрали її з моїх очей, і я подумав, що до її від’їзду ми зустрінемося не більше як двічі, а як після таких бурхливих пристрастей мені залишатися самому? Знову прокинувся безпричинний страх а чи передчуття, що загублю її, адже вона — ніби пташка, яка прилітає до в’язня з одиночної камери: хоче — прилетіла, а хоче — зникне, і все не у волі в'язня, а таки пташки. Поки що прилітала справно, поїдала крихти з мізерної в’язничної пайки,

заспівувала й щебетала, відтак зривалась і летіла у свій світ, в’язневі цілком чужий і невідомий. Отож мусив сидіти у своїй в’язниці й чекати тих прильотів, бо це неабияка втіха. І довго, нестерпуче її чекав, хоч добре відав, що ці прильоти до часу, бо між ними поставлено тверду загорожу ґрат, які годі розбити і мені, і їй. Зрештою, коли б ті ґрати й розбив і повернувся б додому, то як би тут пташку розшукав чи втримав? Розклав би на неї сильце, зловив би й посадив до клітки? Тоді вона б із принуки й справді оселилася б у домі, але чи співала б та щебетала, та й чи вживала б через дикість свою хай і значно кращий харч, ніж ті в’язничні крихти? Адже є пташки, що до неволі звикають, а є цілковито дикі, які неволі не терплять і в ній жити не можуть. І вся проблема в тому, що в’язень — у людському тілі, а вона у пташиному, а це значить, що єдиною істотою вони ніколи не стануть.

Ось про що я думав і яку дивну алегорію вимислив, стоячи на мості й дивлячись, як у далині зникає електричка, завозячи мою пташку на її terra incognita[4]: сили затримати пташку в її вільному польоті не мав, але чи й праг? Безсумнівно, незважаючи на повне розуміння абсурду ситуації. Отож мені й залишалося, що сумно провести її, оту пташку в небі, очима й повернутись у тюремну камеру.

29

Але дістав і сатисфакцію, бо цього вечора господиня допустила мене до свого сімейного фотоальбому, а родинні альбоми мене завжди вабили — це своєрідний музей днів чи моментів, які хоч і застигли непорушно, вихоплені з рухомої дійсності, але не зникли до часу, доки їх зможе втримувати на собі папір. Зрештою, ветхі фотознімки можна перезняти, але зображення на них буде блідіше, бо й непорушно застиглі миті теж піддаються законові всетлінності — тут уже нема ради. Ось чому, коли потрапляв у чийсь дім, мені хотілося добутися фотоальбомів, байдуже, чи ці люди споріднені зі мною, а чи ні. І це попри те, що сам фотографуватися не любив, тож і власного фотоальбому не мав. Зрозуміло й чому: не мав тут, у Києві й біля нього, ані родини, ані дому.

Тепер, у похилих літах, такий фотоальбом у мене склався, здебільшого це були групові світлини, зроблені під час численних наукових конференцій, при зустрічах із колегами, що жили не в нашому місті чи й поза межами України і з якими мав наукові контакти. По смерті матері я забрав собі трохи наших родинних світлин, хоч, правду кажучи, брат їх мені рішуче дати не бажав, виділив тільки ті, котрі були в дублях: є там ще молоді наші батьки та й ми, діти, є фото вакаційні, бо брат, завівши численну родину, розжився на фотоапарата й ретельно фіксував усі приїзди знайомих та родичів, а найбільше етапи виросту своїх дітей; до речі, цими фотокартками ділився зі мною охоче, бо друкував їх не в одному примірнику. Серед цього накописька збереглася єдина Ірина фотокартка, яку подарувала мені під час поїздки до Житомира, бо захопила їх з собою кілька. Але про те ще розкажу, тут тільки звідомлю, що нечасто її розглядав, бо завжди, коли траплялася на очі, відчував недовідомий біль та й нехіть. Але тепер, пишучи цього скрипта, невеличке те фото вийняв і заклав за скло стелажа із книгами, але це було тільки напочатку; згодом знову сховав, можливо також через спалахи болю, які воно в мені викликає.

Той же фотоальбом, оправлений старим вилинялим оксамитом, що його показала господиня, розглядати було по-особливому цікаво, там-бо побачив картини життя, мені цілковито незвісного. Господиня звідомила, що збереглися світлини не всі; передчуваючи близький арешт, її чоловік частину знищив: не бажав, щоб через свій зв’язок із тими чи тими людьми останнім трапилася біда. Отже, її чоловік належав до шляхетних людей, які пильно бережуть честь. Його самого було кільканадцять відбитків: у групових світлинах та індивідуальних. Найдавніша — його батьки, дід із бабою і він разом з іншими дітьми — родина увіч була інтелігентна, середньої, як то кажуть, руки. Кілька дитячих зображень у різних ситуаціях, потім він — гімназист і студент, як сказала господиня, Київського комерційного інституту, в уніформі цього закладу: чорна студентська куртка, очевидячки, з оксамитовими вилогами (вони були світлішого кольору) і золотим значком; на голові — картуз, також обшитий оксамитом. Було тут і групове фото, де стояв гурт студентів.

— Оце, — показала господиня на одного із них, що стояв посередині, — Саватій Березняк, голова української громади Комерційного інституту. Доля його сумна, схопили муравйовці 1918 року, і у в’язниці він помер. Та й доля всіх цих славних хлопців не ліпша, не виключаючи й мого Миколи. Тільки цей, здається, і досі живе в еміграції.

Обличчя юнаків були прекрасні: ясні, розумні, повні життя, наскільки це могла передати стара світлина.

Переглянув фотокартки пізнішого часу — веселі, щасливі, засміяні люди під часи відпочинку — і подумав, слухаючи короткі пояснення старої жінки: що́ має вона думати й відчувати, адже на її життя і любих людей її кола, світлих і розумних, чесних і відданих святим пориванням, наїхав червоний, заюшений кров’ю і розпечений, як залізо, зубастий молох-хам, який нещадно всіх перемолов, і тільки через особливе, може, також абсурдне щастя, ця жінка, колись справжня красуня, вишукано одягнена і з мрійною задумою в очах, зуміла зберегтися, але що з того, коли її світ, чиї уламки оце й відбито на світлинах, згромаджених у ветхій, як і вона, хоромині фотоальбому, було так нещадно й безповоротно знищено?

— В усіх цих людей, — сказала, ніби підслухала мої думки, господиня, — залишилася тільки я і хіба ще хтось, як оцей Микола Ковалевський, тезко мого чоловіка, котрий зумів утекти.

— Страшні речі, — мовив я. — Але добре, що зуміли це зберегти.

— Та кому буде цей мотлох потрібний по мені? — сказала гірко. — Мого Славика також уже нема.

І почала показувати зображення свого сина В’ячеслава, і той поступово виростав через ряд світлин, поки став юнаком із буйним кучерявим чубом, в окулярах і з тонким інтелігентним лицем. Але одна особливість була в його зображеннях: очі, темні й глибокі, залишалися

завше сумними, ніби почував, що він нащадок знищеного світу, а отже, приречений і сам. І виявилося, що це й справді так, але забрав його зі світу не Молох, а Господь.

— Правда, ви з ним трохи схожі? — спитала господиня. — Я це відразу помітила.

Але, на мою думку, я з тим хлопцем схожий не був, хіба щось в очах, бо не мав ані пишного кучерявого чуба, ні його вроди й вишуканості — я пагінок коліна простішого. З другого боку, не помилялася: і цей хлопець, і загинулі люди були мені симпатичні, тобто подобалися, а що так, на них і на хлопця я схожий був. Бо хоча не міг похвалитися відомими чи високоосвіченими предками, потяг до таких людей мав сильний, отже, хотів бути таким, як вони, і вони, можливо, могли б стати моїми друзями й однодумцями, бо серед сучасників я мав і маю друзів вельми мало. Отож і я по-своєму істота також колишня, не так теперішнього, як знищеного Молохом світу, бо той Молох існував і тоді, і так само жер і перетравлював людські душі, перетворюючи їх у духовних, собі підлеглих і прихильних, мутантів. Я ж не тільки йому не віддався в непорушне й вічне підданство, як писали у давнину, але намагався в цьому страшному світі власну честь зберегти. Ось чому з такою пожадливістю вдивлявся в ті погаслі й непогаслі на фотопапері обличчя, нутром відчуваючи, що з ними був би принаймні не самотній. І тут мене навідала парадоксальна думка чи запитання: "А Іра — чи могла б уписатись у той світ?" Але на це дала недвозначну відповідь господиня, бо назвала її "дівкою" і у свою фортецю-дім не допустила. І хоч як любив я Іру, в глибині душі мусив погодитися, що мала рацію, хоч Іра і вважала себе принцесою чи царицею. Але світ принцес і цариць, подумав я, існував ув іншому вимірі, який, як і світ Молоха, із цим, побаченим мною, аж ніяк не поєднувався, хоча Молох знищував так само нещадно і світ принцес і цариць.

Ми того вечора довго засиділися, пили чай, і я слухав про школу Дурдуківського, про літературну дискусію двадцятих років, про Сергія Єфремова та Андрія Ніковського, про Федора Матушевського,

професора та поета Миколу Зерова, про Максима Рильського, Валер’яна Підмогильного та Євгена Плужника — виявляється, усіх цих людей її чоловік знав, а опосередковано й вона.

Господиню начебто прорвало; очевидячки, у своїй пустці-фортеці давно не мала справжнього, їй до душі, співрозмовника, і ці спогади й розповіді нуртували в ній і все-таки шукали виходу, мучили й неволили, отож, живучи вічно замкнутим і суворим життям (те, що невеликі виходи в учительський світ, тобто до колег, усе-таки залишалися, не заперечувало цього, бо там жила в інших сферах та обертах, сказати б, новонадбаних), вона не могла не стомитися, що зовсім не визначало заламання. Чи був я схожий на її сина — це, як сказав, проблематично, але в одному мала безсумнівну рацію: я її зрадити не міг, та й не в такому віці пробувала, щоб боятися зрад. Отож, твердо знаючи, що й сама невдовзі перейде у світ тіней, шукала у ньому, який був до неї ворожий, хоч якогось опертя і, волею долі, знайшла його в мені, і в цьому, гадаю, не помилилася. Не зайве звідомити: той альбом, як і залишки книжок її чоловіка, переховується й досі в мене, і коли ставало по-особливому гірко чи самотньо, я виймав його із шафки й уважно розглядав — це стало для моєї самотньої душі своєрідним лікувальним моціоном, відтак альбом зробився для мене ніби сімейним, хоча, звісно, духовно-сімейним. Але те, що там зображено близьких мені, навіть рідних людей — безсумнівно.

30

Отже, той день виявився для мене вельми насичений подіями, через що ніч стала накописьком марень, що змінювалися одне за одним, з’єднані поміж себе абсурдними ланками, ніби переходив з одного простору до іншого вузькими сутеренами. Такі сни в мене бувають: з кімнатами, переходами, закапелками, сходами, підвалами, тобто все знову набувало форми лабіринту чи кросворда; такі сни вже описував у цьому скрипті, але, що цікаво, тієї ночі зустрічалися мені люди не з фотокарток, а цілковито незнайомі, до яких, однак, певний стосунок мав, бо віталися зі мною, підходили перекинутися словом, а дехто

показував дорогу, куди маю прямувати, хоча я нічого ні в кого не розпитував і ні до кого не заговорював перший. Ці всі люди були вбрані в однакову сіру одежу, і чоловіки й жінки, власне, жінки мали вдягачку чоловічу, навіть однакове взуття й однаково по-чоловічому зачесані й підстрижені. Через це лиця їхні втрачали індивідуальні признаки, ніби це зійшлися з усіх вітрин міста манекени, хоч, як відомо, манекени не вбираються в однакову одежу; можливо, це якась уніформа, а може, й тюремний однострій, бо вікна й двері в цьому підземеллі, — чомусь був певен, що це підземелля, — були таки заґратовані, однак не помітив жодної сторожі, навіть міліції, тобто жодної уніформної відмінності. Всі рухалися заклопотано, як мурахи, інколи пливли кудись потоками, часом самостійно, одинаками, і тільки я поміж них залишався у звичайному уборі з довгим, до пліч, волоссям, яке завів у старшому віці, — ось чому вони вряди-годи підходили до мене, бачили-бо новачка, і показували, куди маю йти, — увіч знали, що я не є людиною їхнього світу. Але в довші розмови не вдавалися, може тому, що мав заціплені вуста, а може, склеєні, і коли б хотів щось сказати чи спитати, то не зміг би, язик у мене не рухався, а завмер у роті безживно. Отак, керований чемними чи, точніше, безпристрасними вказівками, я просувався тим підземеллям, доки вперся в зачинені на великого вислого замка двері — далі ходу не було. Але до мене діловито підійшла одно-стрійна істота і спокійно спитала, чи не відчинити мені прохід? Я кивнув, тоді істота вийняла з кишені довгого ключа без головки й наросту на кінці, а щось на зразок колуна, яким колють свиней, Устромила в замка, і дужка його миттю відкинулася, відтак істота замка зняла. Ці двері були не ґратовані, а щільно залізні, вони зарипіли десь так, як риплять у моєї господині, і я примружився, засліплений яскравим сонцем і лискучим морем, і осяйною піщаною косою, котра тяглась у глибину, — все це ніби намальоване, але особливо яскравими фарбами, що мінилися й фосфорували. На вступі до коси стояв молодик у самих плавках і сказав:

— Мене прислала Іра провести з вами екскурсію, але ви загаялися.

Хотів спитати, як його звати і чи не Іру Канішевську має на увазі, але язик був досі припнутий до долішніх зубів.

— Не турбуйтеся мовою, — чемно сказав молодик, — моя екскурсія буде така вичерпна, що запитувати нічого не доведеться. Я — Поет, і про мене вам Іра розповідала, а ця алея, чи б пак коса, пантеон її коханців, серед яких, правда, тільки я живий, отож і працюю тут екскурсоводом.

Я подивився вздовж коси: і справді, в глибині ледве мріли голубі завмерлі постаті-тіні, напівпрозорі, ніби з криги, через що під сонцем мерехкотіли, спалахуючи вряди-годи якимсь вудом.

Ми ступали по розпеченому піску, піт рясно спливав мені обличчям, хоч молодик-екскурсовод не прів — мав молоде, засмагле й навіть мускулясте тіло.

— Не назву жодного імені, — сказав Поет, — бо їх не знаю, а може, вони й не мають імен. Може, вони продукт її уяви чи вашої, це ще належить ученим дослідити. Але навіть те, що нам уявляється, також частина дійсності, отже, припустімо, що вони й справді були колись живими людьми, а може, є ними й досі. Зрештою, я не здивувався б, — Поет коротко всміхнувся, — коли б вони й не були продуктом чиєїсь уяви, а дійсні. Про це в мене складено чудового вірша, хочете, прочитаю.

Я хитнув, і він із картинними жестами почав читати вірша. Вірш був добрий, із несподіваними метафорами, але змістом темний, бо логічні зв’язки порушено.

— Як вам мій вірш? — спитав Поет, скромно понурившись.

— Чудовий, але без логічної витриманості, — хотів мовити я, але мій язик, як казав, був приклеєний до долішнього ряду зубів.

— Вибачте, — чемно сказав Поет. — Я забув, що ви німий, Іра мене про це попереджала. Але поети жити не можуть без похвали їхнім

творам, такий уже наш ґандж. Ходімо розглянемо скульптури. Їх створила вона, та, про кого ви забагато думаєте, бо загалом чудовий різьбяр. Але побачити їх можуть тільки такі, як ми з вами, образно кажучи, рогоносці, бо рогоносці, колего, це люди з особливо загостреними почуттями.

Мій язик обурено рвонувся, бо хотів заперечити. Поет це помітив і знову коротко всміхнувся.

— Не вражайтеся, — сказав коротко, — бо ці всі, поставлені на постаменти, також рогоносці. До речі, і про це маю вірш. Прочитати?

Але я заперечно похитав головою, не бажав більше віршів.

— Шкода, що ви глухий до поезії, — сказав Поет. — Зрештою, маєте рацію: навіщо читати вірші, коли не можете їх похвалити. Та й медицина свідчить: коли вже німий, то глухий і навпаки.

І ми знову пішли піском: я — натужно поринаючи, а Поет — легко й невимушено, ніби ступав твердою дорогою чи плив над тим піском.

Довкола й справді стояли скульптури, ніби вирубані з криги несамовитим митцем, у кожної настовбурчено стриміло грішне тіло, пропорційно побільшене, очі вирячено, а роти розтулено в пристрасті — стояли всі в різних позах: один — розставивши ноги й вигнувши передок, інший — на колінах, ще інший навкарачки, четвертий стояв колесом, ніби робив мостика, п’ятий — у позі мусульманина, який молиться, а ще один — навколішках із відчайно зведеними руками й натхненно спотвореним обличчям.

— Вражені? — спитав сумно Поет.

— Так, — відповів я, бо мені раптом, як то кажуть, створилася мова. — Але з чого ці скульптури зроблено?

— З повітря, — сказав Поет, — спеціально згущеного, а може, із криги.

— Але тут спека, а вони не тануть, — здивувався я.

— Бо укріплені спеціальним розчином нашої пам’яті, а може, розпачем цих людей. Розчин і розпач — асонансно споріднені слова.

— Вважаєте її аж такою бестією? — спитав обережно.

— Ні, бо коли подумати, то не їхній розпач, а її, адже вони продукт уяви: її чи вашої. До речі, про розпач у мене є чудовий вірш. Прочитати?

— Ні, — сказав я, — бо ваші екскурсійні викладки вичерпні.

— І це правда, — скромно згодився Поет. — Вона людина з вельми гарячою уявою, — задумливо доповнив.

— З гарячою уявою, — мовив я, — а робить скульптури із криги.

— Так, — спокійно сказав поет. — І це не парадокс. Розпач — це і є крига.

— Але чому привели сюди мене? — спитав я здивовано.

— Щоб і ви тут залишилися, — серйозно глянув на мене Поет. — Така її воля. До речі, — він сторожко роззирнувся, хоч навколо, крім скульптур, нікого не було. — Не вірте жодному її слову — то велика брехуха.

— Але чому так думаєте? — спитав я.

— Можете переконатися хоча б з її розповіді про мене. Я ніколи з нею на цій косі не був.

— А хто ж був? — спитав ошелешено.

— Так, як приснилося. Ви! А тепер ставайте в догідну вам позу, і вона перетворить вас у скульптуру. На мене ж зла не тримайте, бо я лише Поет і екскурсовод.

І я раптом почав відчувати, що тіло мені дубне й холоне, і я справді починаю перетворюватись у крижану скульптуру. Жах хльоснув мене, тож я, заплющивши очі, щоб погасити й це сонце, і сяйво піску, і вилиски скульптур, і гру спалахів на морі, і катера на ньому, яким пливли, розмахуючи келихами, і щось горлали гуляки, зібрав у собі всю, яку мав, силу і заволав так, як волає над морем печальний сніжно-чорний птах, котрий навіки втратив гніздо…

На цьому й прокинувся. Сон був такий яскравий, що я зірвався на ноги, увімкнув електрику й гарячково його записав; добре відав: коли цього не вчиню, покрию його іншим і він навіки розчиниться у тьмі. А він здався мені важливим.

31

Але цього сну Ірі не розповів, бо могла потрактувати його як виплід моєї ревнивості й, очевидячки, мала б рацію, а це порушувало б мою присягу, хоча її реакція мене вельми цікавила. По-друге, не розповів і тому, що могла знову-таки не повірити, що це нічна візія, а не чергова спроба провести щодо неї звіди. Зрештою, добре й учинив, бо наступної зустрічі, коли ми сиділи на своїх колодах, покурювали й дивилися на вогнище, вона раптом сказала по довгій паузі:

— Дав клятву на неревнивість, тож хочу розповісти про ще одне своє захоплення. Треба, щоб знав про мене все, щоб не лишалося між нами недомовленостей.

— Отже, це друге твоє захоплення, — необережно сказав я.

— Ні, ти неможливий, — розсердилася вона. — Будеш підраховувати? Сказала ясно: хочу, щоби про мене знав усе!

— Вибач, — зніяковів я, розуміючи, що те запитання вилізло з мене увіч під враженням сну. Зрештою, бажання розповісти про ще одну пригоду могло диктуватися наміром звірити, чи дразливо сприймаю такі речі, незважаючи на присягу. І у вухах мені виразно почувся високий голос Поета: "Не вірте жодному її слову — то велика брехуха!" Та й справді: чи не вигадує своїх історій?

Так задумався, що втратив контроль над собою, відтак почув сухий голос, що миттю мене отверезив.

— Готовий слухати?

— Так, — сказав, видобуваючи чергову сигарету.

І вона розповіла про те, що трапилося з нею на Буковині. Йшли пішим переходом через одне із сіл, коли ж побачили, що на дорогу вибігли схвильовані хлопчаки.

(Мушу тут зазначити, що частину цієї розповіді я записав того ж таки літа, коли ми були розлучені, у формі короткого оповіданнячка, яке хочу сюди повністю перенести, воно має значення для нашої історії.)

Отже, хлопчаки вибігли на дорогу, вони мчали, розбиваючи ногами білу куряву, і махали руками. Їхала машина, і хлопчаки її зупинили, оточивши кабіну, відтак закричали, щось оповідаючи, і знову замахали,

як птахи, руками. З кабіни висунулося брунатне обличчя шофера, а з кузова звісився ще один чоловік — хлопчаки закричали голосніше, показуючи пальцями в напрямку гори.

Машина зірвалася й помчала туди, покинувши хлопчаків у куряві. У кузові були ще якісь люди, які почали також горлати, а з кабіни висунувся той, котрий сидів побіч шофера, був то зоотехнік, який і стане героєм Іриної оповідки. Він щось крикнув людям у кузові, а хлопчаки тим часом, мов на команду, зірвалися з місця й помчали за машиною, розбиваючи білий пил. За автом тягся хвилястий хвіст тієї-таки куряви, але нагору хлопчаки не побігли, а таки в село. Біля першої хати зупинилися й почали горлати високими голосами — були схожі на якихось дивних пташок чи чортенят — мали закурені обличчя, а очі гарячково й тривожно палали. З хати вискочили дорослі, а за мент хлопчаки бігли вже до іншої оселі, де знову закричали тривожними голосами до тих, хто з хати вийшов: дядька з жінкою. Ті, з першої хати, уже бігли нагору, а хлопчаки знову розбивали босими ногами куряву, відтак зупинилися біля третьої хати. Погаласували й тут й помчали далі. З хат вискакували люди, чинилися відразу ж схвильованими й починали чимдуж збиратися під гору, від чого схил гори заповнився малими барвистими плямами: гнали дорослі й діти, літні відставали, бо задихалися, але ходи не спиняли. Невідь-звідки з’явилася ще одна машина, люди з неї щось галакали тим, що бігли, а бігуни відгукувалися.

— Видовище було дивовижне, — сказала Іра, задумливо потягуючи дим із сигарети. — Щось там у них трапилося, отож ми й собі подалися під гору. На пагорбі вже зібрався натовп, жінки прикладали дашками долоні й вдивлялися туди, де стояли ферми.

Там метушилися темні постаті і чути було натужне мукання корів. Тоді всі побігли до ферм, а коли дістались, почали з маху перескакувати чи й перелазити через загорожу.

Біля загорожі стояв зоотехнік, котрий їхав першою машиною, із закривавленими руками і змоклим від поту волоссям та обличчям. З

п’ятеро чоловіків тримали корову, що лежала на боці, вивертали їй голову й розтуляли щелепи. У рота заливали білу рідину із пляшки; друга корова була ще на ногах — її намагалися схопити — і махала головою, й водила налитими кров’ю очима. Зводила голову й волала до неба роздирливим муканням, повним болю і страждання. Одна з корів уже лежала з перерізаним горбом — кров на руках у зоотехніка була, очевидно, від неї. Інші шамоталися, їх ловили й також заливали до ротів білу рідину, деяких валили й пробивали здухвини; повалені корови здригалися і рвалися, намагаючись вирватись, а з пробитих боків сочилася рідина, якась зелена й пухириста, корови висолоплювали фіолетові язики й тихо та болісно мукали, їм зливали боки й м’яли руками; інші корови, ті, яких не чіпали, неспокійно снували за загорожею, дивилися на своїх сестер і махали головами, тривожно поблискуючи білками очей, відтак мукали також болісно й тривожно. Їх ловили, прив’язували до стовпів, а вони розверталися, і дивилися, і мукали. Одна з корів похитнулася, рикнула і за мент забила ратицею землю; у неї підломилися ноги — важко впала на коліна.

— Косу! — закричав зоотехнік. — Косу!

Хлопчак кинувся до коси й поніс її зоотехнікові. Люди повалили корову, вивернули голову, зоотехнік скочив верхи й різонув по шиї. У тварини спалахнули очі, вона смикнулася, але очі почали гаснути — у них залишився неймовірний вираз здивування. Зоотехнік підвівся на рівні, — був це красень гуцульського типу, але мав посіріле, спустошене обличчя, очі неспокійно бігали, повільно обтер косу травою і покликав злити йому на закривавлені руки. Зливав хлопчак, що подавав косу, а зоотехнік неквапно змивав кров.

Люди згромадилися навколо вбитої. Хтось сказав:

— Дві вже є!

Примчав якийсь спотілий малий чоловік.

— Он та! — закричав, вибалушивши очі. — Швидко он ту!

Люди продовжували бігати, уливали в роти корів рідину, деякі з корів заспокоювалися, стояли на нетвердих ногах і важко дихали, а зоотехнік дорізав третю корову. Над цим усім стояв крик і мукання; люди криком розповідали тим, хто підходив, щось про росу й конюшину, про те, що корів не догледіли.

— Косу! — знову закричав зоотехнік. — Ще одна!

І хлопчак побіг із закривавленою косою. Зоотехнік вихопив її, прискочив до корови і вправно перерізав горло. І знову в очах тварини спалахнуло, і вони поволі гасли, заповнюючись німим здивуванням…

— Ми стояли тоді неподалік огорожі, — розповідала Іра, — і для нас, міщухів, це було ніби якесь магічне дійство, тож пильно дивилися на нього. Ніхто нас не зауважував, ніби нас і не було, просто не звертали уваги. І я, — сказала Іра, — тоді подумала: які далекі ці люди від нашого життя, а ми — від їхнього. А той зоотехнік мене відразу полонив, воїстину: краса і сила. "Чи не таким має бути справжній чоловік?" — подумала тоді я. І закохалась у нього відразу, просто і вмить. Аби покинув усе те й отак, із закривавленими руками, підійшов до мене і сказав: "Ходи!" — я і словом не заперечила й пішла б за ним. Але йому було не до мене…

Плакали жінки. Доярки в білих халатах сновигали по фермі, носили якісь відра і також плакали, витираючись брудними рукавами халатів, і намагалися не дивитися туди, де лежать зарізані корови. Дехто халата скинув і щось там допомагав, але однаково на очі їхні натікали сльози. Гостро пахло пролитою кров’ю. Тварини розверталися в той бік, кілька відв’язаних підійшло до вбитих, повитягали шиї, дивились і нюхали. Заплакані доярки відганяли їх, але ті знову тяглися до крові, збуджено й нервово ревучи, і з їхніх очей також котилися сльози — великі сльози

великих тварин. На ті сльози налітали мухи, тварини навіть не відганяли їх, а тільки болісно кліпали повіками.

Іра побачила там зовсім малого хлопчика, той сидів, підібгавши під себе ноги, сперся спиною об стіну корівника, обхопив колінця руками й дивився пильно і здивовано, у нього дивно заламувалися брівки. Не плакав, нікого не кликав, а тільки уважно дивився, раз у раз насуплюючись.

— І я подумала, — сказала Іра, — що ця людинка не просто сидить собі під стіною, а по-своєму входить у середовище цих людей, щоб згодом стати його плоттю од плоті: нам же, міщухам, такого не дано. Бо це цілком інша плоть, мені, дівчині з далекого міста, далека і незбагненна. Через це, очевидно, мене так вабила...

Приїхав газиком величезний і грубий чолов’яга, очевидно, хтось із начальства. Став біля машини, як гора, і роздивлявся: лежали, блукали, і ревли, і стояли, похилившись, корови; зоотехнік знову мив руки, йому зливав той-таки хлопчак; потім він змив кров і з леза коси. Грубезний чолов’яга подибав до чоловічого гурту, там стривожено розмовляли; зоотехнік, побачивши грубого, пішов до нього й почав неквапно розмовляти — високий, стрункий і прегарний у своєму спокої, ніби не він оце щойно шамотався як очманілий. Тлустий чолов’яга підступив до зарізаної корови, він не промовив жодного слова, а зоотехнік розповідав йому й розповідав. Грубий зирнув на зоотехніка і сказав:

— Усе зробили правильно! Аби не більше!

— Там ще дві! Швидше! З того боку! — закричала одна з доярок, прибігши, і голос її вискнув, як помах коси.

Зоотехнік подався за ферму, за ним кинувся дехто з чоловіків. Вони перескочили, ніби перелетіли, через жердини загорожі й помчали ще швидше. За ними, як хвіст куряви, погнався гурт хлопчаків, здається, це

були ті самі, які оповіщали село й кричали, мов сполохані птахи: "Ще дві! Там!"

І цей крик якось дивно й розпачливо бився в повітрі. Тут же, в загорожі, голосніше замукали корови, що стояли, повернувшись до вбитих: мукання переходило в рев, а з їхніх очей уже текли, не спиняючись, сльози, а на морди в тих місцях сідали чорні, вгодовані мухи, щоб напитися їхньої біди.

Тлустий пішов у той бік, куди побігли чоловіки та хлопчаки. Ішов неквапно, бо швидше не міг, тіло його поколихувалося і здригалося, біля нього пострибувала одна з доярок, щось йому швидко розповідаючи, він-бо мовчки тупав, а велике обличчя залишалося незворушне. З-за ферм вибіг хлопчак.

— Скільки ще? — спитав грубий.

— Дві, — видихнув захекано хлопчак. — Вони їх добивають.

Тлустий стояв на узгір’ї й печально дивився туди, де сховались чоловіки, до нього з різних боків сходилися жінки, що продовжували плакати, стали й також задивилися туди, куди зорив грубий. Непорушно мерли білі будівлі ферм, і Іра роззирнулася навколо. Місце було прегарне. У легкому передвечірньому серпанку купалися більші та менші горби, а там далі, з-за гори, висовувалося зелене й мальовниче село, також ніби повите димом.

І тут біля них з’явився високий чоловік у білому костюмі, із випещеним, явно міським обличчям і в солом’яному капелюсі, напрочуд схожий на Михайла Коцюбинського. Тримав у руках виламаного прута з трьома незчухраними листками. Став біля жінок і дивився, як від ферм зморено підіймаються чоловіки на чолі з зоотехніком, а ззаду, знову-таки, як шлейф куряви, плуганяться вичерпані хлопчаки. Підіймалися мовчки, а коли дісталися горбка, на якому стояли тлустий, жінки та й

високий у білому з прутом, мовчки повсідались у траву, ніхто з них нічого не казав і не питав, тільки всі дивилися на закривавлену косу, яку тримав на колінах зоотехнік. Той зирнув на закривавлені руки й відклав косу набік. Мав сіре обличчя, й очі серед того обличчя здавалися неприродно великими…

— Ніколи не бачила такої чоловічої краси, — сказала Іра; я зирнув на її обличчя, було воно покрито м’якою, аж ніжною, задумою чи зворушенням.

— Що тут у вас трапилося? — голосно запитав чоловік у білому костюмі, схожий на Михайла Коцюбинського.

Йому ніхто не відповів. Чоловік уважно обдивився людей, глянув на ферми, де продовжували мукати корови, і звернувся до найближчої жінки:

— Я йшов тут і почув крики. Це що, падіж худоби?

Жінка не відповіла, і чоловік більше не розпитувався. Навколо панувала велика тиша. Ніхто не розмовляв. Грубий також сидів на траві, але окремо від інших, повернувся до людей спиною й тримався рукою за очі…

На цьому завершується написане тоді оповідання. Решту, власне, основне, що стосується до моєї теми, записую з пам’яті. До речі, я запитав тоді в Ірі:

— А що то за чоловік у білому костюмі?

— Не знаю, — відповіла. — Можливо, якийсь дачник із того села. Але чомусь дивно схожий на Коцюбинського. Дуже з-поміж тих людей вирізнявся. Як і ми…

Отже, про того чоловіка в білому ніхто нічого не довідається, мене ж як ученого (це вже тепер) епізод зацікавив хоч би тим, що він може з’явити технологію творення фабла про мандрівку між людей Ісуса Христа з апостолами чи без них, чи із святими, звісно, вже по смерті, — таких народних оповідок записано фольклористами багато. Але це між іншим. На жаль, мої спогади не можуть бути документально докладними, адже події, у яких сам брав участь, запам’ятовуються непомірно краще, аніж те, про що тобі лише колись розказували. Отож хочу застерегти, що в подальшій оповіді буде елемент белетризації, тобто намагаюся не просто переказати Ірину розповідь, а уявити й відтворити цілу ситуацію, бо, повторюю, вона моєму писанню важлива.

Але в тому оповіданнячку є одна істотна помилка, якої не можу поправити фактологічно, бо не відаю реаліки сільського життя, бувши споконвічним міщухом; річ у тому, що корови понаїдалися конюшини з росою, отже, це мало статись уранці, а падіж худоби, як назвав те, що сталося, чоловік у білому, описано під вечір — невже аж стільки часу мало спливти, щоб та конюшина з росою почала згубно діяти на корів? Теоретично міркуючи, це мало статися раніше, десь першої половини дня. Але чого не знаю, того не знаю; скажу, що історія фабла про мандрівку поміж людей Ісуса Христа мені більш відома, ніж ветеринарія. Помилку ж вимічаю тому, що вона може засвідчити: Іра цю історію вигадала (згадаймо Поета в моєму сні, який твердив, що вона велика брехуха); з другого боку, якісь зміщення в Іриній пам’яті також могли відбутися, отже, і на цьому твердженні не наполягаю; його можна визнати в моєму судовому процесі за неістотне. Однак вернімося до оповіді.

Керівник туристської групи підійшов до тлустого й назвався, хто він такий, відтак спитав: чи він не заперечує (та й люди цього села), коли мандрівники отаборяться поблизу, бо рушати далі запізно, — той керівник завжди такі речі в разі потреби погоджував з місцевим начальством, бувши надмірно обачливим.

— Можете стати на вигоні, — сказав замість тлустого зоотехнік, котрий брав таку активну участь у дійстві і так запав Ірі в око.

— А ввечері, коли не проти, ми прийдемо до вас із музикою і влаштуємо танці. Треба ж якось зняти напругу.

— Хто це — "ми"? — спитав керівник групи.

— Сільські хлопці й дівчата. Ви оновитесь біля наших, а ми — біля ваших, — і він показав чудові, рівні й блискучі зуби.

— Гаразд, приходьте, — згодився керівник.

— Тоді проведу вас на вигін, — миттю став на ноги зоотехнік. — Тільки відмиюсь від крові.

І він пішов туди, де мився раніше, тобто за загорожу, перемахнувши її з легкістю професійного стрибуна…

Сільські хлопці й дівчата прийшли до них уже в сутінках, був із ними й гармоніст, принесли самогонку із закускою — перед цим зоотехнік попередив, що повечеряють разом, щоб перезнайомитися перед танцями. Усі порозсідалися, змішавшись: сільські хлопці — з туристками, а дівчата — з туристами.

— І от що найдивніше, — сказала Іра, випускаючи клуба диму зі своєї сигарети. — Той зоотехнік сів не біля кого, а біля мене, хоч у нас були й гарніші дівчата. Це мене вразило.

— Маєш притягальний чар, — сказав я.

— Не знаю, але так вийшло, — сказала Іра…

Почав розпитувати про неї, а про себе оповів, що не місцевий, а відряджений сюди на роботу, розповів, де вчився і що поки що парубкує, бо скільки тієї молодості, а надіти ярмо на шию ще встигне — своє треба відгуляти. Потім поцікавився, чи немає тут у них постійних пар і чи не має хлопця й вона, бо не хотів би, щоб виникали, як він сказав, дурні пристрасті. Іра сказала, що постійних пар нема, але є одне молоде подружжя, отже, цим самим дала відповідь і про себе.

Усі трохи понад міру випили й понаїдалися, а тоді й почали розтрушуватися під вискотливу гармоніку, і зоотехнік (звали його Іван) найбільше танцював таки з Ірою, хіба часом переметуючись до інших дівчат. Було вже цілком темно, коли не вважати на світло від вогнища, і гульня закипіла пристрасна: повискували дівчата, коли хлопці дозволяли собі вільніші рухи, вищала гармоніка, стояв тупіт і шурхіт, одне слово, вони тоді майже подуріли…

— Розказувати далі? — спитала Іра, дивлячись на мене з дивним прижмурцем.

— Як хочеш, — коротко відповів — мені ця історія тоді видавалася чомусь банальною. Але небанально я ставився до Іри, а вона небанально ставилася до тієї історії.

— Ревнуєш? — спитала з милою усмішкою.

— Ні, — відповів. — Бо то було до нашої ери, і ти мала волю чинити, як заманеться.

— Але не хочу, щоб ревнував за нашої ери, — сказала твердо.

— Звісно, — сказав я. — Дав на те клятву.

— Любиш дотримувати клятв? — спитала вона.

— Не люблю, а мушу, — сказав я. — Те, що мусиш, не є любов’ю.

— Гадаєш? — випустивши легку хмарку, мовила. — А по-моєму, обов’язок і любов — з’єднані речі. А клятва — це і є взятий на себе обов’язок, з огляду на взаємну прихильність.

— Клятви бувають вимушені і вільні, — сказав я. — Отож вільні — від любові, а вимушені — від насилля.

— Хочеш сказати: примусила давати ту клятву?

Зрештою, так воно й було, бо та клятва й справді чинилася не з моєї доброї волі, а з її наказу, тим більше й виконувати мені її було важко, про що свідчив і той сон про піщану косу (до речі, і в історії про падіж худоби була коса, але залізна, а коса хіба не є атрибутом смерті?) та пантеон її коханців. І тут я подумав: а чи не було в тому пантеоні зоотехніка? Але фігури були абстраговані, без індивідуальних ознак, я б сказав, модерністичні; до речі, саме тоді велася істерична кампанія влади проти абстракціонізму, зокрема проти скульптора Ернста Нєізвєстного, але скульптури, за свідченням Поета, були створені не якимсь Незвісним, а особою конкретною, яка оце й сидить переді мною й розповідає про чергового свого коханця, чиєю красою і мужністю, не в міру до мене, і досі захоплюється.

— Чого задумався? — підозріло спитала Іра.

— Та ні, нічого, — сказав. — Розповідай. Отже, ти стала партнеркою зоотехніка в танцях. І він запропонував тобі звідти піти…

— А ти звідки знаєш? — спитала гостро. — Я ще цього не казала.

— Не важко здогадатися, — мовив спокійно.

— Ага, ревнуєш? — не без торжества скрикнула.

— Ні, — прорік я. — Дурне ревнувати за те, що відбулося.

— А чому не відповів: вільно чи невільно давав свою клятву?

— Бо уявив: він кинувся на тебе, як перед тим на корову з косою, тільки тепер із символічною чи більш істотною.

— О, ти розумний, — сказала Іра, випускаючи дим. — Боюся твого розуму й делікатності. Але це справді було так. Здалося, що переріже мені горло. І я так злякалася, що не могла й пальцем кивнути. Ні, то було брутально, і я вважаю, що вчинила тоді велику помилку, піддавшись цій тварині.

Голос її прозвучав ригористично, але я чомусь не повірив у її щирість. Ба був переконаний, що це викликало в неї екстаз, адже й мене одного разу хотіла розпалити до ґвалту. Я тоді тями не втратив, і вона, здається, залишилася незадоволеною, бо призначила наступне побачення через тиждень. Але ситуацію відклав передумати на самоті.

— Гаразд, — сказав. — А потім?

— А потім повернулись до гурту, ще пили й танцювали.

— А тоді?

— А тоді запропонував мені віддатися йому вдруге.

— І ти згодилася?

— О, ні! — палко заперечила. — Мені було тієї тварини досить. Накричала на нього.

— При всіх?

— Тоді вже ніхто одне на одного не зважав.

— А як повівся він?

— Почав тягти мене за руку з матюками. І я йому добре врізала.

— Відстав?

— Був уражений! — сказала Іра. — "Дурна, — сказав, — я тільки почав тебе любити". Але мені такої любові було досить.

— І відстав?

— Почухав голову і сказав: "Коли не хочеш, пошукаю іншої". І пішов. А я забилася до намету, де вже спала наша подружня пара, і протремтіла там до ранку.

— Чого ж боялася?

— Боялася, що прийде з тією косою й заріже.

Здається, викликала в мене співчуття. Я мав би встати, перейти до неї, сісти побіч на колоді, обійняти і сказати: "Бідна, бідна, Іро!" — як це раз чинив, але щось мене стримувало те вчинити. Отож сидів і димів, як паротяг, цигаркою.

— Ну, а потім? — спитав.

— А вранці ми зібралися й подалися звідти геть. І я вже ніколи його не бачила.

— Чому про це вирішила розповісти?

— Уже казала: хочу, щоб знав про мене все. Чуєш, усе!

32

Остання фраза свідчила, що свої любовні історії, які були до мене, розповіла всі. Випадок із учителем фізкультури оминався, а там сталося начебто щось схоже. Отже, як сказала господиня? Іра злигалася з учителем, а може, злягалася, а тоді заявила директорові, що фізкультурник хотів її зґвалтувати. Назовні нічого страшного в цьому не було: учитель фізкультури застав її на самоті, а можливо, Іра зайшла до його кімнати, де зберігається фізкультурний реманент, і вчитель спробував домогтися свого, але дістав відсіч, притому з обуренням, якщо заявила про те директорові, — звичайна побутова історія: чоловікам, за природою їхньою, належить домагатися, а жінкам — приймати це чи ні. До речі, у тій школі, де я вчився в Житомирі, був також ловеласний учитель фізкультури, але спеціалізувався не на вчительках, а на старших ученицях, запрошував їх до своєї кімнати, і дівчата вискакували звідтіля розпатлані й червоні, але що цікаво: жодна на вчителя не поскаржилася. Сам наш фізкультурник був парторгом, його всі побоювалися, тихцем переказували одне одному, що він нюшить, чи не говорять недозволені речі. Мене ж, коли аналізував зв'язок Ірин із фізкультурником, вразила не сама історія, а те, що Іра офіційно поскаржилася, тобто фактично вижила його зі школи, хоча елементарного жіночого відкоша на домагання самця досить, коли б усе було там так просто; зрештою, про те, що вона з учителем таки злягалася, тобто зайшла в добровільно погоджені стосунки, ходили тільки чутки-плітки, принаймні господиня того не стверджувала категорично. Але слово "злягалася" свідчить, що зустрічі були неодноразові, отже, й історія могла скластися заплутаніше. В події ж, мені щойно оповідженій, вразило не так те, що зоотехнік практично Іру зґвалтував (боротися з таким бугаєм навряд чи мала силу), як те, що після того вона з ним ще танцювала, і тільки коли той знову хотів потягти її в темінь, збунтувалася. Отже, обидва випадки — із зоотехніком і вчителем фізкультури — однотипні, що примушувало думати: вони правдиві й дещо свідчили про Ірин характер: не бажала

цілковито підлягати, а таки володарювати над чоловіком, тимчасом легко йшла на фізичне зближення, це і я можу потвердити, а коли чоловіки виявляли брутальну волю — зоотехнікові дала гострого відкоша, а фізкультурникові — помстилася, якщо... якщо все відбувалося саме так, як оповіла. Я написав, що чомусь їй не повірив. Причин могло бути дві: перша — яскраве враження від сну про пантеон її коханців, а друге — отой випадок, коли провокувала мене на шалені щодо себе дії, отже, шаленство чоловіка могло їй подобатися. Але ці мої резони не мали твердої підстави: сон міг бути результатом моєї прихованої ревнивості, а що її маю, не осмілюся заперечувати, був би нещирий; а той випадок, коли ніби провокувала мене на ґвалт, міг бути похідним страху переді мною, адже виразно сказала, що боїться мене; можливо, тієї миті я злився в її уяві з зоотехніком, який аж так її налякав, що цілу ніч протремтіла в наметі. Отже, все можна трактувати двоїсто: у варіанті простішому — виправдувальному і у складнішому — викривальному; істинного знання не було в жодному разі. І тут мене навідала несподівана думка: а чи не є оця розлога, розросла, ускладнена, химерна мислительна сітка психічним комплексом рогоносного ревнивця, і чи не цього Іра в мені найбільше боялася? Адже коли це так, то я цілком уподібнювався до її батечка, який перетворив своє і родинне буття на маленьке пекло, яке мучило Іру ціле життя, отож мала б вельми стерегтися, щоб не витворити з’єднанням із чоловіком ще одне пекло, вже в родині новій, власній, коли б наші стосунки і справді закінчилися шлюбом. Отже, все знову натрапляло на ту кляту історію мого батька з Калиновською, а ми були ніби її, історії тобто, заручниками. Коли визнати слушність цієї позиції, багато що можна збагнути: і Ірину вимогу клятви на мою неревнивість, і її настирливе допитування, чи була це вільна, чи невільна клятва, і чи дотримуюсь я присягань (до речі, на це я так і не відповів, адже правдива відповідь мала би збільшити підозри); зрештою, і те, чому вирішила розповісти аж про дві свої любовні історії з тим, що моя господиня називає "зляганням", — хотіла побачити, як я на це реагую; зрештою, те, що з чоловіками вона до мене "злягалася", було фактом певним, я про це оповідав, але самі історії могли бути й пофантазовані: перша, про Поета, могла постати на основі моєї розповіді про сон, а

друга бути похідною історії з фізкультурником, цим і пояснюються зазначені подібності.

Але щось у цьому реальному здогаді мене остережувало: річ у тім, що справжнім, типу її батька, ревнивцем я не був і цілком щиро вважав: усе, що відбувалося з об’єктами кохання до того, як вони зустрілися, не має братися до уваги, бо все воно навіки і незмінно в минулому. Так уважав я; можливо, так треба було чинити, а як думала вона? Адже історія з Калиновською і моїм батьком відбувалася вже тоді, коли перша була одружена, отже, чоловіка зраджувала. Минуле можна забути, але сучасне — навряд, казав я Ірі, отже, мала таки підстави думати, що я ревнивець; вона ж при своїй пристрасті до туризму (я ж не бажав приєднуватися до неї, щоби ставати туристською парою, як та, що мирно спала під час нічного розгулу) навряд чи втрималася б від нових захоплень, отже, спокуса нових захоплень нею не виключалася, як не виключалося й постання нового домашнього пекла.

Здається, за її жіночою логікою в усьому був винуватий я, бо комплексу ревнощів не переборов, але наші суперечності, як на мене теперішнього, літнього, виходили від нашої недібраності, бо жіноче в цій позиції не бажало ставати з чоловіком однією плоттю, — хотіло, щоб обидві плоті жили автономно, тобто розрізнено в дусі і тілі, а з такого зв’язку міцної сім’ї ніколи не вийде; отже, ми були парою випадковою, супротиприродною, а те, що протиприродне, і є грішне, супротилежне Божій заданості. Але тоді всього я ще не розумів, бо сподівався, що любов, яка між нами все-таки була, здолає ці перепони і одним тілом ми таки станемо, але для цього, думаю тепер я, їй треба було зламати свою індивідуальну свободу, що знову-таки щастя ніколи не приносить: з’єднання у плоті має бути вільне і природне, а не насильне, свідоме. Але знаю й іншу істину: буває, що у шлюбі сходяться істоти дивовижно, на перший погляд, непоєднувані, але гармонію свою, тобто єдине тіло, знаходять, ба одне одного доповнюють. Саме на це й сподівався, ставлячись до стосунків з Ірою із цілковитою серйозністю, бо не належав до чоловіків, які люблять жінкою тільки короткочасно покористуватися, як той Поет чи Зоотехнік, — до речі, саме такі чоловіки Іру найбільше

приваблювали, отже, певною мірою й сама до них уподібнювалася. У такому разі моя господиня знову-таки мала цілковиту рацію: Іра — "дівка", а не чеснотлива панна, яка шукає спокійного й порядного чоловіка; доброчесного шлюбу, зрештою, бажав собі і я, бо хотів віддати себе науці, а не любовним інтрижкам; класти життя на тих підставах, на яких клали його Казанова чи Дон Жуан, було б для мене принаймні смішно. Здається, вона це знала, а як дівчина з комплексом принцеси в собі, погодитися на це не могла, бо таке не відповідало її природі "дівки", тобто стати "жінкою Дантовою", за визначенням Лесі Українки, без якої Данте не міг би здійснитися, а отже, його тінню, було для неї, очевидно, так само смішним і неприпустимим. Саме тому її вабили чоловіки із зовнішньою, а не внутрішньою, з фізичною, а не духовною мужністю: таким був Поет, який засліпив її словесним пустопорожнім блиском, а покористувавшись, покинув чи викинув, мов ганчірку; таким був Зоотехнік із дикою, гуцульською красою, із сильними м’язами, який різав корів і її міг би зарізати не вагаючись — такий може легко стати злочинцем чи безстрашним вояком із залізним духом, і м’ясником, і екзекутором у катівнях; такий би її товк, чавив, ґвалтував, бив, а її опір ще більше його підігрівав би, і вона провела б життя в жорстокій взаємній війні або ж признала б його тиранську владу і по-мазохістському корилася б. Таким, зрештою, був і Фізкультурник, який тільки й знав, що бігати, стрибати, бити м’яча і примушувати робити це й інших, тобто бажав, щоб і вона бігала, стрибала й била м’яча на його команду-свисток чи на постріл із спортивного пістолета. Це все ясно і зрозуміло, але одне ховалось у темені: чому полюбила мене і чим привабив її я? Чи не тим, що уподібнювала до батька-ревнивця, а чоловіки-ревнивці теж люди із зовнішньою мужністю, адже її мати (а Іра таки їхня кровинка) так і не покинула творителя домашнього пекла, а мовчки терпіла? Коли так, то Іра не боялася в мені ревнивця, хоч і не без цього, а щосили бажала його в мені поселити чи виростити. Але знову-таки, це лише здогад, що покривався найбільше тьмою, яка ледь-ледь просвічувалася моїм мозковим проміттям, і це немало мене змучувало.

Так ми роз’їхалися на літо: вона — у Крим (можливо, для пошуку ще якогось буцефала для свого пантеону), а я таки в Житомир, бувши, відверто кажучи, емоційно притомленим од усіх тих пристрастей, бо я, як може виснувати ймовірний чи неймовірний читач цього скрипту, людина не для пристрастей, а для спокійної, розміреної, хай і вельми складної і працезатратної праці при чітко впорядкованому часі; і вже замолоду мав усі передумови для вироблення сталих звичок. Отож, їдучи черговий раз до Житомира, я зумисне абстрагувався від розгадки цього кросворда чи його складання: любо було бачити знайомі краєвиди, хати, сади, старих селян на лавицях, що розмовляли поміж себе, дивлячись на машинового потока на шосівці; хлопців і дівчат на велосипедах; інколи велосипедисти передибувалися, зупинялися, не злазячи з машин, і вели, якщо це були хлопець із дівчиною, жартівливу, зальотну балачку. Паслися телята, блукали брудні гуси, а на стовпах біля хат вигодовували дітей чи просто стояли на одній нозі чорногузи. І кожна хата у своїх прямокутних клітинах, думав я, заховувала якесь Слово, бо Слово, за Біблією, було початком життя, а в цих клітинах творилася якась мала його ланка, котра, поєднуючись із іншими клітинами, творила село, се́ла ж — райони, райони — області, області — країну, а країни — цілий світ. І скрізь, в усьому була своя система кросвордів, бо в основі цього поняття — Хрест і Слово: два віковічні символи нашого буття. І мені в кутку автобуса було любо визирати в запорошену шибу й відчувати власну причетність до цього буття, хай я мала́ його клітина, бо це була земля, обігріта моїм диханням і просвічена моїми очима, а отже, моя. І коли зміркувати глибше, можна переконатися, що всі складнощі світу породжено складнощами нашого сприйняття, а коли так, то чи не вигадуємо світ — замість його пізнавати? Але, з другого боку, думав я, вигадувати світ — це теж певною мірою його пізнавати, бо вигадка, мрія, фантазія, навіть кривомисля — це так само світ; ось чому давні мислителі найвищу мудрість убачали в простоті, виводячи власну неспроможність пізнати світ і людину в ньому до загадкового постулату Бога, — ось чому слово Бог таке коротке і має лише три літери, бо все у світі тільки видимо двохіпостасне, насправді воно трьохіпостасне. Бо коли є жінка й чоловік, двохіпостасна сутність, то вони народжують дитину, що стає

третьою їхньою іпостассю; коли є добро чи зло, то народжується постулат: "Нема лиха без добра"; коли є день і ніч, то народжується третя їхня іпостась: ранок із вечором; коли є сонце і місяць, то народжуються хмари, які їх покривають. Але щоб відбувся святий процес народження третього з перших двох, треба гармонійного поєднання, тобто любові, бо без такого поєднання плід у цьому світі не з’являється, або ж з’являється недорослий, покручений і немічний; отут і постають проблеми, а проблеми — це початок ускладнення простого.

І мені здалося, що я не їду у звичайному деренчливому й гудливому автобусі, а пливу у просторі, заселеному Хрестами і Словами, просторі, у якому почуваюся своїм, бо й простір цей — мій.

Саме від того з’являвся в душі затишок, а коли так, мені ще більше хотілося відкинутися від своїх складнощів, а все бачити й сприймати просто. Тобто мені раптом забажалося стати кимсь на подобу того загадкового чоловіка в білому костюмі та солом’яному капелюсі, котрий іде дорогою, помахуючи зламаним прутом із трьома листками на кінці: і дивитися, і вбирати у себе світ, і приходити туди, де люди схочуть у мене щось запитатися, і спокійно викласти їм пораду-раду, а тоді відійти в подальшу путь. І така мандрівка не буде схожа на туристичну, що зачинається задля пошуків екзотики та вражень, — це буде мандрівка задля спокійного пізнання й задля гармонійного з’єднання з людьми та світом, з рослинами й тваринами, з небом і землею, водою, та повітрям, та вогнем. Через це чоловік у білому костюмі недаремно був схожий на Михайла Коцюбинського, адже то був письменник, який бачив світ так, як хочу бачити його я, для якого гармонія і краса світу була над усе; він уряди-годи поринав у свої інтермецо, але про людей і вічне Слово ніколи не забував. Ось чому так жахався фата-морган цього світу й попереджав про настання царства цього апокаліптичного звіра. Але люди не послухали його науки і fata morgana на землю прийшла, і запалав вогонь, і полилася велика кров, отож він тільки й міг, що являтись у тимчасовій подобі туди, де та кров лилася, бо нічого людей навчити в цьому світі не міг, хоча й хотів. І я відчував, що той чоловік у білому костюмі з прутом із трьома листками — мій брат, але я ніколи не

зможу піднестися до його осяйності, бо моя місія в цьому світі менша й інша: складати кросворди для дозвілля і коментарі до книжок, яких я не писав, але й таке чинити у світі потрібно, бажаю-бо, щоб книги, написані людьми іншими, стали зрозумілі, тобто складність опростити.

Таке щось дивне мені марилося в тому автобусі, і я хаотично, поспішливо ті думки записав. А загалом хотілося мені спокою, відтак і бачив той спокій у звичайних картинках людського буття, що, мов кіно, пропливали за шибою, і у з’яві мого рідного міста, і в його вулицях, якими непоспішливо йшов, і в óбразі дому, батьківського дому, де мав зустрітися з матір’ю та братом, а коли побачив того будинка віддалік, збагнув, і тепла хвиля покрила мені груди: поки він у світі є, поти я не самотній, хоч би де і скільки блукав, поти я не бездахий, і я конче маю сюди повернутися, і це найбільше з великого для всіх блудних синів цього світу…

Брат поповнів і постатечнів, він старший за мене й живе, як звичайні люди, у клопотах, роботах і не збирається нікуди зі свого, власне батьківського, обійстя виїжджати, він-бо — гілка, від рідного дерева не відчахнута. Ми з’єднані з ним спільною любов’ю до книг, а отже, до Слова. Через це наші балачки здебільшого про книги, які щойно з’явилися і які ми помітили й прочитали, — таких співрозмовників мені завше бракує.

З матір’ю мій стосунок інший, вона цікавиться моїм побутом і від себе оповідає місцеві події: що, де і з ким із сусідів трапилося — зі свого кутка також не виїжджає, і тут зосереджено її всесвіт. У тому, розумію я, є свій смисл. Можливо, від такого життя світ вужчає, але стає певний, зрозумілий і простіший, а отже, значно більш пізнаванний, а відчуття цього творить житейську певність. Через це я ніколи не осуджую людей, котрі вибирають для екзистенції вузького простора, важливо, чи вони знаходять там гармонію, хоча не раз і їхній малий світець буває заколочений; кожна зоря також має свою орбіту, більша — більшу, а менша — меншу. Можливо, ці думки були моїм інтермецо, трохи

збуреним і хаотичним, бо, відверто кажучи, я втомився, але це все має стосунок до теми, яку тут розробляю.

Тоді, у Житомирі, я розпитався в брата й матері про Калиновську. Спершу розмова була з братом. Той знав небагато. Причину, чому тим цікавлюся, поклав просту: випадково зустрівся з дочкою Калиновської.

— Мало що про те знаю, — сказав брат. — Окрім того, і тобі відомо: Калиновська до нас заходила, і мати її зовсім не ревнувала.

— Але чому? — спитав я.

— Бо то був у батьковому житті епізод, який закінчився, отже, і ревнувати не було чого.

Брат мав простого й тверезого розума, складнощі його не цікавили, отже, у його пам’яті все вляглося так, як сказав, без прифантазованих розток та галузок.

Розмову з матір’ю вирішив провести обережно. Вислухав передусім те, що хотіла мені оповісти, — так у нас велося, тоді мова перейшла на мене: як живу тощо.

— Знаєш, кого зустрів у школі, де працюю? — спитав. — Дочку тієї Калиновської, що колись до нас приходила.

— А що вона робить у тій школі? — спитала спокійно мати.

— Як і я, учителює. Ну, ми якось і розговорилися, бо довідалася, що я із Житомира.

— Це менша чи старша? — спитала мати.

— Не знаю, не розпитував, — уникнув прямої відповіді. — А в Калиновської було їх дві?

— Так, — сказала мати. — Між ними мала бути років на шість різниця. Це дивно, що її зустрів.

— Калиновська по батьковій смерті не приїжджала? — спитав.

— Чому їй було приїжджати? — тонко всміхнулася мати. — Вони з батьком колись дружили. Нещасна вона людина.

— Чим нещасна? — спитав цілком спокійно.

І тут мати подивилася на мене пильно. Але я вмів себе тримати.

— Ти часом із тією нічого не завів? — спитала навпрямець.

— Таж ні, просто виявилося, що з одного міста, і розбалакались.

— Але ж її прізвище не має бути Калиновська?

— Її прізвище — Канішевська, — сказав я.

— Таке прізвище в чоловіка Калиновської й було, — задумано сказала мати. — Ми колись із батьком до них приходили. Неприємний чоловік.

— Погано вас прийняв? — спитав я, усміхнувшись.

— Зачинив перед нами двері, — відказала мати. — Ревнував свою жінку до батька.

Розмова мені надзвичайно подобалася, бо дістав для своєї історії золоту інформацію, окрім того, як то кажуть, із перших рук.

— Підстав не було, — сказала спокійно мати. — Щось там у неї з батьком трохи крутилося ще до того, як зустрів мене, але вона була вже одружена, отож батько й відступивсь.

Що ж, сповіщення цілком збігалося з тим, що сказав брат, але брат казав, що відступилася Калиновська, не захотівши руйнувати родини, мати ж сказала, що батько.

— Але ж вона до нас приходила, — сказав я.

— Приходила, бо горе їй робив той навіжений, — сказала спокійно мати. — Ревнував до батька, бив і з дому виганяв, часом напівголою на мороз. От вона й приходила й просила, щоб ми пішли до нього й засвідчили: жодних підстав ревнувати — нема. Притому просила, щоб обов’язково пішли разом. Батько не хотів, та й мені це не подобалося, бо муж і жона, як то кажуть, одна сатана і втручатись у чуже життя не годиться. Але плакала й просила, щоб ми до неї пішли.

— І той ревнивець не захотів із вами розмовляти?

— Еге ж, — сказала мати. — Ще й вилаяв останніми словами.

— Цікава історія, мовив я. — Але, по-моєму, Калиновська до вас продовжувала заходити.

— Так, сказала мати. — Попросила в мене на те дозволу, бо їй ні з ким було й поговорити. Із сусідами про таке побалакаєш — уся вулиця загуде. Ото й приходила виговоритися й поскаржитися. Нещасна була.

— А потім вони виїхали в Київ?

— Не виїхали, а той шаленець її вивіз. Батько дуже хворів, якось повертався з поліклініки й випадково зустрів її в парку з дитиною. І те мале щеня нащавкало батькові, що мама, мовляв, говорила з чужим дядею. А для шаленця — це як олія на вогонь. Ніби сказився!

— Але ти ж знала її адресу, коли запросила на батьків похорон?

— Так, — сказала мати, — бо прибігла в сльозах, сказала, що виїжджають, і попросила дозволу писати листи. Ну, ми трохи й листувалися. Батько не писав, тільки я.

Дивовижно, але Ірина адреса завжди була в нашому домі, а я, мов дурний, її розшуковував.

— Та вчителька казала, — мовив я, — що живе десь на Жилянській.

— Ну, може, вони квартиру змінили, бо після батькової смерті Калиновська не озивалася. А до того жили на Дружби народів.

— У Калиновської був інсульт, знаєш? — спитав я.

— Та що ти кажеш! — оживилася мати, бо все, що стосувалося до хвороб, її найбільше цікавило, принаймні про свої болячки, явні і гадані, любила вельми докладно розказувати. — То вона лежача чи ходяча?

— Не знаю, — сказав я. — Просто її дочка сказала: був інсульт, а в якій формі, не сповістила.

Мати знову на мене пильно подивилася. Ця інформація їй видимо сподобалася, бо вістила, що я не був близький до дочки Калиновської.

— Коли лежача, мають клопіт, — сказала. — Найбільше, чого боюся, щоб і мене не розбив інсульт і щоб не була лежача. Ліпше отаке зразу:

щоб не мучитись самому й не мучити інших. Тому вона, мабуть, і не писала.

Дивне тут було одне: мати, не криючись, писала Калиновській на її домашню адресу, а не до запитання, отже, ревнивець про те листування знав, отже, дозволяв жінці листуватися ще до того, як ударив її інсульт; зрештою, не з батьком та листувалася, а таки з матір’ю.

— Довідайся у т і є ї про той інсульт, — мовила мати. — Чи лежача вона, чи ходяча? А я ж бо думала, чого вона перестала писати?

— Гаразд, — сказав я. — Довідаюся, але не раніше вересня.

— Вона одружена — о т а? — спитала мати, по-особливому на мене позирнувши.

Уживала щодо Ірі неозначених форм: "тієї", "ота", а це значило, що симпатії до "щеняти", що донесло батькові на рідну матір, не відчувала.

— Не знаю, — збрехав я. — Чого б мав про те розпитувати?

— А цікавишся цією історією, — прозірливо сказала мати, пильно мене обзираючи, ніби сподівалася, що я знічуся, чи шукала в мені шпарки, аби зазирнути: брешу я чи ні… Але я був незворушний і спокійний, як верблюд.

— Чому б і ні, — мовив. — Калиновська до нас заходила, і мені здалося, що й тобі буде цікава ота моя несподівана зустріч.

— Справді, таке часто не трапляється, — задумливо сказала мати. — Але не здумай до неї, коли неодружена, підбивати клинці, — сказала раптом цілком категоричним голосом.

— А це ж чому?

— Бо плід по кореню пізнається, — сказала просто. — А то родина недоброщасна.

— Ну мам, — сказав я, — мене більше цікавить наука, як дівчата.

І я розповів, що вступатиму до аспірантури і що маю вельми багато роботи; що залишатись учителем у тій загумінковій школі не бажаю, та й узагалі, школа не для мене — з мене поганий учитель, бо з учнями ради собі дати не можу.

— Але в твій вік, — сказала мати, — уже пора подумати про добру, порядну дівчину, бо пересидиш і без родини залишишся. Наука наукою, а без сім’ї людина нічого не варта.

Це мовилося мені вдруге; давніше, як казав, мати вороже ставилася до моїх амурних справ; зрештою, треба признати, певну відчуженість до жіночої статі здобув не без її сприяння.

— Треба почекати, — сказав. — Не до цього зараз.

— Дивись, щоб не перечекав, — мовила мати.

— Я ж не дівчина, мамо! — прорік. — Чоловікові таке ніколи не пізно.

— Це як сказати, — мудро мовила мати. — Усе тра робити вчас!

Мала рацію, як переконався пізніше, бо старого парубка, як то кажуть, у плуга не впряжеш, тобто у шлюб і кітвою не затягнеш. Зрештою, вона так і не дочекалася, щоб я одружився, і згодом не раз до того спонукала. Але про те, що таки підбивав клинці до дочки Калиновської, а ще й до того "щеняти", що виказало матір, ніколи не

довідалася — це була б для неї гризота, отже, Іра мала повну рацію, коли не бажала зустрічі з нею. Не зайве зазначити, що листи Калиновської до матері згодом, по материній смерті, я шукав, але не віднайшов жодного, хоча мої до неї зберігались у повному ладі, розкладені по роках, із правильною послідовністю в датах, пачка з кожного року перев’язана грубою білою ниткою, під яку вставлено папірчика з відповідним написом; очевидячки, потяг до копіткої науки взяв од неї, бо була педантично акуратна. Чому ж не зберігала листів од Калиновської? Здається, з простої причини: вони не були їй дорогі. До речі, батькові воєнні листи, у трикутничках, були так само ретельно збережені й перев’язані білою ниткою, притому залишилися складені, а не розпрямлені. Любовних листів, коли зустрічалися, також не було, очевидно, такі й не писалися, бо жили вони в одному місті, мали змогу зустрічатися, ускладнень у стосунках, здається, не мали — для чого й листи? Мені ж епістолії Калиновської могли б стати чудовим матеріалом для відтворення домашньої атмосфери Іриної родини, але це джерело залишилося навіки втрачене. Зрештою, гадав я, навряд чи тут роздобув би щось таке, що зруйнувало б мого кросворда, хоча напевне кілька розкладених на літери слів чи й рядків клітин докласти зміг би. Але це, зрештою, несуттєво, розмова дала мені основне: перестав сумніватися, що Калиновська була Іриною матір’ю. По-друге, історія мого батька і Калиновської просвітилася, адже мати навіть знала про батькові зустрічі з Калиновською в парку: він тоді ходив у поліклініку, повертався у певний час, тож цих зустрічей могло бути кілька. Знала мати й про Ірин донос на матір: Іра тут злукавила, сказавши, що це вчинила не вона, а старша сестра, якій про те оповіла. Отже, це місце в Ірі було хворе, щиро признатись у своїй вині не бажала, принаймні мені; зрештою, я й сам про те здогадувався, але тут дістав ствердження здогаду. І третє, найважливіше я здобув із цієї розмови: вона утвердила мене в думці, що мої мислительні побудови не міражні і не вигадки рогоносного ревнивця, а будувалися таки на реальних підставах, відтак їх уже можна брати не як гіпотетичні; тобто у своїх розшуках я взяв правильний слід і неухильно за ним пішов, помилки могли бути часткові, як, приміром, у тому, хто виказав Калиновську перед батьком: старша чи менша сестра, але це тільки корегувало факти, а не змінювало їх.

Можу також признати, що такі помилки зумовлено Ірииною здатністю камуфлювати факти, хоча тут я її не вельми судив, бо це роблять, здається, усі: наприклад, моя розмова з матір’ю чи ж була вільна від подібного камуфлювання? З іншого боку, я тямив, що кожна конструкція може розвалитися й від одного визначального факту. Так, коли б я не дістав остаточного підтвердження, що Калиновська — Ірина мати, вся моя побудова пішла б, перепрошую, котові під хвоста й розвалилася б, як картіжна споруда. Цікаво відзначити, що мати, як і я, мала переконання: все, що трапилось у минулому, коли не має продовження, належить забути й не гризтися ним. У цьому мати, здається, була нетипова жінка, загалом її розважливість мене завжди вражала: була вона більше холодною, як пристрасною, розважливість же зумовлювала й провидність, і різкі судження без жодної дипломатії, що для жінок також рідкість. Але це в матері мені подобалося, ба був переконаний, що аналітичний розум запозичив таки в неї.

34

За літо, коли перебував із Ірою в розлуці, одержав від неї кілька листів, заадресованих на київську Головпошту, тож сідаючи писати цього розділа, мав сумнів, як їх подавати: чи повністю (усі в мене збереглися), чи в екстрактах, виписуючи потрібний для цієї історії фактаж. Але економити папір, чи писати скупіше, чи шкодувати за втрачений на переписування час мені ні́чого, тож вирішив подати листи повністю, бо вони дещо до мого кросворда таки додають; окрім того, в них піде розповідь від "я" не мого, а таки її, і в цьому найголовніша цінність цих документів.

Признаюся, що ніколи їх не перечитував, можливо, через біль, який довго мене не покидав; тепер же можу щиро сконстатувати: всі ті гризоти зникли безповоротно, тож можна вважати, що моє писання — це не просто солодкі спогади літнього чоловіка про гріхи молодості, а своєрідний похорон: цим скриптом я неначе вириваю її із себе, кладу в оббиту білою тканиною труну, а кожен розділ цієї писанини — ніби цвях, який у ту символічну споруду забивається. У передмовці до цих листів

скажу ще одне: вони вразили мене (це при теперішньому перечитанні) романтичністю, отже, Іра була особа, наладнана цілком у цьому стилі, а це таке супротилежне моїй тверезій, я б сказав, реалістичній вдачі, отже, ми з нею ніби дві різні культурно-стилістичні епохи, антагоністичні в природі своїй: вона — романтизм, а я — реалізм, може, навіть критичний реалізм, або, як часом кажуть, поглиблений, що є ознакою неореалізму, а це вже стосується епохи останньої — модернізму, в якій легко вміщається і неоромантизм, і неореалізм — перепрошую за цей суто літературознавчий пасаж.

Першого листа датовано 11 липня без жодного звертання, але з наголовком: "Лист, який має прийти серед літа". Ось цей текст від слова і до слова:

"Цей незабутній ранок. Темінь. Уже Крим, важезний рюкзак, розпач, паніка. Нас винесло зовсім в іншому напрямку, аніж збиралися. Зовсім невідомі місця. Зрештою, мені хотілося отак: поїхати в нікуди, тільки квиток на поїзд — і найближчі друзі, тільки ті, яким найбільше довіряю. А загалом — бажання руху. Наш єдиний чоловік (не ревнуй: він із дружиною та сином, малим, але витренуваним у походах) спробував підняти мого рюкзака і сказав, що, очевидно, таку вагу я взяла принципово, але допомогти мені по-лицарському не може, бо на ньому рюкзак дружини, здається, не легший. А вночі виходять із своїх нір їжачки, бо тільки в темені вони господарі. Шарудять у наших речах — очевидно, хочуть позбавити нас харчу. Нехай шарудять. Дивно, але місце, куди потрапили, виявилося для мене цілющим. Море і море. Скелі нависають над водою. Хвилі розбиваються об каміння, ніжні бризки легко клюють тіло. А воно, тіло, — голе і мляво розкидане на теплому камінні. Я, здається, так ніколи не відчувала мить. І це навіть не мить, а наповнено невагомий час. Наповнений чайками, морем, їжачками. А ще це каміння, яке ніби щось вибирає чи висмоктує з мене. Непотрібне і задавнене, але чого ніколи не могла позбутися. Захоплена цим камінням. Воно велике і мужнє, яке все витримає, беру від нього й собі трохи твердості та впевненості, якої в мене, як знаєш, не було ніколи достатньо, хоча порівняно з іншими, хоч би цими, що поруч, жінками,

здаюся найтвердішою. Але є ще море, яке дарує мені ніжності та гнучкості, що й витворює чи й приносить частки легкості. А ще їжачки… Їжачки просто шарудять, бо вони нічні господарі цих місць. Розкішні береги. Вистава з дельфінами — тільки для нас, бо довкіл нікого, і цей день, коли захотілося написати тобі, не з обов’язку, ні, бо обов’язки нас з’їдають щодня, отож мандри — це і є втеча від обов’язків з простого бажання, бо є це море, і ці чайки, у криках яких ніби підхоплений сум, і цей сум переходить і в мене. І чомусь усі це помічають.

— Ти задумлива! — каже одна з нас.

— Ти як тихе озеро! — каже єдиний наш чоловік, який дуже любить свою дружину.

Але ніхто з них не відає, як мене багато, коли від’єднуюсь од них (це в нас принцип — від’єднуватися, тільки чоловік із жінкою та сином не роз’єднуються, бо вони ніби щось одне), особливо, коли я на цьому камінні, у цій затишній бухті; мені не хочеться, щоб хтось бачив моєї голизни, бо то була б профанація, я ж тут почуваюся первісною людиною. Без будь-кого, без обов’язків, без спогадів, без батьків, дідів та прадідів, без майбутнього, тобто планів, без нічого. Ніхто мені не заважає, і хочу, щоб так було. Я весь час одна, хоча можна бути самітною й на великому пляжі. Але то не те. Я на кручі. Але інколи мушу опускатися на землю, коли треба щось готувати за чергою чи коли навіть збиратися на сніданки, обіди й вечері. Інколи вирушаємо в екскурсії. Піднялися пішки до Фороської церкви, і хоч можна було під’їхати, бо рухалися численні машини, але ми пройшли пішки п’ятнадцять кілометрів. Лівадійський палац, а потім десять кілометрів сонячної дороги. Сонячна дорога мене надихає, і я декламую подумки: "Ми будемо ходити! Ми будемо їздити! Ми будемо жити!" Я — зі своїми приятелями, але я без них. Бо мені нецікаво: хто що сказав і хто пішов і з ким. Мене вабить нескінченне літо, нескінченне море, і моя душа від того — також нескінченна. Тягнеться за тією чайкою, котра щойно сиділа на великому камені, а тепер вигинається наді мною, легка й

незалежна, і я відчуваю, як її легка тінь ковзає по моєму в’ялому тілу, що розтеклося по цьому камінню і ледь-ледь утримує свою форму.

Сидимо з хлопчиком, його звуть Максим, і він мій друг, на краю кручі, і нам здається, що на краю світу. Він так і сказав:

— Це ж край світу, тьотю Іро, правда?

Я згодилася.

Пройшов тільки один дощ, але я не люблю дощів, а більше сонце, сонячне море, сонячне каміння І сонячні дороги. Отож коли з’являються хмари, почуваюся відьмочкою і відганяю це рване сіре лахміття геть. І воно мене слухається, бо неохоче завертає за гору. Згадай Іфігенію, вона також була тут і стала жрицею у своєму храмі, тобто храмі свого імені. Зараз я теж почуваюся жрицею у своєму храмі — ось звідки у мене сила відганяти хмари.

Такий зворушливий цей хлопчик, мій друг, а який він чудовий, коли стоїть у своєму плащику на кручі, а отже, на краю світу. Його плащик — мов крила. Ось-ось полетить ця голубоока пташка, і мені буде від того жаль.

Уранці роблю зарядку. Я на кручі, а моя тінь далеко внизу, так дивно махає руками чи ногами. При цьому мені здається, що мої друзі, навіть хлопчик — просто "інші люди", і мені нема до них жодного інтересу. Тому розкидаю тіло на піску біля води, сама вода мене не вабить, і муркочу якісь нескладні рецитації про сонце і скелі, облиті ним, і про сонячну любов, якої вистачає на всіх. Час не йде, а тече.

Якось із моєї кишені випали ключі. Нагнулася, щоб підняти, і вони опекли пальці холодом. Які вони тут непотрібні й чужі, бо на краю світу не потрібно ключів. Саме тут, де панує Іфігенія, яка не терпіла чужинців. Але я для неї не чужинка, а ніби сестра. Особливо це відчуваю вранці, бо

люблю ранки, тоді видно всі звивини на Фороських скелях, бо коли сонце заходить, видно тільки голубувато-сірий кряж.

Часом підпливають до нас дельфіни, тоді наш хлопчик надзвичайно збуджується й кричить:

— Ви звідки й куди?

Але вони не відповідають, летять тільки бризки від їхніх лискучих, чорних тіл. Чайка крилом пронизує день. Сонце натхненно і впевнено виринає з-за вершків кипарисів. Коли починається день, то здається, що все починається наново. А ще мені здається, що живу тільки влітку, тільки літо — це день мого життя, бо решта — сумний і сірий обов’язок".

Підписано листа однією літерою — "І."

Не можна не визнати — написано чудово: пластично і з почуттям, щиро й настроєво, очевидячки, Іра мала художнє бачення світу; коли прочитав тепер, у похилах літах, був зворушений. Цікавий лист і для розвитку моєї теми.

По-перше, текст свідчив, що я в її внутрішньому мікрокосмі присутній не був, і листа написано, можливо, більше з почуття обов’язку, а не через смуток, що ми в розлуці. Але це менш важливо, хоч тоді, молодого, мене це трохи вразило, що й занотовано у щоденнику; важливіше, що за ревнивця мене все-таки вважала, через що уточнила, який чоловік є в їхньому товаристві. Цього чоловіка ледь-ледь окреслено, про решту, очевидячки жінок, узагалі нічого, хіба глухий натяк: "хто пішов і з ким" — отже, там любовні нитки плелись, а це значить, що були й інші чоловіки. Але її туристське оточення не цікавило: "Я зі своїми приятелями і без них". Єдине зближення — із хлопчиком, цілком поетичне. Але друзі, навіть хлопчик, для неї — "інші люди", отже, чужі. Покинута в Києві родина (батьки) — як холодні й непотрібні ключі, чудовий образ, треба зазначити.

Лист цілком ескапічний, тобто від людини, яка тікає від життя, зокрема й від мене, бо наші стосунки — це також життя. Обов’язки її страшать, для неї світ обов’язків — щось сіре й неприємне, а смисл існування вміщується в рефлексіях та порожнюванні. Це свідчить, що Іра, певною мірою, недорозвинулася й залишалася дитиною (дружба з хлопчиком це підтверджує), бо саме діти утяжуються обов’язками, а справжні вартості їхнього життя — в дозвіллі та іграх, та й саме прагнення до мандрівок є схильністю до ігор, а кожна гра, в суті своїй, і є порожнюванням, але захопленим. Таке сприймання світу цілком суперечило моєму, бо я праг у цьому світі щось зробити й чогось досягти (не в кар’єристичному розумінні), а отже, ніколи не дозволив би собі так по-дурному марнувати час, хоча хвилинні відпруження, ба й милування красою, не чужі моїй натурі. Але краса, як писав колись Лазар Баранович, короткотривала. Ось ці блискучі слова мислителя XVII століття: "Що дивуватись, невічним є гарне, трохи поквітне і робиться марне", — отже, чи варто класти смисл життя на порожнюванні? Воно може бути привабливе й прекрасне, але "трохи поквітне і робиться марне". І ще одне цікаве: вона згадала Іфігенію з Тавриди, навіть наголосила на своїй спорідненості з нею. Чи була в Іфігенії сестра, я не знаю, але брат був — і це Орест. Чи справді Іра бажала, щоб я розшифрував цього символа? Спробую.

Подання перше: батько приніс Іфігенію в жертву Артеміді, отже, від дочки відрікся, пославши її на смерть, — чи не нагад це на важкі Ірині стосунки з батьками, передусім із батьком? У Криму Іфігенія стала жрицею "свого храму" — Іра це знала. Що ж то був за храм? А в ньому вбивали всіх чужоземців, що прибували до Тавриди, тобто "інших людей". Чи ж не те саме — на духовному рівні — чинила й Іра, відсторонюючись од своїх друзів, бо вони для неї "інші люди", чужаки. І тут треба повернутися до Ореста: Орест убив матір — Клітемнестру, відтак кинувся навтьоки від богинь помсти ериній. Потому над матеревбивцею вчинено суд, де еринії переконували, що Клітемнестра вбила свого чоловіка, Орестового й Іфігенієвого батька, Агамемнона підставно. Атена, як богиня мудрості, стала на Орестовому боці, відтак його виправдано. Іра ж уподібнювала себе не так до Іфігенії, як до її

сестри, а певніше — до брата Ореста. Саме вона вбила спокій у своїй родині, отже, духовно — свою матір, але себе, за законами мудрості, виправдовувала. Зі свого боку, можна зміркувати, мати її могла підтримувати вогонь ревнощів у чоловікові, отже, також його духовно нищила — саме за це Іра й мстилася матері, отже, була таки мстива.

Я не впевнений, чи точно прочитав Ірині натяки, далі дещо проясниться, хоча й не до кінця, але щось вона натяком на Іфігенію, яку сприймала за свою сестру, хотіла сказати. Можливо, суть у тому "моєму храмі"? Свій храм вона таки мала, отож усі чужинці, які туди потрапляли чи приводилися, беззастережно знищувалися. Чи не був і я з тих чужинців?

Другого листа написано 26 липня, тобто між першим і другим — чималий часовий простір, коли не потребувала жодного спілкування зі мною; першого ж листа написала, як казав, через обов’язок, такий немилий їй у стані, в якому перебувала. Другий же лист також без звертання, навіть починався з трикрапки:

"…Я залишилася на станційному пероні, ба більше, на залізничному мості, з якого так далеко видно рейки, що губляться у глибоких далях. А ще в тій вулиці, що вела до лісу, яка бачиться мені утаємниченим переходом від реального світу — з роботою, борщами, боргами, надбитими чашками (які завжди в нас удома були, а я не люблю надбитого посуду), використаними банками, які мені не створюють ніякого затишку, а створюють бруд, — до світу дерев, трави та квітів, де все насичене тінями, де такі вигинисті лінії — і я просочувалася серед цих ліній і ніби ставала якоюсь історією, — ота зеленоока дівчина з косичкою, яка колись жила поруч тебе, бо ми існували роздільно в тому ж місті. Можливо, це ми їхали колись разом у трамваї, що ходив через мою вулицю, бо пам’ятаю, що мама сіла зі мною на колінах на вільне місце, а побіч сидів сам трохи менший за мене хлопчик, і мені стало соромно сидіти в мами на колінах. І я сказала:

— Хочу сидіти сама!

Мама встала, і ми сиділи з тим хлопчиком поруч, як дорослі; десь були його батьки, але вони мене не цікавили, а мама там, у трамваї, зустріла якогось знайомого і розмовляла з ним (пізніше я себе переконала, що то був той, з ким вона сходилась у парку). Але тоді, у трамваї, це мене не обходило, бо гордо сиділа сама і знала, знала, що це са́ме моє місце. І мені здавалося, що я пташка, яка сидить на весняній гілці серед танучих снігів; бо за вікном ішов сніг, який відразу ж розтавав на шибах.

Так-от, лист тому, котрий повів мене через таємного перехода до світу дерев, трави та квітів. Чомусь почала боятися образити тебе словом, ділом, рухом-жестом. Особливо жестом — у мене можуть бути такі примхливі різкі рухи, адже я сама примхлива, бо завжди почувалася невизнаною принцесою. Було мені, може, чотири роки, і я вирядилася (це ще до того, як мати задля ялинки сама пошила мені костюма принцеси) так, як, уявлялося, мала вдягатися принцеса (майбутня королева). Нікого вдома не було, і я нетерпляче чекала маму. Але вона прийшла сердита й роздразнена, пізніше я думала, що вона тоді ходила на побачення з тим чоловіком.

— Ти чого вирядилася, як мавпа! — крикнула.

Розумієш — не принцеса, а мавпа. Отак учинила зі мною, принцесою. І принцеса тоді мене покинула. Десь і досі ображено-перелякано визирає мене.

І я тоді кинулася на матір із кулаками. Била її й била, а вона схопила мене, перегнула й надавала шльопанців. І це було так гостроболяче, що я не могла й плакати; плакала потім, уже в постелі, і мама ніяк не могла мене заспокоїти.

Але одного разу той хлопець із трамвая зайшов до електрички й сів біля мене — я відразу ж його впізнала, а він мене — ні. А може, і він мене впізнав, бо заговорив, хоч він не з тих, хто зав’язує розмову з

незнайомими дівчатами. Тоді я й прочинила браму своєї фортеці. А потім ми разом піднялися сходами на залізничного моста, з якого виднілися рейки, що тікали в глибоку даль, саме вони й привезли мене на ту твою станцію. І ми пішли через таємного перехода, і я залишилася там, між химерними лініями, які сплелись у якийсь дивовижний і тривожний клубок. Потягнеш за ниточку — і світ перед тобою розчиниться, і в тому світі буде сонце, і ліс, трава і квіти, і два звалені стовбури з розпаленим поміж них багаттям.

Отак і живе невизнана принцеса між світом боргів, борщів і світом лісу, трави, вогнища і покладених замість лавок колод, а тепер біля моря і каменів, які вбирають із мого тіла щось задавнено-прикре.

Але про море вже було. Мені здається, що ми підійшли до вхідної брами до якогось палацу. Відчинилася вона чи не відчинилася? Нехай трохи… напів… мені завжди цікавіша й привабливіша була напівтемрява, пастель, півтони…

Вибач наперед за мої примхливі образи".

Підписано: "І."

І знову чудовий лист, гідний не невизнаної, а справжньої принцеси, вишуканий, але й справді химерний. Уже торкався нас, у ньому ні слова про друзів, із якими літує, а море й камені тільки глухо згадано, бо це "вже було", отже, повторюватися не бажала.

Суб’єктивно цей лист цікавіший від першого, бо той, курортний, мені, як казав, цілковито чужий. Отже, виходило, коли це не фантазія, що вона випадково зустрілася зі мною в трамваї, яким я кудись їхав із батьком, її мати про щось із ним розмовляла, а Іра гордо сиділа побіч мене, як доросла. Але того цілком не пам’ятаю, навіть чи їхав кудись трамваєм із батьком. Дивно й те, що коли біля мене було вільне місце, то чому батько стояв, а не сидів біля мене? Але це можна пояснити просто:

він звільнив місце жінці з дитиною. Чому ж Калиновська спершу сіла, а тоді встала й почала розмову з батьком, могла б відразу дитину посадити, а розмову вести стоячи. Але це дрібниці, до яких, за звичкою, доскіпується мій надмірно аналітичний мозок. До речі, я пам’ятав поїздки трамваєм десь у тому часі, але їздив із матір’ю і в інший бік — у лікарню, де лежав хворий батько. Найімовірніше, той епізод в Ірі був, але хлопчик, біля якого гордо сиділа, був не я, отже, тут з’єдналися, як це часто буває, реальність із фантазією. Коли ж я підсів до неї в електричці, то вона й справді знала, хто це такий, навіть більше, що я син того чоловіка, який так фатально ввійшов у життя її родини, бо перед тим ідентифікувала мене і звідувала про мене, що могла. Зрештою, під час другої зустрічі вважала за потрібне розповісти історію своєї матері і мого батька, можливо, вивідуючи, чи я її знаю, але я тоді не відгукнувся і розповідь видимо сприйняв інертно, це потім мені сяйнуло, і саме від того й почалися мої розмисли.

Друга цікава річ: удруге оповіла про те, що почувається невизнаною принцесою, — я про цей комплекс уже розмірковував. Але вразило мене не те, що її комплекси принцеси і матері — взаємозаперечні. Вже висловлював припущення, що ненавиділа вона більше матір, як батька — останній міг її разити, як людина важкого характеру, але й вабити, як чоловік із зовнішньою мужністю, про це також була мова. Отже, те, що видала матір перед батьком, було не зрадою, а таки помстою. Помстою, що й створила в їхньому домі пекло. Антиматеринського комплекса засвідчено в листі вельми виразно. Світ її родини був світом борщів, боргів, побитих чашок, використаних банок, що складало для неї поняття бруду, йому вона й протиставляла свої ескапічні втечі до моря, каміння, дельфінів, чайок, хлопчика, як óбразу романтичної чистоти, доріг, а в другому листі визначено також екзотичні враження, серед яких знайшли місце: залізничний міст, рейки, що течуть у глибоку даль, наш ліс (до речі, про те, що спершу прийшла до мене додому, а вже потім відкрила для себе ліс, з контексту закономірно випадало); про романтичність її вдачі свідчило й ставлення до поїздів, а колоди з ватрою між ними — реквізит туристський. Саме за цю нитку в клубку вона й тягла, коли тікала зі світу боргів та борщів. Каміння ж, як писала,

вбирало в себе з неї "щось задавнене", отже, важкі враження від дитинства, яке не було для неї освітлене сонцем і напахчене запахом трави та квітів (згадати б, як вона вибрала для любовного злягання не сухе листя під дубом, а траву на мокрій землі, бо перше для неї — бруд, а друге — йому протиставне). Отже, мандрівками Іра ніби компенсувала темряву власного дитинства. Я ж у цьому дійстві також грав роль, але яку? Це поки що залишалося під покровою.

35

Третього листа було написано восьмого серпня також без звертання до адресата, а відразу почалася оповідь про якусь давнішу подорож, без пояснень, коли та відбувалася, але увіч не цього літа.

"Я бувала щаслива. Хоч би таке. Метушливе місто й робота — все позаду. Купа рюкзаків. Електричка. Виходимо. Тільки-но пройшов дощ. Неймовірна свіжість. Зупиняється підвода, на ній чоловік, спокійний, як Бог.

— Корови не проходили? — не поспішаючи, розважно-спокійно питає.

І я відразу почула: інший ритм, інше, не міське життя, інша планета. Здається, він запитував тільки в мене. І знову:

— Корови не проходили?

Мовчу, бо я з іншої планети, де корови сприймаються на рівні динозаврів.

Це було на Південному Бузі. М’які пейзажі, які роблять і мене м'якою й податливою. Але як розказати про ті запахи і про шум води — чи спокійний у звичайній течії, чи гучніший на порогах. І про те, як я побачила двох сільських дядьків на березі, які попросили їх перевезти, і

це катамараном. І я їх перевезла, маючи від цього особливу радість, якої й сама не могла пояснити. Але допомогла людям перебратися на той берег, отже, якоюсь мірою знайти ті загублені корови, тож і відчула від того щастя. Звучить екстатично? Так. Але це можна пояснити — я з’єднувала дві планети і два різні ритми життя".

Тут начебто перша частина листа, хоч напису про це нема, зате є означення: "Частина друга, трошки відносна, а в цілому безвідносна".

"Мені все-таки здається, що ми зустрічалися набагато раніше на тихих житомирських вулицях. Згадай, повинен згадати малу зеленооку пташку, яку вели із садка за руку. Зупинилися, а з ким зупинилися, не відаю — мене ж просять прочитати віршика. І я рецитую того, якого мене навчили, бо він був так само про Іру: щось про те, що вона плаче, бо впустила в річку м’ячика, але, може, той вірш із пізнішого часу, не відаю. І Хтось пройшов повз мене, і хоч була мала, досі про те пам’ятаю, бо відчула, що то не просто чужий, з іншого світу, а т о й, к о г о п р о п у с т и т и н е м о ж н а. Може, це був ти? Пригадай. І коли це був ти, то чи не поставлено було тим якогось знака? Ти розумний, добре це знаю, і можеш ту загадку розгадати, бо мені ніколи не вдавалося розгадувати жодних загадок: для мене досить того, що вони в житті цьому існують, а це чи не початок щастя?

І ще одне із часу пізнішого, коли мене н і х т о н е з а х и с т и в, — може, це був перший урок, що світ довкола чужий? Якісь незнайомі люди довкола мене, чужа тітка тримає термометра, а мені так боляче! Мама чомусь стоїть за шибами скляних дверей. Я засинаю й прокидаюся, а вона за тими шибами непорушно стоїть. Я ж лечу, чи щось мене тягне, чи щось волочить, провалююсь у чорні ями, брьохаюсь у чорному болоті — а це ж такий бруд! Простягаю руки, щоб мене витягли, але мама так само непорушно стоїть за шибами й дивиться, ніби замерзла там, начебто ми з нею зовсім у різних світах, бо ті скляні двері між нею і мною забито цвяхами. Я навіть бачу головки тих цвяхів, але не знаю, хто це вчинив і кому це потрібно. Але відаю, що там, за шибами, інший світ, там сонце і весна, а тут ями й чорне болото, з якого мене ніхто не

визволить. Тоді мені здається, що за шибами не весна, а осінь. Зрештою, до мене протягуються грубі руки з манжетами й нарукавниками. Вони витягують мене з болота, як випале з гнізда пташеня, обмивають у зеленому відрі, а тоді запихають у маленьку затхну коробочку. Я задихаюся. Коробочка також скляна чи з прозорої пластмаси, і я знову бачу маму за тими-таки шибами забитих дверей, а може, то вікно? І мені здається, що тільки там, за шибами, здоровий світ, де біля дітей є мама, і є тато, і немає рук у білих манжетах чи нарукавниках, і немає термометрів та чужих, інших людей, що розглядають мене, як випале із гнізда пташеня.

І тут я побачила, що в цій кімнаті, де я зачинена в маленьку затхлу коробочку, є інші діти, одні так само, як я, — в коробочках, а інші ходять вільно. Багато дітей, і мені від того стало легше, бо я не сама в цій задушливій пустелі. І тут коробочку відчиняють і та ж рука з білим манжетом чи нарукавником протягує мені цукерку-подушечку, обсипану какао. Це дивовижна цукерка з того світу, що за шибами, і саме ця цукерка зігріла мене того дня. Не знаю, чи є тепер такі цукерки, спробуй розшукати й пригости мене.

Мабуть, відчуваєш, що цього вечора мені сумно й самотньо…

І все-таки ті забиті двері відчинилися, і мама може до мене зайти. Вона заходить і сповіщає, що забирає мене додому. Бере за руку, і ми виходимо в коридор. Тут також повно дітей, які бігають одне за одним, ходять чи сидять на зіжмаканій доріжці, смокчучи пальці. А я йду горда, бо одна з-поміж них із мамою. Розчиняються вхідні двері, їх відчинив для нас патлатий і бородатий дід, і я задихаюся, власне, захлинаюся від повітря. І ми сідаємо в трамвай. Але цього разу ти не був поруч, я навіть не пам’ятаю, хто поруч сидів, я ж — у мами на руках. Чомусь боялася дивитись у шибу — часом на мене находить страх перед шибами, і це все після того мого перебування в лікарні. Нарешті входимо у двір червоного будинку. Почуваюся метеликом. Але я вже не той метелик, як раніше. Напружений, наїжачений, а тим більше не пташа, яке постійно чекає собі прикрощів. Розглядаюся по дворі, і мені здається, що й він

чужий, бо давно тут не була. Того дня, коли поверталася додому, десь проходив мимо ти, але мене не помітив. Чому ти мене тоді не захистив?"

Підпису нема, навіть короткого ініціала імені. До речі, вона завжди обкреслювала ту літеру колом, ніби Хома Брут із повісті Миколи Гоголя "Вій" — там бурсак окреслював себе колом священною крейдою, щоб захиститися від нечистої сили. Можливо, це коло в Ірі також мало ритуальне захисне значення, але в цьому листі його нема. Лист дивний, хаотичний і нервовий, хоча в ньому йдеться про вельми прості речі: у першій частині перевезла через річку якихось дядьків, а в другому — опис звичайної дитячої хвороби. Чому ці речі в її свідомості пов’язалися, як одна оповідка у двох частинах? Зрозуміти це можна з наступних листів, де признається, що чула в собі голос, який закликав: "Іди до людей!" Це також ескапічний елемент: випадало, що вона тікала із задушливого світу своєї родини до людей "іншого світу" і сподівалася знайти там розраду — для цього й вирушала в мандрівки. Часом той "інший світ" давав метафізичну радість, але вельми короткочасну. Так, перевезла дядьків і відчула радість доброго поєднання на основі маленького доброчиння, і сама така радість гостро суперечна до "світу борщів і боргів" — коробочки, куди зачиняли її чужі руки, матері й батька (згадаймо заздрість до дітей, які мають батька й матір, вона ж їх ніби й не мала); мати тут подається як холодний обсерватор її хвороби і провідник до дому, в якому мешкала, "червоного дому", що не був осяяний сонцем та добром. Двір зчужілий, можливо, й дім, загадок життя якого не розгадувала. Вони її жахали, але "інші люди" її вабили, бо сподівалася зустріти там п р о в і д н и к а, можливо, отого, у білому костюмі й солом’яному капелюсі і з гілкою в руці, на якій залишилося три листки, уподібненого до мандрівного Христа, чи апостола, чи Михайла Коцюбинського, але хотіла, щоб він був її ровесником, тобто прагла когось конкретно іншого. Отож найбільше, що мене здивувало в цьому листі, — отого з а х и с н и к а несподівано побачила в мені, бо і я був людина "з іншого світу"; можливо також, хотіла бачити його і в тих інших чоловіках: у Поеті, чи Зоотехніку, чи Фізкультурнику, наприклад. Отже, це була якась дивно беззахисна душа, яка прагла не життя, а казки чи творення із життя казки. Але її помилкою було те, що шукала

видимої, показної мужності, а не внутрішньої, душевної. Отже, я ніби мав стати носієм такої мужності, принаймні для такої місії мене вибрала, перемістивши й вифантазувавши мою присутність біля себе в дитинстві. Але тут з’являвся момент незрозумілий: чому втекла від мене в нові мандри, адже досі не знайшла в них нічого, окрім елементарного солодкого безділля і милування сонцем та морем, до речі, у стилі того ж таки Михайла Коцюбинського? Пояснення тут бачу одне: бувши у відпустці, довші побачення зі мною увіч викривалися б перед її батьками, що має хлопця, а цього із зрозумілих причин не бажала, адже могло викритися (хоча як, коли ми зустрічались у лісі?), що ним був я, а я в її домашньому світі небажаний персонаж, отже, її остережність була аж надмірною, чи, може, батько, як досвідчений ревнивець, пильно стежив і за дочкою? Не знаю. Але мого захисту потребувала, чомусь бажала пов’язати мене зі своїм дитинством, навіть просила цукерок звідти. Звертає увагу й уподібнення Ірою себе до пташки чи метелика, адже і я так її порівнював, незалежно від цих одкровень. Батько тут ледь згадується, але антиматеринський комплекс яскраво наявний. Неважко помітити, що моя присутність в Ірі, відколи тривала розлука, збільшувалася. Це потверджується четвертим листом, коротшим за інші, датованим десятим червня, але з приписко̀ю "здається", тобто днів при своїй утечі не фіксувала. Цю епістолію названо: "Лист про те, як я на найпівденнішому місці України боялася холоду".

"Не знаю, дивно чи ні, але почала боятися холодку від тебе, що в тобі накопичується лід; відчуваю і те, що не зуміла розчинити його ні під якими кримськими сонцями. Пишу, сподіваючись таки розігрітися на сонці. Твою присутність часто відчуваю, хоч не можу уявити тебе тут, серед цих людей, між яких пробуваю зараз.

А життя наше ввійшло у ледачий кримський ритм. Стоїмо на улюбленому місці, що його подаю тут на листівці (у листа вкладено маловиразну, поганого друку поштову листівку з кримським краєвидом та банальними красотами), отже, можеш побачити й уявити. Учора був великий вихід у гори, звідки видно пів-Криму, пройшли старою Кримською дорогою, де проходило чи проїжджало немало відомих

людей. Низько опустилися хмари. Я пливла через них крізь час старою Кримською дорогою. Колись М. Рильський, милуючись красотами Парижа, написав: "Тужу за вами, солов'ї Вкраїни". Так і я. На своєму улюбленому місці, місці моєї сили, уявляю наш ліс, а ще бачу моста, з якого видно рейки, які тягнуться вдаль і якими мчить електричка. Це не дивно, бо в тій електричці їду я, а ти мене зустрічаєш.

Пишу цього листа, і не минає відчуття, що хтось третій читає його. Не можу відпружитись і не можу написати щиродушно про те, що про тебе думаю. Часто чую твій голос, — який це дивовижний голос, бо в ньому, як і в тобі, незбагненний для мене спокій. А ще мені хочеться пройти нашими лісовими дорогами й колись звідати, де той ліс кінчається, адже ми ніколи не доходили до його краю. Ми легко жартуватимемо, коли залишимо своє напруження в зеленій і пишній траві (люблю траву), а довкола нас сплітатимуться химерні лінії. Будемо ніжновідкриті одне до одного і забудемо про час. Не бажаю відчувати часу, до речі, тут мені це вдається. Бо час — це обов'язок, клопоти й потреба вирішень, отож нелегко відчувати його перейденість. Мені хочеться забути з тобою про час. Бо потім, коли мене в черговий раз забере від тебе електричка, я поїду у своє життя, а ти залишишся у своїх заняттях (готування до вступу в аспірантуру, адже маєш мету). Я мети не маю, але заважати тобі не смію. Однак… однак іноді ми покидатимемо своє життя й ненадовго сплітатимемо свої сріблясті ниточки. Хочу тебе чути, бачити, обійняти… Бо зараз, коли в мені поселився отой незрозумілий холод (звідки він, і чи не вигадую його собі?), мені чомусь здається, що навіки залишуся сріблястою павутинкою, яка з'єднує два дерева в нашому лісі, — пам'ятаєш, колись таке бачили".

Підпис до цього листа: "Сумуюча принцеса на березі улюбленого-неулюбленого моря". Стояв і ініціал, обведений колом.

Ця епістолія мене вразила. Чому Іра відчула холод, коли моє ставлення до неї не змінювалося? Але, правду кажучи, в мене був перед цим кризовий стан, і я написав смутного листа. Але листи свої, за

домовленістю, їй не відсилаю, а збираю докупи, щоб потім, коли повернеться, прочитала. Невже була надчутлива? Не знаю. Є тут інше, можливо, саме воно й зродило в ній відчуття мого гаданого холоду: виразно здекларувала неможливість для нас зійтися ближче: моя мета залишалася їй чужа, а її життя, котре від мене приховувалося, так само чуже мені. Отож не бачила перспективи до їхнього об’єднання. Оце й був лід чи крига, що нагромаджувався не в мені, а в ній, тож не знала, як розчинити чи розтопити той холод. Тужила за мною, а може, не так за мною, як за лісом, що був місцем нашої з’єднаності, бо саме там витворювалася й протягувалася павутина між деревами — тієї павутини не пам’ятаю, гадаю, що це не реалія, а образ. Отже, наша з’єднаність неможлива в місці її сили, як висловилася, тобто у спільних мандрах і в шуканні вражень од світу, а лише в пустелі нашого лісу, від’єднанні від "інших людей", яких шукала. Прагла тієї пустелі, але й заперечувала; хотіла зі мною тільки припадкового зв’язку, а не сталого й твердого і в одному тілі. Зрештою, ми й справді були як дерева, з’єднані павутиною, а дерева, як відомо, з місця зрушити не можуть, хоч би як фантазував я біля свого вікна, на них пильно дивлячись, відтак не можуть і наблизитися одне до одного. Добре знала, що заради неї не йду на безумство, тобто не відречуся своєї мети, а взяти мою мету за свою не могла та й не бажала, те їй було, як казав, чуже, отже, стати жінкою Дантовою, за Лесею Українкою, не могла природою своєю, вона ж бо — принцеса, яка хотіла б стати й королевою, можливо, при номінальному королі або й без нього. Отже, вона — Беатріче, а не жінка Дантова, а стосунок у Данте з Беатріче — це й була павутина, що зв'язує два дерева, котрі ніколи не стануть одним. Через цю сув'язь, як через живоносний капіляр, може протекти кров, але не до Беатріче, а таки до Данте через його уяву, бо тільки він творченосний, вона ж — декорація для вистави, а декорації — це тільки тло для творення, отже, творченосними не бувають. Сумний це був лист, вельми сумний, але увіч засвідчував, що Іра й справді надчутлива душа, тому і став продувом зимного вітру, десь таким, які бувають сонячного осіннього дня.

Наступного листа написано через п’ять днів:

"Так хочеться звістки від тебе, і я вже шкодую, що домовилася, щоб мені листів не надсилав, — це почуття посилюється особливо, коли починається дощ і мене зусібіч обступають хмари, які я безсила прогнати, бо вони сильніші за мої бажання та волю. Сідаю під свою парасольку — розкішний кипарис: які б дощі не лилися, під ним сухо, сиджу й чекаю на березі моря листа, хоч знаю, що він не прийде. Але я все життя чекаю листів, які не прийдуть. А коли сонце освітлює нашу підкипарисну галявину, листів не дуже чекаю.

Іду ранковою стежкою по молоко, ця стежка нагадує нашу, в лісі, адже й тут — дерева. Виходжу, обплутана сріблистою павутиною, і тут… гучно вдаряє оркестр, що розігрує веселого марша, він переграє й музику шторму, тобто моря й чайок, які сполохано літають над водою, — тут відпочиває дитячий оркестр. Які контрасти! Зрештою, усе моє цьогорічне літо — в контрастах. По-кримському тепло й ніжно, але вода плюс дев’ять. Так само було мені затишно і в нашому лісі, але я ніколи не забувала, що побіч живе ворона і час від часу її тінь шастає по нашому лісі. Однак павутина, що з’єднує дерева, мене тішить, бо вона жива, їй любо провисати поміж дерев і щоб легенький вітерець похитував її. Тільки цей вітерець і нічого більше. Але цей настирливий оркестр і цей марш — ні, це непоєднанні речі: павутина і оркестр. Пропливали дельфіни, так легко й незалежно від усіх, хто завмер, наче статуї, на камінні, а то мої друзі, як і хлопчик. Дельфінів було п’ять чи шість, стрибали, наче дражнили легкою самостійністю. Не приховаю, я їм заздрила, мені хочеться стати дельфіном. І здалося, що вони — диво, послане мені, як навчальна лекція. Я забула про все, стоячи поруч моря й завмерши. Таке в мене буває, коли час від часу отак завмираєш, тоді можна багато почути, відчути, побачити і зрозуміти. Але й це короткочасно. Були поряд ті дивні істоти, а за хвилю про них лишень легкий спогад.

І я згадала, як пішла якось послухати органну музику. Спазм у горлі, сльози ставали в очах. Щось дивне відчувалося, і це було схоже не на

музику духового оркестру, яка лунає тут, а на той політ дельфінів. Я слухала органну музику й бачила, як зграйно вони ріжуть воду, виринаючи й поринаючи. До речі, на тому органному концерті був і ти. Але мене не помітив, хоча пройшла мимо, навіть ненароком тебе зачепила. І в мене вибилися на очі сльози, що так сталося, але подумала: він ніколи не бачив дельфінів, отож де йому помічати принцес, які, засмаглі й засумовані, завмирають часом на березі моря з дев’ятьма градусами теплоти. Чи задобрив ти ворону?"

Підпис той-таки, намальовано хвилі, вітрильника і чайку. Малюнок цілком дитячий; може, його малював той хлопчик, її неблазенний друг? Але ні, малювала вона, а це свідчить, що залишається якоюсь часткою єства дитиною. Той малюнок мене зворушив, хоча знову-таки лист надзвичайно сумний. Сумний і прекрасний.

Але коментаря він потребує. Ще раз перепрошую за свою коментаторську манеру письма — це в природі моїй, бо, опрацьовуючи будь-якого текста, намагаюся дати не так власне його читання — то прерогатива критика, як його розуміння. А зрозуміти — це значить по змозі об’єктивно пізнати, тоді як власне читання — це вміщення у текст свого "я".

Отже, про ворону, яка двічі тут згадується. Це, безсумнівно, моя господиня. Така гостра реакція на неї віддалік і з плином немалого часу, відколи зустрілися, свідчить, що та нещаслива аудієнція залишила в Ірі глибоке враження, — це був, скажемо, зудар жінок цілком супротилежної структури. Відтак, коли Іра писала ці епістолії, боялася, щоб їх потай не прочитала господиня, бо хто ж іще? Можна твердити, що, коли гуляла зі мною в лісі, також відчувала на собі її наглядацьке око. Але найцікавіша третя згадка: "Чи задобрив ти ворону?" Отже, тонко відчувала, що в мене з господинею стосунки не стали ворожі, а навпаки: наша взаємна приязнь поглибилася. Ясна річ, я з господинею навічно розділений прірвою років, але Іра все-таки провідчула, що саме такий тип жінки мені ближчий, як уміщений у ній, у її, хай і молодому, отже, більш придатному до з’єднання, тілі. На її боці був секс, а на боці

господині — духовна вивищеність, бо вміла жити самоприсвятно й пронесла ідеали свого чоловіка, який трагічно через них загинув, аж до ветхих літ. Іра ж була з тих, у кого "мети нема". Справді, вона тонка, складна, чутлива й рефлектуюча душа, але безцільна — ось чому відчувала від мене холод, хоч я його щодо неї не творив. Її ж натура — романтична: чекати листів, які ніколи не прийдуть. Потребувала того за негоди, хмар, дощів, сутінків, а коли з’являлося сонце — ні: ясно, що ці слова треба сприймати символічно, йдеться-бо про стани душі, а не про погоду. Отож уподібнювалася до дельфіна, який "дражнить легкою самостійністю" (яка чудова метафора, подумав я, перечитуючи це місце), але добре відає, що це короткочасне й минуще. Повторюються тут і символи, задіяні в попередніх листах: павутина, дерева, відчуття, що павутина жива, ліс, а що цікаво: себе уподібнює не до дерева, а таки до павутиння; дельфіни, до речі, також образ павутини. Яскраве місце, де Іра бачить своїх друзів закам’янілими скульптурами на скелях, — це могла бути алюзія мого сну з пантеоном її коханців на піщаній косі, коли б того сна їй розповів. Отже, знову — дивовижна надчутливість, бо той мій сон хіба не витоки холоду щодо неї. Отже, щось від принцеси (казкової, звісно) у ній таки справді було, скептична чи скептично-іронічна особа могла б назвати це "романтичним дурманом" чи й бриднею, але я так не думаю, бо Іра, зрештою, така душа. Інша річ, що подібну систему емоцій виточувати з себе я не здатний; ми з нею, очевидно, не такий простолінійний контраст, як гра маршу духовим оркестром і органна музика, бо ми обоє не слухачі й поборники маршових, залізних ритмів, а таки глибокої і вишуканої музики. Кілька слів і про органні концерти: я був постійним їхнім відвідувачем, а вона, як свідчить лист, спорадичним. Наша зустріч на одному з них можлива, але річ у тому, що постійних відвідувачів органних концертів (усе-таки я хоч і неправовірний, але католик) я знав, як своєрідне "місто знайомих облич" (визначення Генріха Белля), але Ірине до таких облич не належало. Отже, прийшла туди для одноразового враження, музика її схвилювала, навіть витисла сльози розчулення, але постійним відвідувачем таких імпрез не стала. Не дивно, відтак, що я її не помітив, — не задля розглядування публіки туди ходив, а задля музики. Але

певне одне: тоді мене позірно знала, навіть накинула оком, найпевніше у зв’язку з нашою спільною родинною драмою.

І нарешті останній лист, датований 17 серпня, перед її від’їздом із Криму. Іра його надіслала в дивний спосіб: надійшов як доплатний, але марка тут була, тільки не наклеєна, як це звичайно, на правому боці конверта, а вкладена всередину між сторінки — очевидно, була заклопотана й марку наклеїти забула.

"Хочеться сказати тобі щось тепле й ніжне, бо твій образ усе частіше постає перед очима. Скажи: чому в тебе сумні очі? Здається, через ці очі й звернула на тебе увагу, і це було так давно. Може, й не ти їхав тоді з батьком у трамваї, але переконана, що не помилилася, бо в того хлопчика були сумні очі. Мене не цікавлять чоловіки, яким тільки блиснеш поглядом — і вони біжать за тобою, — це насправді нецікаво. Чомусь здається, що і в сімнадцять знімала з тебе рицарські риштунки без жодних сподівань, що вони колись здіймуться, і я не певна, що й тепер це вчинила. А за тією заслоною завжди світилися добромудрі очі; часом же мені здається, що ти напрочуд беззахисний, але це буває тоді, коли віриш мені; коли ж не віриш, — а це я завжди відчуваю, бо відаю, що в багатьох речах мені не віриш, — беззахисною стаю я. До речі, знаєш, як мене називав отой Поет із піщаної коси в Азовському морі? Фантазерка. Може, так і є, але фантазерка — не брехуха, правда? Але мені здається, що ти часом ці поняття сплутуєш, і тоді мені стає смутно й гірко. Завжди боялася образити тебе словом чи жестом. О ці примхливі жести! Признаюся, не завжди хотілося писати тобі листи, тим і одержав їх так мало. Але що ти хочеш од неприкаяної, сумуючої принцеси на березі улюбленого-неулюбленого моря? А ще ворона, яка хоче взяти тебе під своє крило, а ти, поскільки здогадуюся, на птахах знаєшся зле. Чайка, коханий, це не ворона, і вона під крило нікого не бере!..

Але це так, між іншим. Якісь примхливі танучі химери, у яких сама не можу розібратися. Важливо інше: страшенно хочу в Житомир. Уже хочу. У твій пізнаний Житомир і в отой маленький мій, хоч, може, також

частково пізнаний. Але тут між нами різниця істотна: у тебе до дитинства — теплий сентимент, а для мене — це місто перших розчарувань і потрясінь, ось чому вагалася, чи їхати туди з тобою, чи ні, бо чи з’єднаємо ці два Житомира в наших душах?

До речі, ще маленький спогад. Дивлюся, як Дід Мороз відклеює вуса, бороду, знімає перуку — і переді мною постає лисий дядько у тільняшці. Хіба це не потрясіння? Нехай лисий, нехай дядько, але чому в тільняшці? І я тоді відчула, а пізніше зрозуміла: як багато в цьому світі фальшивого. Більше того, батьки вважають, буцім творять своїм дітям казки, а насправді творять світ імітацій, хіба не можна з того вразитися? Але хочу пройтися твоїм Житомиром і знову-таки без супроводу батьків, дідів та прадідів, бо впевнена, що поруч нас ступатимуть не живі люди, а манекени. А мене завжди жахали манекени! Хочу в тій прогулянці Житомиром з тобою (тільки з тобою!) розчинити свої дитячі-недитячі обра́зи, бо мене там ніхто не міг і не хотів захистити, — пам’ятаєш описа тієї лікарні з мамою за шибами? Батька тоді не було, був у відрядженні, і за час моєї хвороби ні разу мене не навідав. Чи не звідти недовіра до чоловіків, як то люблять казати особи нашої статі: всі вони такі! Але яка це дурниця! Хочу пройтися не моїм, а твоїм Житомиром, може, він стане трохи нашим. І може… може, я не почуватимуся павутиною, що з’єднує дерева, але не хочу, щоб хтось, пройшовшись лісом, ту павутину немилосердно пошматував. Може, мені не доведеться зводити порахунків зі своїм дитинством, може, шукатиму в ньому, як це чиниш ти, не прикрощів і потрясінь, а тих маленьких радощів, котрі роблять життя солодким. Як ота цукерка-подушечка. Обсипана какао, що її дав мені лікар.

Усе більше й більше переконуюсь, який чудовий був той ліс, яким ми блукали. А життя терпкувато-солодке на присмак, хрумкотливе й соковите і таке швидкоминуще. Сімнадцять років від нашої першої зустрічі у плинучому вулицею, як корабель, трамваї. Фантазія це чи докір? Але за що дорікати? Хто винен, що ти зустрічався зі мною: в трамваї, в університеті, на органному концерті, але не помітив? Може, так було треба? Так, мені належало прожити, щоб прийти до нашого

лісу й до майбутньої прогулянки Житомиром. Ось чому хочу туди поїхати. Після принагідних зустрічей світло прийшло і щось освітилося. Коли мені стає важко й незатишно, я собі кажу: "Вставай і йди до людей!" — і це завжди впевнено-сильний поштовх; а до людей — це значить — до життя. Ось він, поштовх до тієї світлості, яка десь є, але мені здається, що ти її більше відчуваєш, ніж я, бо ти людина мети, тягнешся до неї, бачиш її реальну, а я забуваю в перебізі днів, обра́з, яких не можу забути й відкинути, а найгірше — вибачити. Завжди відчувала: десь є той тендітний пролісок, що проростає крізь асфальт у нашу метушливість і нашу марноту. Обгорни його теплотою і турботою! Не розтопчи його, мене, — хай і це стане однією з місій у твоєму житті! Нагадуй мені про те світло, того проліска. "Вставай і йди до людей!" — чую голос. Цієї ночі, коли дописувала цього листа, зрозуміла, що ліс наш чудовий, але нам колись доведеться вийти з нього і не з того боку, з якого входили (так бувало завжди), а з того, де починається велике, осяяне сонцем поле. Але коли цього не станеться, неважливо! Знати й відчувати потужний потік сонця, дослухатися, прагнути, доростати, готуватися до тієї нашої зустрічі, коли захочемо розповісти одне одному про всі затамовані таїни. Таїни, яким сімнадцять чи й більше років".

Підпис традиційний.

37

Усі ці листи, як на мене, складають цілість, ніби вставна новела в романі, але вона не вставна, бо всіма ниточками пов’язана з темами, задіяними у скрипті. Коли б я був композитором, то написав би чудового концерта на основі модернізації класично-романтичної музичної поетики, але то був би концерт не для органа, а для фортепіано з оркестром. Основа твору — імпресіоністична, від постулату "Хвала життю!" за М. Коцюбинським, із морем, сонцем, чайками, розігрітим камінням, знову-таки згадаймо "На камені" того ж письменника, з поступовим уторгненням драматичних і трагедійних тем і з виходом на любовну партію, побудовану на контрастах, що і став надією на вихід із драми.

Останній лист і розробляє задіяні колізії, тут сильніше виявлено і інтерес до моєї особи; зрештою кладеться відповідь на мою давню, ще перед її поїздкою, пропозицію поїхати разом до Житомира. Не важко помітити й таке: начебто хотіла звільнитися, чи відсіктися від нашої історії батьків, дідів і прадідів, але постійно до того поверталася, в останньому листі найбільше, отже ніби бажала звільнитися від задавнених проклять, а я в цій акції мав уподібнитися до лікаря, котрий замість гіркої пігулки раптом дав їй цукерку, отже, стати присолоджувачем її життя. До речі, цей термін — "солодке життя" взято з відомого італійського фільму, але, скільки пам’ятаю, він не йшов у широкому прокаті, а тільки на закритих переглядах, очевидно, Іра на такий якось потрапила. Але я того фільму, на жаль, не бачив, отож глибше розтлумачити того символа не можу — для мене він тільки як образ цукерки, що його дає примхливому пацієнту лікарська рука. Ліки, отже (з їхнім бридким смаком, але які лікують хворого), їй обридливі, значно більшої ціни надає цукерці, яка нічого, як відомо, не лікує, отже, спосіб мислення в неї залишився дитячий. Чоловіки, що можуть придатися тільки для задоволення спільної потреби тіла, її не цікавили, їй праглося проникнути в душу партнера. Є в цьому листі речі для мене дивні й разючі.

Перше: я їй здавався людиною, пильно заслоненою риштунками, отже, з душею ніби затуленою перед світом, але під бронею відчувала мою незахищеність, до якої й прагла добутися. Для того і знімала з мене уявно ті панцерні накладки — саме такий процес у пізнанні чоловіка її приваблював.

Друге: знову з’явилася алюзія сну про Поета й піщану косу, про те, що той вважав її фантазеркою, хоча він назвав її брехухою, і саме це останнє різко заперечувала. Але, знову-таки, того сну я їй не розповідав; можливо, Поет і справді так її називав, і це в містичний спосіб перейшло в мій сон.

Третє: хотіла поїздки до Житомира для того, щоб я ввів не в її, а у своє місто, до якого й справді ставлюся із сентиментом, — так воно,

зрештою, і було: Житомир я любив, а спогади дитинства залишилися світлі й багаті, пронизані теплом та сонцем. Отже, знову-таки, чи не було це ще одним скиданням із мене риштунків?

Четверте: зберігалася ворожа настроєність до господині-ворони, яка бере дітей під своє крило, в супротилежність до того ставиться чайка. Не знаю, чи справді чайки не беруть під крила своїх дітей, але що не бере їх зозуля, знаю. Для Ірі ж чайка — символ волі й моря, отже, цією метафорою не обіцяє мені бути турботливою дружиною, а хіба вивести мене на волю з мого запертя. Однак дружиною моєю стати ніби хоче, про це віститься в оповіді про ліс: щоб ми не входили й виходили з нього звичним шляхом, отже, пропонувала змінити форму стосунків, щоб нарешті вийшли з того лісу в поле, осяяне сонцем. Я при цьому маю ставитися до неї вельми бережливо, бо вона пролісок, який зовсім не кволий, бо пробив асфальт, і не розтоптати його, отже, чується, хоч і своєрідно, беззахисною сама й побоюється, що не пошаную цієї її властивості, хоча залишилося невідомим: що ж буде, коли сама добереться до моєї беззахисності? Зрештою, читач зможе про це докладно довідатися, дочитавши цього скрипта до кінця.

Є тут і м’які докори мені: за оте небажання її помічати і за те, що я ніби сплутую поняття "фантазерка" і "брехуха", тобто увіч відчуває, що я їй до кінця не довіряю і ставлюся таки остережно, а це значить, що в такій позиції зняти з мене захисні риштунки зась.

Іру вельми вражала банальність життя (образ лисого дядька в тільняшці), їй праглося, щоб Дід Мороз був справжній, а не видимий, хоча всі діти чудово знають, що так бути не може. Отже, важливо не те, що Дід Мороз є справжнім (так принаймні сприймав дитиною я), а те, що він приносить казку, хоча сам казкою не є; підміна цих понять і спричиняє скривлення, а відтак романтичне бачення світу. Тож її формула: "Вставай і йди до людей" значить зовсім не те саме, що, приміром, для мене. Я теж кажу: "Вставай і йди до людей", — але почуваюся отим чоловіком у білому костюмі й солом’янім капелюсі, який прийшов до людей, де пролилася кров, хай і худоб’яча, щоб

запропонувати поміч, хоч вони, люди, тієї помочі, може, й не потребують — принаймні такої, яку може подати він. Через це йому нічого не відповіли. Її ж формула значить: "Іди до людей, і серед них обов’язково стрінеш людину-казку — справжню, а не гадану". Повторюється постулат, що вона сама не має мети, але хоче пізнати мою — може, у ній і знайде ту цукерку-подушечку, присипану какао? Я ж солодощів не шукав і не бажав, бо віддаю перевагу гірким лікам, отже, готувався до важкого, заповненого невсипущою, часто марудною працею життя, і тільки в ній убачав цілковитий смисл. Відтак світло для мене — не роздобута цукерка, а важко вирощений плід, що його, може, й не я споживу. Іра чудово й тонко ці речі розуміла, але їхнє бачення в нас цілком супротилежне. Лист свідчив, що вона після вагань поволі згоджувалася взяти від мене моє світло, але тільки на пробу: чи не виявиться воно цукеркою? Про це свідчить фраза: "Коли цього не станеться, неважливо". Є тут натяк і на її мстивість: обра́зи не могла забути й відкинути, а найгірше — вибачити, хоч здатність прощати є запорукою любові. Тут, здається, вона пагінець свого батечка, який, на моє переконання, так і не вибачив своїй дружині її "зради" — ставлю це слово в лапки, бо тоді невідомо мені було, чи справді то зрада. Лист цілком заперечував, що вона "дівка", як визначила моя господиня: остання різко ділила світ на чорне і біле, а цей випадок був ніби проміжний: в одному з листів писала, що любить усе "напів". Отже, незважаючи на видиме сонцепоклонство, не є дівою дня чи дівою ночі, а радше дівою перехідної пори — ранку чи вечора, отже, людиною-тінню, а не людиною-деревом, чи домом, чи чиєюсь підпорою: підпора від тіні невелика, а це значить, що крила наді мною, хай і воронячого, не розширить, а лише звійне під хмари й закричить звідти чайкою без намагання гніздо своє захистити чи відбудувати.

Такі не зовсім відрадні думки навідали мене після прочитання того листа, хоча треба віддати належне: він чудово написаний із системою вишуканих символів-ребусів. Це і занотував до свого щоденника, а зараз переписую, не міняючи, бо попри все цей мій запис — документ. Таке наставлення, однак, зовсім не значить, що мав наміра Іру покинути, тобто розтоптати того проліска, що потягся до мене (останній її лист і

справді нагадав мені проліска, я його так і назвав для себе: лист-пролісок), і покористуватися його слабкістю — не належу до людей, які відчувають захват від завоювання, топтання, підхиляння, ламання волі іншої людини; такий тип (тепер його можна назвати комуно-фашистський) мені завжди був бридкий, але бридкий мені, а не Ірі — згадати б Зоотехніка. Навпаки, моя місія у світі — людину пізнати, і хоч я, може, їй не дам у поміч свого світла, але й не зневажу, бо прагну зрозуміти, а зрозуміти — це і є полюбити. Тобто не шукаю в людині намисленої казки, а хочу звільнити її від облуди-казки і побачити в системі не гаданих, а справжніх реалій. Розуміючи людину, ми чинимо відповідно й акта прощення, а прощення, як уже казав, запорука любові, отож не казки в людині шукаю, а реального добра чи схильності до добротворення — цим і визначаю її природу, тямлячи при цьому, що чистих вартостей у світі не існує. Це не значить, що я прихильник Іриного "напів"; уважаю, що в людині, як вістив Сковорода, вміщується рай і пекло, які перебувають у стані одвічного змагання, але пекло в ній не повинно перемогти. Бо коли перемагає пекло, то й приходять у світ розбійники та лихоносці, з’являються і родини, як та, з лона якої вийшла Іра. І я згадав просте, але чітке визначення моєї матері, коли заговорила про сім’ю Калиновської: "То людина не доброщасна!" Цікавого вжила слова, де вона його викопала? Бо доброщасна родина й людина — та, в якій перемагає світло, — не темрява, а її рай — не пекло, хоча не обходиться і без пекла, і без темряви. Цікава ще й така деталь: Іра була твердо переконана (хоч я їй про свою родину нічого не розповідав, бо не хотіла того), що моє дитинство і мій Житомир сповнені світла і добронастроєності. Так воно, коли подумати, й було. І то тому, подумалося мені тепер, що на сторожі того світла, як суворий і непохитний вартовий чи сторож, стояла мати, а отже, ж і н к а. Без цієї передумови ніяке щастя неможливе.

38

Така диспозиція склалася перед нашою спільною поїздкою до Житомира. На автовокзал Іра прийшла в легкій блакитній сукенці, засмагла, змолоділа, із чудовою усмішкою, яка прегарно квітла на її

довгообразому обличчі. Від неї струмував справдешній чар, і я, довго не бачившись із нею, був зачарований. Про день поїздки повідомила коротенькою цидулкою, заадресованою на ту ж таки Головпошту, до запитання, отже, поїздка мала відбутися останньої декади серпня, адже в неї невдовзі починалася робота, а в мене — навчання в аспірантурі; з роботи у станційній школі я вже розрахувався, але продовжував жити в господині, поки влаштуюся до аспірантського гуртожитку.

— Як виглядаю? — спитала, злегка прокрутившись.

— Чудово, — щиро сказав я. — З’єднання неба й сонця.

— А ти чомусь посірів, — мовила, задоволена моїм компліментом. — Заїла наука?

— О ні, — сказав я. — Наука для мене також — небо й сонце.

— Але зовні того не видно.

— З простої причини, — сказав я. — Твоє небо й сонце на тобі, а моє — в мені.

— Знову афоризми? — розсміялася вона. — Заскучила вже за твоєю мудрістю.

— Такий уже маю ґандж. Мусиш звикати.

— Ідеально було б, коли б сонце й небо було й усередині, і зовні, — сказала, так само сяючи всмішкою.

— Природа ощадна, — відповів, — тож небо й сонце вміють розподіляти свої дари.

— Трохи відвикла від твого гострослів’я, — прорекла, пильно позирнувши.

— Вибач! — чемно схилив голову.

Ми сіли до автобуса, і перше, що вчинив, коли той рушив, — віддав Ірі написані, але невідіслані листи.

— Це мені дуже цікаво, — сказала й відразу ж поринула в читання.

Я скоса позирав на неї, зрештою, цієї паузи було треба, щоб заспокоїтися, бо й справді її появою схвилювався.

Листи прочитала швидко, а може, тільки перебігла очима.

— Ґрунтовніше прочитаю на самоті, — сказала, складаючи аркуші. — Чудові листи, але, як на мене, засухі й раціоналістичні.

— Інтерес епістолярії, — сказав, — в інформації, яку подає.

— А хіба мої листи несли якусь інформацію? — здивувалася вона.

— І немалу, — сказав я, — інформацію твоєї душі.

— І ти все раціоналістично заналізував? — терпко мовила.

— Так само, як ти — інформацію мою, — пророк спокійно. — Це нормально.

— Не аналізувала твоєї інформації, тільки сприймала. Це не те саме.

Фраза вийшла цікава, вона й справді недурна дівчина.

— До речі, як поясниш таке, — спитала, — твої листи не є відповідями на мої, а писані ніби безвідносно.

— Це робив спеціально, — мовив. — Твої листи також не є відповідями на мої, а ти завжди вимагала рівних можливостей, отож пристав на цю гру.

— Знущаєшся?

— Та Боже борони! — скрикнув. — Просто листи відбивають дійсність: ми жили в різних сферах і паралельно, такі й листи. Шкода, що вони тобі не сподобалися.

— Вони мені сподобалися, і я сказала: чудові листи! Але… ні, не скажу…

— У них багато мене, а мало тебе, — доказав я.

І знову побачив той погляд-блискавку, що так гостро вмів спалахувати.

— Може, й так, — сказала. — Зрештою, це не має значення.

За цим увіч стояло: я тобі виливала душу, а ти ніяк на те не зреагував. Але я зреагував. Річ у тім, що, бувши переконаний: вона в своїх епістоліях творила символічні ряди, я, використовуючи ці ряди й подібну поетику, створив у своїх листах ряд інших, але складніших і захованіших символів, тобто то були справдешні листи-ребуси — ось звідки початки моєї творчості й пристрасті до кросвордів. Але вона (можливо, через поверхове прочитання) того, здається, не второпала.

— Листи не читаються, коли адресат поряд, — м’яко сказав. — Побудеш із ними на самоті й побачиш: там багато є тебе і мене, тобто нас. Але читай вдумливо й без поспіху.

Маєш рацію, сказала, відкриваючи сумочку. — До речі, і я дещо захопила. Мої дитячі фотокартки, якщо тобі цікаво.

І вона, сховавши листи, витягла конверта із фотокартками.

Це й справді було цікаво: і листами, і фотокартками впроваджувала мене у своє дитинство, ніби й справді бажала, щоб я її від того тягару звільнив.

Пильно розглядав старі, неякісні, увіч аматорські світлини: там була маленька дівчинка в незугарній одежі (зрештою, всі ми тоді ходили в незугарній одежі), яка дивилася на світ настороженим вовченям. Але на жодній не було ані батька, ані матері.

— Хто це фотографував? — спитав я.

— Хто ж, як не батько! Але фотограф із нього кепський. Окрім того, не любила фотографуватися, а він мене примушував, через це й дивлюся таким вовченям.

— А тебе примушувати не можна! — сказав я.

— О, це точно! — сказала, засміявшись. — Тоді стаю недобра. Я вільна пташка, і в клітку заганяти мене не можна.

Я це знав. Мимохіть мигнула думка: яка величезна різниця між цими фотокартками і тими, що бачив у господині. Воїстину — два різні світи: там спокій, злагода, любов, тут — вовченя, яке помістили в зоопарк, чи пташка, зачинена в клітці.

— Це знято в Житомирі? — спитав.

— Так! Через це й захотіла тобі показати, щоб ти пізнав мій Житомир, неподібний до твого.

— По-моєму, нічого не знаєш про мій Житомир, — спокійно сказав.

— Дещо, — мовила, загадково всміхнувшись. — Подивися ще на цю. Знаєш цього чоловіка?

І вона подала маленьку знімку, з якої дивився на мене молодий мій батько. І хоча для мене вже не було відкриттям, що наші родини між собою пов’язані, не міг не вразитися, очевидячки, тому, що вона раптом відкривала переді мною свої карти.

— Здається, це мій батько, — сказав розгублено. — Де ти це взяла?

— Моя мати після того, як твій батько помер і вона повернулася із Житомира, викинула цю фотокартку у сміття, не подерла, а викинула, а я підібрала.

Отже, Іра цілком перестала грати зі мною щодо нашої родинної історії в кота-мишей і прямо про те зголошувала. Я ж до цього готовий не був, цим і зумовлене моє замішання.

— Прізвище твоєї матері — Калиновська? — спитав я.

— Так, — відповіла. — І, по-моєму, ти давно це знаєш.

— Але звідки? — спитав обережно. — І чому того певна?

— Я ж відьмочка, — грайливо повела очима. — Писала ж тобі, що вмію відганяти хмари.

— Ні, серйозно, — спитав я, — з чого взяла, що знаю про це?

— Нутром відчувала, — таки серйозно відказала вона.

— Отже, ми з тобою грались у кота й мишу?

— Мабуть, — усміхнулася твердо. — От чому часом тебе боюсь. Боюся твого розуму.

— Справді, здогадувався, що твоя мати — Калиновська, мовив я задумливо. — Її саму не раз бачив, бо заходила до нас. Дещо з тієї історії знаю, але більше — ні.

— Мама заходила до вас? — здивовано спитала Іра.

— Так, не раз, — звістив я. — І мати моя ставилася до неї цілком неревниво. Знала і її київську адресу, вони навіть трохи листувалися. А коли батько помер, надіслала телеграму.

— Та телеграма була, як грім із ясного неба, — сказала мені в тон Іра. — Батько лютував. І саме тоді мати збунтувалася. Сказала: або поїде на похорон, або піде з дому. І батько вперше в житті здався й відпустив її. Була відсутня кілька днів, а приїхала ніби цілком спокійна. Тоді й викинула ту фотографію. Тепер ти розумієш, чому не могла завести тебе у свою родину?

— І раніше це розумів, — сказав, — тож жодних претензій. Але не все в цій історії ясне.

— Що ж тобі не ясно? — спитала Іра.

— Коли Кал… тобто твоя мати тримала цю фотокартку аж до батькової смерті, то це значить, що любила його?

— Саме це і створювало пекло в нашому домі, — відказала Іра якимсь сирим чи сірим голосом. — Відтак і моє дитинство складалося з прикрощів та потрясінь, поламане й понівечене.

— Але чому вирішила відкритися? — спитав.

— Щоб раз і назавжди з тим покінчити, — твердо мовила. — Як мама, коли викинула цю фотокартку. Хочеш, віддам її тобі?

— Хочу! — сказав я.

Знову взяв світлину й роздивився. Була потерта, вилиняла, але ліпшої якості, як ті, що робив з Ірки її батько. Замолоду мій тато був красенем, із видимою, зовнішньою ознакою мужності, саме такі, не в міру мені, жінкам і подобаються.

— Гаразд, сказав, ховаючи фото в нагрудну кишеню сорочки. — Але все одно, мені не все ясно.

— Що ж тобі не ясно?

— Наскільки знаю, не батько мій покинув твою матір, а вона його.

— Так, — згодилася Іра. — Коли твого батька посадили, це було, здається, тридцять четвертого…

— Мого батька садили? — спитав зчудовано я.

— А ти й не знав? — з торжеством спитала Іра. — Отже, і від тебе в домі щось ховали.

Сказати правду, про щось подібне здогадувався: мати прохопилася кілька разів, що батька "тягали", але коли я спитав, що це значить, вона відрізала: "Ліпше тобі цього не знати!"

Іра увіч тішилася паузою, що поміж нас провисла, бо таки вразила мене. Цього разу по-справжньому.

— Але я й справді не знав, що він сидів, — витис знічено.

— Бачиш, — легко сказала, — наша поїздка до Житомира складається із сюрпризів. Але це ще не кінець. Мама була від нього вагітна, хоч вони не встигли одружитися. Твій батько мав щодо цього тверді наміри, але про материну вагітність не знав, бо, коли його посадили, не відала того й вона.

— Хочеш сказати, — пробелькотів я, — хочеш сказати… що твоя старша сестра…

— Так, сестра й твоя, — з торжеством мовила Іра.

— Але звідки все те знаєш? — зачудувався. — Мати тобі розповіла?

— Недавно, коли її вдарив інсульт. Мову трохи відібрало, але говорити могла. Отож у лікарні, коли думала, що помре, ніби висповідалася переді мною, бо почувалася винною.

— Неймовірні речі! — проказав я. — А пізніше мій батько знав, що твоя сестра — його дочка?

— Цього мама не сказала. Може, знав, а може, й ні. Коли його забрали, була певна, що пропав навіки, бо минули роки, а від нього — ані звістки. Тоді всі знали: як забирали, то людина вже не поверталася. Отож їй зустрівся мій батько і взяв її вже з дитиною. Не відмовилася, тяжко було самій. Але тридцять дев’ятого він повернувся, тоді мама

була вже одружена й ходила вагітна мною. Я ж старша тебе на два роки.

— А мій брат, — сповістив я, — твій ровесник.

— Можливо. Отже, мама не могла до нього повернутися, і він одружився з твоєю матір’ю.

— Але чому твій батько до нього ревнував?

— Це вже моя дурна заслуга, — сумно всміхнулася Іра. — Сказала тобі неправду того разу: не сестра через мене її виказала, а таки я. Мама мене покарала за якусь шкоду, а я й викричала, що зустрічається з чужим дядею. Бо таки зустрічалася.

— Але то не були любовні зустрічі, — звідомив я, — а принагідні!

— Звідки знаєш? — насторожилася Іра.

І я розповів їй про розмову з матір’ю і про те, що вона знала про ті зустрічі в парку; про те, що батько тоді був дуже хворий і не в голові йому були любовні авантюри; про те, що невдовзі його поклали в лікарню, де він довго лежав, а по тому підупав на здоров’ї — йому навіть дали другу групу інвалідності, і хоча прожив ще років із п’ятнадцять, але воєнні рани його таки доконали. Розповів і про відвідини Калиновською нашого дому, і про мирні стосунки її з моєю матір’ю, а це найбільший доказ, що між ними вже нічого не було, бо жінки такі речі нюхом чують.

— Так уже знаєш жінок! — кольнула Іра.

— Теоретично, — відказав, — а трохи й практично.

— Може, все, що кажеш, правда, — прорекла категорично. — Але продовжувала його любити і любила тільки його. І мій батько мав усі підстави її ревнувати.

Я жахнувся на цю логіку: Іра звинувачувала матір за її однолюбство, хоч винуватцем у цій драмі була не вона і не мій батько, а отой нещадимий кривавий молох, що розтрощив їхні долі; Калиновська ж, хоч і відступилася від батька після його арешту, але зрозуміти її можна: жінка мусить шукати життєвого прилаштування, хоча високим вимогам моралі це не відповідає; такі жінки, як моя станційна господиня, більше виняток у їхньому племені, як правило. Але закладення в ній були добрі, цим і пояснюється, що любові, запаленої в ній, позбутися не могла. Ірин батько й справді мав підстави жінку ревнувати, але, взявши її з дитиною, мусив дати відпуст її зв’язку з іншим, бо це було до нього, тож, як мужчина, міг би й пошанувати її любов. Але дістав інформацію з дитячих вуст, і в ньому пробудився звір. Отже, звір був не в матері, а в батьку; Іра ж батька виправдовувала, а матір за її любов осуджувала, бо саме її звинувачувала за власне важке дитинство. Коли так, то мій здогад, що в ній поселено антиматеринського комплекса, а не антибатьківського, потверджувався.

— Тато тоді почав пити, а знаєш, що таке п’яна ревність?

Що таке п’яна ревність, я знав, бо в нас на вулиці була така пара, і я досить на ті баталії надивився — так Ірі й сказав.

— Бачив те на чужих, а не на своїх, — резонно звістила. — Я мусила в тому пеклі варитися.

— Так, — згодився я. — Це речі різні. А що, триває це й досі?

— Ні, — мовила. — По смерті твого батька вони помирилися. Але часом тато зривається. Під час одного з таких зривів у неї і стався інсульт.

— Ходяча вона чи лежача? — поставив я материне запитання.

— Трохи дибає, — неохоче відповіла Іра й додала з якоюсь глибокою гіркотою: — Не вдається нам з тобою любитися без батьків, дідів та прадідів.

— Бо й не можемо, коли стосунки і справді серйозні.

— Воліла б, щоб це був флірт, — сказала задумливо. — А ми влізли в свої стосунки по самі вуха.

— А сестра твоя знає, хто її батько? — запитався я.

— Не "твоя", а "наша", — поправила Іра, — адже ми через сестру родичі. Мама їй розповіла про те під час того ж інсульту, в лікарні. Зрештою, відала, що ми тільки наполовину сестри, але їй подавали баєчку, що її батько загинув на війні.

— І це майже правда, — сказав я. — Мій батько помер від воєнних ран. А які ваші стосунки?

— Ніякі, — мовила стримано. — Нема нічого спільного та й ніколи не було.

І між нами знову зависла пауза. Зрештою, Іра заворушилася і промовила майже спокійно, хоч і холодно:

— Брехня навколо, сама брехня! Всі нею обплутані, ніби сіткою, і борсаються, начебто можуть звільнитися. Труять нею себе і всіх біля себе. Труять життя і світ, а що найгірше — знаходять цьому виправдання. Нічим дихати в тій чорній сітці! Знаєш, як її розірвати?

— А хочеш її розірвати? — запитав я.

— Дуже хочу! — відказала, прохально подивившись. — На тебе вся моя сподіванка.

— Тоді давай так, — сказав, беручи її тонку, довгопалу руку. — Нашу історію максимально, скільки можна, ми вияснили, таємниці свої розкрили, отже, до того не повертатимемося, хіба принагідно. Я тим часом, коли дозволиш, подумаю. А коли надумаюся, щось запропоную. А ти надумуйся від себе і також запропонуй. З’єднаємо пропозиції і дійдемо консенсусу.

— Ти й справді раціоналіст, — протягла вона, скривлено посміхнувшись. — Гадаєш, усе можна вирішити через раціо?

— Так, — мовив твердо. — Бо людині дано розум і власну волю, щоб могла знаходити виходи з усіляких пасток і сіток. Тож вихід обов’язково має віднайтись, інакше розум нам нінащо.

— Хотіла б думати так, як ти, — печально сказала Іра.

— І я б хотів, — прорік. — Тоді консенсусу обов’язково дійдемо.

39

Отже, всю дорогу в автобусі ми проговорили й незчулися, коли в’їхали в межі Житомира. Ясна річ, сказано було набагато більше, але цієї розмови до щоденника я не записував, а беру її з пам’яті, відповідно, пам’ять її, певна річ, добряче пересіяла. Може, щось із того забулося, але суть і фактаж зафіксовано точно. Мені й справді треба було подумати, але звик перетравлювати інформацію на самоті; коли ж балакаєш, думати про речі інші годі.

Ми вийшли з автобуса, і я запитав, чи не хоче вона побачити червоного будинка на Кашперівській, де проминуло її дитинство, і чи знає його номера? Виявилося, що знає, бо про поїздку сповістила матері;

батькові ж, як правило, про поїздки не сповіщає, про них той довідується від матері. Отже, з батьком у неї стосунки не дружні, хоча його виправдовувала; можливо, це був протест проти домашньої деспотії. Здається, мій здогад, що вона полюбила мандри як супротидію батькові, мав підставу.

Побачити будинка свого дитинства Іра хотіла: до речі, там і досі, сповістила вона, жив материн брат.

— А чи не родовий це дім по матері? — спитав я.

— Так, — потвердила. — Це дім мого діда Калиновського.

Новина також цікава, бо свідчила, що Ірин батько прийшов до Калиновської в прийми, а в приймаків бувають свої комплекси. З другого боку, і це факт: не тільки Ірин батько вчинив матеріальну ласку Калиновській, одружившись із нею, а й вона йому, бо той власного житла не мав. Досі Іра не признавалася, що в Житомирі живуть її близькі родичі, але вона багато до чого не признавалася.

— Родичаєтеся? — спитав я.

— О ні, — відказала. — Дядько тільки раз приїжджав до Києва, мати кілька разів у Житомир їздила, але без дітей. У них стосунки — як у мене із сестрою. Окрім того, дядько терпіти не може тата, вони ніколи між собою не ладнали.

Отже, приймака в тому домі шанували не вельми. Звісно, в ті рази, коли Калиновська приїжджала до Житомира, заходила до нас. Можливо, задля цього й приїжджала, подаючи поїздки як відвідини брата.

— У дядька велика родина, отже, ми обмежували його життєвий простір, — сконстатувала Іра.

Іще один факт: виїзд відбувся не тільки через ревність, а з причин і прозаїчніших: обидві родини в одному домі не вживалися. Іра раніше романтизувала свій виїзд до Києва — реальність завжди прозаїчніша.

Ми купили квитка назад для Іри, я в Житомирі мав залишитися, бо саме на цей день припадав братів день народження (звісно, про спільні відвідини мого дому не йшлося). Пішли до Кашперівської пішки, хоч можна було під'їхати. Але Іра захотіла прогулятися містом.

— Тут своя атмосфера, — сказала, — яка починає мені подобатися.

Цю атмосферу відчував завжди: віддавен знайома й рідна, а отже, й приваблива.

Балачка перекинулася на загальні речі: про місто й куди маємо рушити.

— У парк — обов'язково, — сказала Іра. — Туди мама водила мене гуляти.

— А бульвари пам'ятаєш? — спитав.

— Бульвари — ні, але якийсь довгий-довгий парк.

— Це і є бульвари, які ведуть до парку, — засміявся я. — До речі, парк старі люди називають Четвертим бульваром.

Червоного будинка на Кашперівській розшукали швидко — був чималий, і я подумки здивувався: чому тут було тісно для двох родин? Але то вже їхні внутрішні справи, вони мене цікавили мало.

— Зайдеш зі мною чи почекаєш? — спитала Іра, але таким тоном, щоб я мав підстави відмовитися, м'яко кажучи; тобто заходити в дім до

своїх родичів зі мною не бажала. Ясно й чому: в розмові з родичами могла випливти інформація, якої подавати мені не хотіла. Але я мав вагомішу причину відмовитися: інформації дістав так багато і такої несподіваної, що конче праг перевести духа, а це значить залишитися на самоті і все те перетравити. Іра заявила, що довго залишатися в домі не має наміру, їй важливі не родичі, а, як сказала: "Все хочу там побачити", — отже, власна присутність у цьому домі. За годину вийде.

— Ті бульвари, які згадував, далеко? — спитала.

— Та ні, — відповів. — Просто вулицею до її кінця, тоді звернути ліворуч на Садову, але не праворуч до базару, пройти Садовою, там вони й почнуться.

— Базар? — спитала Іра. — Я туди з матір’ю не раз ходила, це десь недалеко.

— Так, — сказав. — До речі, зайду до магазину й куплю щось для перекусу, поїмо десь на траві. Вино можна?

— Траву люблю, — розкішно всміхнулася Іра. — І вино також. Бажано кримське.

— Якщо тут продається, — мовив я.

— Звісно, — сказала Іра. — Це ж не Крим!

Фраза була занозиста, але мене не вколола.

— Зустрінемося на лавці Першого бульвару за пам’ятником співцеві Російської імперії.

— А що це за співець? — не збагнула Іра. Я помітив, що інакомовлення вона сприймає лише власного складання.

— Побачиш. Величавий пам’ятник заввишки півкілометра на ще величавішому постаменті, висотою у два метри. Ширужиток царських часів.

— Це патетика чи іронія? — засміялася вона.

— Іронічна патетика, — сказав я, і ми розійшлися.

Але про всяк випадок озирнувся: піде в цей дім чи до якогось іншого, а чи взагалі в жоден не піде? Але пішла таки туди. Перед входом привітала мене рукою, що вчинив і я…

Здається, ми й справді з Ірою влізли, як вона сказала, "по самі вуха", в якусь дивну й химерно сплетену, як сітка, історію. Улізли чи вона втягла в себе нас. Але не міг не признати: саме на цьому й основувався Ірин до мене інтерес. Звісно, зіграв своє й випадок, зокрема перша зустріч в електричці, але Іра не тільки була готова до тієї зустрічі, а й бажала її, тобто вона зварила той клей, на який ми й поприліплювалися, — до речі, образ клею взято з поеми С. Кленовича "Роксоланія" від 1584 року, там оповідається про ловитву пташок: ловці варили з омели клей, мазали пеньки, і птахи прилипали до них ногами, коли на пеньки сідали. Отже, наша історія й була пеньком для птахоловів. Але Іра хоч, може, й варила ту прилипачку, але птахоловом не була — це вже каверза того, котрий творив із неї відьмочку, а отже, виховував на свою коханку — якийсь закоханий чорт. Але таке порівняння трохи злостиве, і я посоромився, адже злостивим у цій ситуації бути не міг. Ба мав переконання, що з часу нашої поїздки Іра перестала гратися зі мною в хованки, як перестає гратися з рибою рибалка, котрий її вже підчепив і вся турбота в якого одна: щоб та риба не зірвалася. Знову трохи злостивий образ, але зважмо, що він витворений не тим закоханим молодиком, який повільно брів, опустивши голову, рідним містом і на

якого покладено місію знайти вихід із того лабіринту чи кросворда, а похилого віку драгоманом (драгоман — значить "тлумач") тієї історії, який чудово знає, як вона закінчилася. Але я, теперішній, не поспішаю бути мудрим по шкоді, а тільки хочу переселитись у молодого себе та й не більше.

Отже, історія з моїм батьком та Калиновською майже прояснилася, але чому Іра вирішила мені її розповісти, тобто перестала ховатися? Настав час нам вийти з одного рівня стосунків і перейти на другий? Здається, так, принаймні про це вістив і її останній лист, зокрема те місце, де йшлося про вихід із нашого лісу, і це мав би бути не шлях, яким заходили до нього, а вихід на залите сонцем поле. Зрештою, пасаж можна пояснити й простіше, адже моє життя виходило з колишніх меж: школу, де працював, покинув, станцію, як місце прожиття, також маю невдовзі покинути. Отже, втримувати наш ліс за місце зустрічей було б принаймні незручно з елементарної причини: чи хочемо того, чи ні, але той ліс, як місце зустрічі, — проспівана пісня, і це без жодних символів. Зустрічатись у гуртожитку, де мав жити, — немислимо, блукати київськими вулицями можна, але де знайти місце для інтимних сходжень: його не мав ні я, ні вона — я про це раніше якось не подумав. Отже, ясно одне: рівень наших стосунків повинен був би мати, кажучи прозаїчно, матеріальне забезпечення. Одружитись із Ірою не міг, бо не мав куди її привести: винайняти в Києві квартиру не було таких коштів, так само й забезпечити новостворену родину, бо яка там аспірантська стипендія? Прийти до неї приймаком і жити з Калиновською та її ревнивим чоловіком, де яскраво палає пекло, попри те, що вони довідалися б, чий я син, — ще більш абсурдно. Ні, в такій ситуації Іра мусила порозвалювати всі свої криївки, заборола, таїни й поставити мене носом перед глухою стіною, що вона блискуче вчинила. Отже, романтиком виявляв себе я, а не вона, бо цілковито не думав про майбутнє. У стосунках із нею далі бажання наступної зустрічі з ритуалом статевого задоволення й милими балачками, притому в місці, що імітувало туристську зупинку, я не йшов, та й не було куди, а таке увіч її не задовольняло. Отже, "дівкою", за визначенням господині, була не вона, а я, так само й туристом. Звісно, ми могли б з’єднатися в убогому,

навіть злидарському місці, винайнявши десь дешеву кімнату, на кшталт моєї, на якійсь із приміських станцій, але це з’їдало б наші кошти і принаймні літніх поїздок до Криму чи будь-куди вона навряд чи могла б собі дозволити; тоді були б "борги, борщі, побиті чашки, використані банки", як писала, а для неї це — ознака бруду, хоч для мене такі речі цілком неістотні, так жити зміг би, бо звик до бідацького, а не заможного життя. Для того ж щоб стати, як то кажуть, на ноги, мало б минути принаймні кілька років, поки закінчу аспірантуру й належно влаштуюся. Але вона старша за мене, і плин часу, як жінка, сприймає гостріше й трагічніше, а коли йдеться про подібні речі, романтика завжди кудись дівається.

Зайшов до гастроному біля бульвару, купив батона й ковбасу: і те, і те попросив у продавців порізати й рушив у винний відділ. На мій подив, кримські вина тут були, я купив "Сурож кримський білий" — хоч із того був задоволений. Уклав усе до торбини, яку передбачливо захопив, і пішов на бульвар. Часу ще мав досить, тож сів і викурив сигарету, намагаючися заспокоїтися.

І чомусь мені подумалося, що ставився до Ірн як до одежі, яку збирався придбати: уважно, навіть доскіпливо приміряв, припасовував, примічав, що в ній мені не підходить, — задовге чи закоротке, заповне чи затісне, — але чомусь зовсім не думав, що мені бракує шафи, щоб цього доладно дібраного костюма зберігати, отож його доля — бути повішеним на спинці стільця, а що з таким костюмом станеться, особливо дорогим та вишуканим (Іра, судячи з манери одягатися й прикрашатися, була істотою дорогою й вишуканою, увіч не для моєї кишені), коли з ним так поводяться? Отже, і тут я виявив себе дурнем клаповухим і романтиком, для якого краса і внутрішні якості — усе, а засоби утримання цієї краси — цілком неістотні.

Аж холодом пробило від цих думок: зрештою, скільки зусиль зужила Іра, щоб я нарешті подивився на світ незамиленими очима! Очевидно, романтичний тон її листів, подумалося мені, й був вишуканою формою, за допомогою якої хотіла добитися чи достукатися до мого нібито

розуму й раціоналізму, бо саме мій розум і раціоналізм був цілком романтичного спрямування, а її турбували насущні речі, отже, по-справжньому раціоналістичні. Мій же розум виявився своєрідним різновидом глупоти, адже є не лише глупота, вища від усякого розуму, а й розум, нижчий від усілякої глупоти, а романтичний розум такий передусім. Але це тільки з погляду практичного раціо, а практичне раціо завжди похідне від примітивності душі та помислів, адже існує ще раціо абсурду, без якого неможливий духовний подвиг, на який людина себе піднімає, — я ж хотів у житті саме цього, і саме в цьому й була моя мета. Іра це відчувала, але моя мета, як і моя відданість їй, була їй незрозуміла, бо хотіла жити, а я — діяти, а це далеко не те саме. Однак відповідь на поставлену проблему мушу дати не зволікаючи, бо того від мене вимагала, для цього й поставила носом до глухої стіни, і відсуватися вже нема куди. Пенька помазано потужним клеєм, звареним із омели, і пташка до нього приліпилася. І та пташка аж ніяк не вона, а таки я. Клей зварено сумлінно й зі знанням справи, отже, коли птах не вирветься, його або зужиють, або зачинять у клітку, можливо, дорогу й гарну, а клітка — це і є обов’язки, від яких так гаряче відрікалась у своїх листах Іра. І я з вільної пташки перетворюсь у жука-гнойовика (нагадаю, моє прізвище Жук), який живитиме гній своїми відкладами, а гній живитиме його.

Найлегший вихід із такої ситуації — ескапічний. Тобто я міг устати і, цілком не дбаючи про Іру (квитка до Києва мала, купленого мною), рушити в дім свого дитинства та юності, тобто у свій Житомир, а її залишити із Житомиром своїм, і всі проблеми відпадуть: був би певний, що вона, не заставши мене на бульварі й перечекавши якийсь час, вибухне гнівом, цілком справедливим, признаємо, але мене зрозуміє, як і те, що моя втеча і є відповіддю, до якої мене зобов’язувала, адже розума собі має, як вістить цей скрипт. Тоді я навіки погасив би вогонь пекельної нез’єднаності, а водночас і поєднаності наших родин, сама ж історія, як річ чи книжка, спокійно лягла б на полицю пам’яті. Це було би по-чоловічому жорстоко, але й виказало б мою силу, коли б я праг утвердження своєї зовнішньої мужності й чоловічої сили над жіночою, тобто подобати став би на чоловіків, які їй до смаку. Але річ у тім, що я

того не праг, бо Іру любив. А любов для мене — це не утвердження чоловічої сили над жіночою, а спроба з’єднання тіл та душ в одне єство, можливо, без домінування чоловічого начала, але й без його заперечення. Бо як сказав ще Іоанн у "Посольстві до Папи Римського Сікста Четвертого" від 1476 року: "Коли рече вухо, я не око, то чи око не від тіла? А коли б було все тіло — око, то де буде слух? Коли все слух — то де буде нюх? Нині багато є членів, а тіло єдине". Ці думки можна було б продовжити висловом Станіслава Оріховського: "Якщо ваша жінка не є частиною вашого життя, тоді чоловік волочить своє існування, не знаючи спокою і безпеки".

Що ж мене тоді зупинило, і я не встав і не рушив у свій Житомир? Очевидячки, непевність себе, тобто боязнь помилитись у правдивості власних розмислів. Бо чи не вигадав я те, що написав вище; коли б вигадав, то це було б все одно, що вдарити ножем ні в чому не винну людину, бувши переконаний, що та тримає ножа на тебе. А це вже шизофренія. Окрім того, як тепер, так і тоді, я був людиною старомодною, тобто своєрідним лицарем честі, а не зради, отже, мій відхід чи втеча міг би бути потрактований як зрада. Тому вирішив Ірі дочекатися, адже наша спроба поєднати в собі обидва Житомира тільки почалася.

40

І я побачив її, сидячи на бульварі трохи далі від пам’ятника співцеві Російської імперії, — чудового, блакитного метелика, що не йшов, а вільно плив жовтим полем алеї, а коли наблизилася, уздрів, що обличчя її схвильоване й гарне.

— Дивовижно, що вигадав цю поїздку! — сказала, сідаючи коло мене. — Скільки в мені розворушилося!

— Як тебе прийняли? — спитав я.

— Дуже приязно. Я, правда, сказала, що проїздом і маю мало часу. Шкодували про те. Пам’ятають мене дівчинкою і не пізнали, за винятком дядька, той бачив мене більшою. Але я їм показала фото, і ми багато згадали.

Отже, фото брала з подвійною метою: для мене і для родичів.

— Радий, що тебе це приємно схвилювало, — мовив.

— Тепер я вільна від свого Житомира й потребую твого, — сказала Іра. — Куди підемо?

— Хотіла в парк, — проказав. — Тоді до річки, там є дощатий міст для пляжників. Можна перейти на той бік.

— А що на тому боці?

— Змога побути на самоті. Трава, сонце і горби.

— Хочу попередити: в мене те, і сьогодні нічого не вийде. На жаль! — сказала.

— Ну що ж, — трохи прикис я. — Об’єктивна реальність.

— Самій шкода, — шепнула, обдаючи мене лагідним поглядом. — Але в нас з тобою ще море часу.

— Тоді рушили?

— Стривай, — сказала вона. — Хочу роззирнутися. Цей бульвар чудовий, але чомусь мені не знайомий. Тут нічого не переробляли?

— Ні, — мовив я, — який був, такий і залишився.

— А в мене в пам’яті парк, але чомусь без бульварів. Підемо?

— Так, — сказав я, зводячись.

Узялися за руки і йшли якийсь час мовчки.

— Обіцяв щось сказати, — нагадала вона.

— Ні, обіцяли одне одному щось сказати. Отже, перше слово тобі як жінці.

Ішла якийсь час задумавшись.

— Тут чудово, — проголосила. — І в мене більше згадок, як думок.

— То як нам вийти з нашої ситуації? — спитав я.

— Не знаю, — відповіла тихо. — Хочу почути твоє мудре слово, ти за мене розумніший.

І я відчув, що її рука стисла мою сильніше.

Не пригадував своєї обіцянки, був-бо зайнятий іншим. Але тут мене раптом ніби прорвало. І я заговорив, сам дивуючись, що так легко потекли слова:

— Ситуація і справді не проста, і те, що скажу, лише принагідна думка. Одружитися зараз не можемо, треба приготувати батьків.

— А де ж твої два шляхи? — спитала.

— Є, — мовив рішуче. — І не два, а три.

— Від дуалізму до тріяди. Бачу в тобі поступ.

— Іронізуєш? — спитав, бо розбивала цими репліками мою потокову наладнаність.

— О, вибач, я все ще під враженням від зустрічі з домом мого дитинства.

— То, може, не будемо про практичні речі? — спитав. — Адже в нас, як сказала, море часу.

Ішли якийсь час мовчки.

— Будемо, — проголосила тихо, але твердо. — Хочеться вирішити все в Житомирі. І ще раз вибач, що перебила тебе, — важко переключатись. Готова тебе вислухати. Отже, три шляхи…

Тепер зосередитися треба було мені, бо я не так сколотився, як сколихнувся.

— Так, — сказав. — Найпростіше, на твою ж пропозицію, відгородитися від батьків, дідів і прадідів, забути і їх, і їхні історії, тобто відірвати їх від себе, а жити власним життям. Тобто одружитись і на все інше плюнути.

— Що цьому заважає? — спитала так само тихо.

— Моя невлаштованість, незабезпеченість і бездахість. Тобто нам довелося б долати немалі труднощі. Без ремства, нарікань, аж доки чогось доб’ємось.

— По-моєму, це не найпростіший, а найскладніший шлях.

— Можливо. Але при добрій волі, любові, взаємодопомозі й відданості — цілком можливий.

Вона йшла якийсь час мовчки.

— Ти сказав, що одружитися зараз не можемо через батьків. Що мав на увазі?

— Коли залучимо до цього батьків. Тобто неможливо, щоб я пішов жити до тебе.

— Таки неможливо, — зітхнула Іра. — Який же шлях другий?

— Романтичний, — сказав я. — Зачекати кілька років, поки закінчу навчання і влаштуюся.

— Що ж у тому романтичного? — спитала, коротко на мене зирнувши.

— Знаєш, що таке таємний шлюб? — спитав я. — Шлюб осіб царської чи якої там крові з особами крові нецарської, а ти ж принцеса?

— Смієшся? — спитала втомлено й печально.

— Аж ніяк, — мовив я трохи патетично, здається, це мій ґандж — часом удаватись у патетику. — Я тут сидів і думав, що доля недаремно завела нас у місто нашого дитинства. Отож давай зв’яжемося тут взаємною присягою на вірність, любов, тобто постанемо зі своїм коханням не перед суспільством чи церквою, зрештою, це те саме, а перед Богом.

— Ти що, віруючий? — здивовано спитала вона.

— Тією мірою, якою віруючою є кожна людина — визнає вона це, а чи ні.

— Не зрозуміла, — зирнула на мене.

— Гаразд, спробую пояснити, — мовив я. — Якось мені розповідала, що, мандруючи, ледве не втопилася. Зверталася тоді до Бога?

— Так! — протягла вона. — Але це вийшло якось саме від себе. І звідки знаєш, що я зверталася до Бога?

— Бо не могло бути інакше, — категорично прорік. — Бог, Іро, не офіційна категорія. Бог — це те неосяжне і незбагненне, часточкою якого є кожна жива душа. Отож коли зверталася до Бога в час нещастя, то й віруюча. І невіруючим може бути камінь чи колода, а не жива істота з живою душею.

— Можливо, — сказала. — Отже…

— Отже, через взаємну клятву візьмемо таємний шлюб і хай це буде нашим чистилищем.

— Хочеш випробувати мене?

— Не тебе, а нас. Ти випробуєш мене, я — тебе, а ми — нас.

— А третій шлях?

— Третій шлях — найтяжчий, — сказав я і замовк.

— Слухаю тебе, — підігнала вона.

— Знаєш, що це таке: полюбовне розлучення? — спитав я.

— Коли розлучаються за взаємною згодою без ворожнечі, — відповіла.

— Так! Сама писала, що наш ліс для нас уже помер і нам треба шукати з нього виходу. Отож можемо покинути всілякі такі балачки, чудово погуляти містом нашого дитинства, випити, потім я проведу тебе до автобуса, поцілуємося — і розбіжимося.

— Та ніколи в світі! — вигукнула Іра. — Не хочу з тобою розлучатися!

— Не хочу і я, — мовив. — Але більше за те, що сказав, придумати не можу. Вибирай або давай свої пропозиції, і ми їх обміркуємо.

— Але ж не маю пропозицій! — сказала палко.

— Тоді вибирай одне з двох — тріяда в мене не вийшла, бо від третього ти відмовилася.

— А що хотів би вибрати ти?

— Яку позицію вибереш, на ту пристану.

— Можна мені подумати? — спитала зовсім тихо.

Ми підходили до колонади в класичному стилі, яка й була входом у парк.

— Маєш на роздуми годину часу, бо треба пообідати й випити. До речі, оце і є вхід до парку, пригадуєш його?

Вона зупинилася й обдивилася колони, які стояли вигнутим рядом.

— По-моєму, пізнаю, — сказала спроквола. — Але тоді, здається, була осінь. Багато листя, жовтого й червоного, і я складала з нього букета. Мама сиділа на лавці, і до неї підійшов незнайомий чоловік. І заговорив, а вона до нього всміхалася. І мені страшенно не сподобалася та її усмішка, і я крикнула: "Мамо, хочу додому!" Але не звернула на мій погук уваги, тільки сказала: "Погуляй, доню, бо мені треба поговорити з цим дядею". І я продовжувала збирати листя, сердито на них позираючи. Усе в мені аж кипіло, а вони говорили, говорили…

— Досить, Іро! — струснув її за плечі. — То була зустріч важкохворої людини і тієї, що бажала поспівчувати. Не більше, Іро!

— Можливо, — сказала, ніби приходячи до тями, Іра. — Але я в це чомусь не вірю. Хочу повірити й не вірю.

— Бо в тобі ще живе почуття вини, — м’яко сказав я.

— Якої вини? — дивно подивилася на мене. — Я була невинне дитя, яке тільки й хотіло, що батьківської любові, а її ніколи не мало. Яка ж моя вина?

— Та, що хотіла перетворити свою вигадку, тобто казку, на дійсність. А дійсність — це не казка, Іро! — сказав я, цілуючи її в лоба.

— Але яка вартість дійсності без казки? — спитала розгублено.

— Велика, Іро, — мовив тепло, пригортаючи її до себе. — Бо дійсність, моя дівчинко, завше досконаліша від гри.

З’явилися якісь люди, і вона відхилилася від мене.

— Вибач, я забулася, — всміхнулася криво. — Ніби щось напливло!

— Тепер усе гаразд? — спитав я.

— Так! — відповіла вже бадьоро. — А тепер показуй свій парк.

І я повів її до однорукої (другу руку хтось відпиляв) богині вічної юності та полювання Артеміди, що стояла на штучно висипаному пагорбі з палісадничком, де розташувалися колом лавки. Ми там трохи посиділи, і я оповів, хто була та богиня і які міти пов’язано з її іменем. Потім подивилися руїни палацу барона Шодуара, і я розказав про горбаня аристократа, який і посадив цей парк, збирача стародавніх європейських картин і великого нумізмата. Показав величезні червонолисті буки, що залишилися про нього на згадку, і розповів, як під час війни горів цей палац і як люди розграбовували музейні решткі, а ще про далеку звідси могилу на німецькому цвинтарі, де стоїть його розгромлений і побитий гробівець. Потім ми дивилися на розкішну долину, в якій зливалися річки Тетерів і Кам’янка. Недаремно так старався, адже хотів догодити її туристському інтересу. Вона ж залишалася задумлива й сумовита. Тоді ми спустилися до круглої екзотичної альтанки на не менш екзотичній скелі, і я показав на повздовжню будівлю колишньої дванадцятої початкової школи, де я вчився по війні.

В альтанці ми затрималися й дивилися на розлив води: через Тетерів було прокладено дощатого пішохідного моста, а з того боку ріс ряд тополь, що їх посадили у війну німці, — там було густо насипано голих людських тіл, річка ж біля берега аж кипіла від купальників.

— Отут ми й дамо свою присягу, — сказала тихо Іра. — Але…

— Щось стримує? — спитав.

— Ні, — мовила, — але це велика відповідальність.

— Так, — згодився я, — і її я вибираю.

Ми коротко обговорили текст присяги, вона мала бути коротка: "Клянуся перед Богом і власним сумлінням, що я, беручи за дружину Ірину Канішевську (вона ж мала назвати мене), буду їй (йому) вірним, щирим і відданим другом. Ділитимем разом клопоти і труднощі, і ця клятва хай буде дійсна доти, доки її із себе знімемо за обопільною згодою". Перший проказав цю формулу я, тоді — вона, потому обійнялися й поцілувалися довгим поцілунком, хоч саме в цей час на горі з’явилися якісь чужі люди, а коли зайшли до альтанки, ми її покинули, і я повів свою таємну дружину в молодшу частину парку, де стояли гральні заклади й розташувався танцмайданчик, на якому вечорами сходилися житомирські хлопці й дівчата. Ми обоє були видимо схвильовані, тож мовчали, тільки трималися за руки, вряди-годи щасливо одне на одного позираючи.

— Отже, на той бік не підемо? — спитав я.

— Ні, там забагато людей, — відказала вона.

— Можна було б вийти в поле, — сказав я, — людей там нема, тільки кущі, яри та поля. До речі, щось таке, про яке писала в листі.

— Хай цим полем буде наш парк, — сказала. — З ним ми більше пов’язані.

— Гаразд! — згодився я. — Тоді треба знайти місце для весільної трапези, щоб ніхто не заважав. Хочу бути тільки з тобою.

Таку лавку я знав, її затягли в кущі закохані, ввечері вона завжди зайнята, а вдень — вільна. Так воно й було. Єдина недогода — сміття довкола: папір, пляшки, консервні бляшанки, недопалки, зімнуті пачки від цигарок.

— Прибрати? — спитав.

— Ні, — відповіла Іра. — Бо де помиєш руки?

Помити руки було де, бо в парку не один кран для поливання, але я змовчав — не хотів її покидати.

— Усе-таки якась сумна, — сказав.

— Коли хвилююся, завжди сумна, — відповіла.

Розклала хліб і ковбасу, а я заходився вибивати корка з пляшки.

— Все-таки дістав кримського вина! — мовила.

— Старався, — відповів. — А може, пощастило чи так треба було.

У кущах затріщало, і з-поміж гілок вистромив голову брудний, зі звалюною шерстиною, увіч бездомний пес.

— Ну от, і гість є, — сказала Іра.

— Не гість, а свідок, — у тон їй сказав я. — Без свідків — яке одруження!

Пес дивився насторожено-прохально й не рухався.

— Нагодуємо? — спитав я.

— А хіба свідків не запрошують на весільний обід? — відказала весело Іра.

Я кинув псові хліба, він ковтнув його як муху й обережно виліз із куща. Чарок у нас, звісно, не було, і ми відковтнули із горличка.

— Чудове вино! — сказав я.

— Кримське, — відповіла Іра. — В Криму все чудове!

Знову затріщало в кущах, з’явився ще один пес, так само брудний і обстріпаний; ми почали підгодовувати обох.

— Усе правильно, — сказав я. — Має бути два свідки, вони і є.

Ось чому згодом я назвав цей акт "Собаче весілля" — свідками на ньому й справді були собаки.

Їли хліб із ковбасою, запивали вином, потому був і десерт: цукерки, які також купив, — дали по цукерці і псам, які вже розташувалися зовсім близько до нас. Мило теревенили, сміялися, жартували, хміль м’яко нас сповивав, і я відпружено подумав: "Господи, скільки людині потрібно для щастя? Чи обов’язково для того громадити майно та гроші, будувати палаци і вбиратися у коштовні шкури. Адже воно химерне й непостійне, те щастя, і вислизає з тих палаців та шкур, а приходить в образі голубого спокою і до таких порізаних і полущених, захованих у хащах лавок та смітників і навіть може засвітитися в очах бездомних, шолудивих псів, які раптом стають твоїми друзями. Воно, щастя, як краса короткотривала та малонадійна, але щаслива людина та, котра ніколи ним не гребує, а випиває десь так, як випиваємо ми це чудове вино, — із горлечка". Отож я був у стані екстатичного зворушення, і мені здавалося, це саме відчуває й вона, тож тішив себе, що не тільки я, а й ми були в такому щасливому стані, чи пориві, чи пережитті — ось чому так чудово, як ніколи, розцвіло переді мною обличчя коханої.

З’їли й випили все, але не захотіли побільшувати смітника, а загорнули рештки в папір, щоб викинути в урну. Тоді закурили, звільна балакаючи й пригадуючи веселі випадки, вряди-годи вибухаючи й сміхом. Пси коло нас продовжували сидіти, ніби сподівалися, що маємо

приховану їжу, або ж відчувши нашу атмосферу й бажаючи її з нами поділити. Але мені вже хотілося залишитися з Ірою на самоті.

— Все! Забирайтеся! — сказав псам. — Мені треба свою дружину поцілувати.

— А на годинника подивився? — спитала Іра.

Я злякано зирнув на стрілки. Мала рацію, нам треба поспішати на автовокзал, адже квиток був куплений.

— Геть! — сказав я псам. — У нас нема вже часу.

І пси слухняно відійшли. Я обійняв Іру, ми почали цілуватися, і я ніжно пестив її перса.

— Фу! — вирвалася від мене. — Я зовсім п’яна! Встигнемо на автобус?

— Встигнемо, — сказав я, спускаючись на землю й цілуючи їй коліна й оголюючи стегна.

Але вона мене від себе відвела і встала.

— Ти ж знаєш! — сказала цілком тверезо, — сьогодні не можу.

— Знаю, — сказав, зітхнувши і зводячись.

— Дивно, — сказала Іра. — Такий розважливий і такий буваєш гарячий!

— Розважливість і гарячість — категорії не взаємозаперечні, — сказав я.

— Гаразд, ходімо! Все-все буде попереду! — підігнала.

— Так! — сказав п’яно. — Інакше тебе не відпустив би! Чорт з ним, із тим квитком!

І ми швидко пішли парком, тоді — бульваром, на Бердичівській ускочили до Першого тролейбуса; добре, що виявилося вільне сидіння: сиділи одне біля одного, міцно притулившись і сплівши руки. Довкола мигали будинки, людські обличчя, шиби авт, але все те — з іншого світу, бо світ змалів, стулився у м’ячика чи кулю, а в тій кулі сиділи ми, і не було в нас, як мені тоді здавалося, нічого різноякого, нічого різнодумного, і слова, які вимовляли, ніби зливалися зі словами іншого, начебто це був монолог, а не діалог, і їм було тепло, тим словам, бо і в них бродило трохи кримського хмелю, а кримський хміль, виявляється, має свою особливість, і я пристрасно полюбив не тільки захоплену поклонницю того раніше для мене цілком банального Криму, а і його, хоч, може, й на коротку мить, адже в тому слові ховалося інше, куди величніше — Рим, а Рим, як віщало одне неореалістичне кіно, відкрите місто.

Однак треба було висідати — приїхали. Кинув оком на годинника — мали не йти, а бігти. І ми, не рознімаючи рук, побігли. Автобус уже стояв на платформі, і люди в ньому повсідалися, а шофер зачиняв багажні відсіки.

Нашвидку поцілувалися, й Іра скочила до автобуса. Слідом за нею ввійшов шофер, натомість вийшла станційна контролерка. Отож ми дістали тільки того часу, поки шофер зайде до кабіни й заведе мотора. І ми невідривно дивилися одне на одного, відтак поволі її образ сплив із мого зору, і я опинився (хоч навколо було багато люду: ті, хто від’їжджає, і ті, хто приїжджає) сам, як палець, сам на голому асфальтовому полі, сам у безкраїй і безконечній пустелі й німо дивився, як синьо в’ється за автобусом їдкий димок.

41

То була моя остання любовна зустріч із Ірою. Я побачу її ще раз здаля, але до неї не підійду, вона ж мене не помітить, хоча треба було конче підійти, принаймні для того, щоб зняти із себе тягаря клятви, яку вона так легковажно знехтувала. Та Іра тоді не була сама: біля неї стояв хлопчик років восьми й цілком здорового вигляду Калиновська, принаймні мені здалося, що нітрохи не змінилася від часу похорону мого батька, коли бачив її востаннє. Говорили про щось своє і сміялися, а стояли на тролейбусній зупинці біля центрального стадіону. Отож, поки я вагався, підійшов десятий номер тролейбуса і їх з моїх очей забрав. Зрештою, коли б не забрав, навряд чи я підійшов би, — утримувала якась дужа сила…

Але не забігатиму наперед. Про деякі речі, що обговорювали ми в Житомирі, я ще не записав, зокрема й про домовлену зустріч у Києві. Серпень кінчався, отож ми вирішили продовжувати зустрічатися на станції, як це було й раніше, поки там житиму, а що перебував тепер переважно в Києві, то мав приїжджати туди так само. Але із знайомої електрички та знайомого вагона Іра не вийшла, я вскочив до поїзда, обшукав його, але її там не знайшов. Могло щось не вийти, отже, знову-таки, за домовленістю, мала написати цидулку на Головпошту, на той час своїм адресатам я звідомив, аби писали туди, отож заходив щодня. Листи надходили, але не від неї. Я почав турбуватися, отож відшукав через довідкове телефона її батька, вони жили таки на проспекті Дружби народів.

Рурку взяв батько. Сухий, деренчливий голос, який на прохання покликати Іру почав занудно допитуватися, хто я такий і навіщо мені Іра. Цієї миті неподалік (очевидно, стояла біля телефона) пролунав жіночий голос:

— Хто там дзвонить?

— Якийсь Ірин кобель, — не вельми делікатно сказав у трубку деренчливий голос. — Ходять коло неї, як пси. І що вони в ній знаходять?

— Поклади трубку! — наказав суворий жіночий голос.

Тоді сухий і деренчливий мовив:

— Ірн нема, і сюди не дзвоніть. Вона живе на своїй кватірі.

Так він і сказав: "кватірі", і єдина інформація, яку дістав із цієї балачки, була та, що Іра мала власну квартиру і з батьками не жила. Після того рурку покладено і я почув короткі гудки.

Зі мною розмовляли грубо, зневажливо, але не пошкодував за цього дзвінка, принаймні знав, що з нею нічого не трапилося, а саме це мене найбільше хвилювало. Цю ж лінію можливого нашого зв’язку було перерізано також. Фраза про "кобелів", що ходять за Ірою тічкою, злостива, але, очевидно, якісь підстави, хай і перебільшені, так казати про рідну донечку батько мав. Бо не тільки я дзвонив.

Мав іще дві можливі лінії: одна — школа, де працювала, а друга — Ірина і моя, за її звідомленням, сестра Галина.

І хоч як не хотілося, мусив їхати до школи, сестру відклавши на потім. До речі, про сестру ми говорили й на тій лавці в парку, коли справляли "Собаче весілля": Іра звідомила, що її сестра зовсім проста, працює продавцем у Центральному гастрономі, звуть її Галина, а прізвище (уже по чоловікові) — Степаненко. Має трьох дітей. На моє ж бажання із сестрою зустрітися Іра тоді сказала:

— Вам обом буде цікаво.

І без жодного вагання дала адресу на Жилянській вулиці, саме ту, яку колись назвала моїй господині за свою, — я її відтоді й запам’ятав. Отже, і туди можна зайти, щоб принаймні переконатися: чи не вигадка ота карколомна історія, і чи справді ми близькі родичі, бо від Ірки можна було сподіватися всіляких фантазій: вона не брехуха, як зазначила в одному з листів, а фантазерка. Я ж хотів знати правду. Тільки правду і більше нічого. Хоча й це не зовсім так, а складніше.

Сповіщення ж Іриного батька про власну квартиру дочки не могло мене не вразити, бо це при добрих стосунках розв’язувало б проблему зустрічей, але вона мене туди, навіть як гостя, допустити не захотіла — ситуація вияснится пізніше, коли зустрінуся із сестрою, — вона мала дитину та й не тільки. Але про це згодом. А поки я сушив собі голову, намагаючись зрозуміти, чому Ірка вчинила зі мною в такий немилосердний спосіб, сповіщення про "кватіру" набуло ще й іншої ваги: я вже тоді переконався, що Ірка в Житомирі розіграла зі мною комедійного фарса, отже, простісінько, як то кажуть, навісила мені носа. Очевидно, їдучи від мене до Києва, щасливо купалась у зловтішних хвилях і мала цілковиту рацію, бо я і справді виявив себе дурним романтиком, коли не сказати ідіотом; усі ж інтимні справи, коли відбуваються на рівні рóзігрів, завжди комедія, хоч не раз кінчаються трагічно (звісно, не для творця вистави), — ось чому в літературі постав жанр трагікомедії. Але вішатися, труїтися чи топитися я, хоч і був жорстко обдурений, не збирався, проте вряди-годи обливався соромом, що мене, як хлопчака, провели і з мене насміялися. Чому ж її розшукував? Звісно, не для вияснення стосунків, бо не такий дурний, щоб не зрозуміти, що вияснять стосунки після того, що між нами відбувалось, — це сваритися чи мститися, а я ні до того, ні до того просто не здатний: хотів збагнути, що сталося, а друге, важливіше — уже казав, я людина старомодна, отже, честь у мене поняття першорядне, а коли так, мав добитися в неї зняття із себе клятви, яку дав. Тверезо мисляча людина може сказати: "Коли то було несерйозно, ота клятва й оте "Собаче весілля", тоді й клятву можна сприймати несерйозно, відтак вона не є чинна", — але річ у тім, що несерйозно складала присягу вона, а не я, я ж проказав її з усією переконаністю, що

твердо дотримаю, отже, для мене вона цілком чинна. Ось що найбільше гнітило мене в тій ситуації, тож і вирішив обов’язково її розшукати, щоб вирвати зняття клятви й не більше: після того, що сталося, і коли я, потелефонувавши її батькові, переконався, що вона жива і здорова, а я тільки один із "кобелів" із її тічки, навіть думка про можливість продовжити стосунки була мені бридка — це виключалося різко й назавжди. Може, мене тут хтось осудить, але така я людина і цієї межі не переступлю. Сказав, що не мав наміру вішатися, топитися чи труїтися, — це правда, але збрехав би, коли б твердив, що не був уранений. Був — і до глибини душі. Уранений, уражений, ображений і, зрештою, зганьблений, і хоча зовні залишався спокійний, але вряди-годи моє нутро подобало на помийницю, в якій бурило, й піднімалися від того отруйні випари. Все сколотилося, змутніло, зчорніло — світ робився обридлий і немилий. Навіть до аналітичних розмислів став нездатний, так само й до якихось занять: книги не читалися, нічого не писалося, навіть листи, хоча намагався мазюкати якісь віршики, розпачливі й темні, а кілька разів і напивався.

Це все було в проміжку між телефонною розмовою і поїздкою до станційної школи, де Іра працювала. Їхати туди ніяк не міг зважитися: щось поривало, а щось не пускало. І я вирішив перечекати, поки та нечисть у мені перебродить і поки хоч трохи заспокоюся, бо всі логічні нитки, які в нормальному стані легко сплітав, порвалися і сплуталися, і таке трапилося, признаюся, зі мною вперше. У той неспокійний час я казав собі: все обдумаю пізніше, зараз мені треба врівноважитися і знову зажити в системі звичного для мене інтелектуального раціо, тобто знову стати собою. І я годинами безцільно блукав вулицями із цілком порожньою головою, забредав у якісь парки та сквери, димів сигаретами, дивився на людей, які видавалися мені примарними, або ж зупинявся на крутому березі Дніпра і вдивлявсь у глибокі лівобережні далі, де витиналися, як фата-моргана, масиви будинків, або ж забивавсь у кінотеатри, де сідав ув останньому ряду й дивився якісь фільми, які здавалися напрочуд дурні та беззмістовні, а історії, там розіграні, примітивно вигадані. Єдине, що по-справжньому рятувало, — це органна музика, яка була ніби потоки чистої води, що вривались у мене і

вимивали накопичений у душі намул, а найбільше очищували фуги й концерти Баха. На щастя, тоді в Києві гастролював якийсь знаменитий органіст (щоденника не писав, тож його прізвище загубилось у глибині пам’яті), і я переслухав усі його концерти. Тепер шкодую, що забув його прізвище, адже саме він і став справжнім моїм цілителем, можливо, посланий розрадником усіх скорботних, був той чоловік, здається також, як і я, старомодним, принаймні так виглядав, а може, то прийшов тоді до мене в образі органіста отой вічний блукалець, схожий на Михайла Коцюбинського, в білому костюмі і з гілкою, на якій залишилося на краї три листки. Хай там що, а з часом відчув себе зціленим, певною мірою заспокоєним і зміг вирушити до станційної школи, щоб довершити цю історію.

42

Знову йду до знайомого будинку школи; того дня випала розкішна вереснева погода з отим сонцем, що вже не літнє, але й не осіннє, як писав свого часу Яків Щоголів, із глибокими вільжистими продихами, що напливають із глибини простору; вони, ті продихи, проникають в усі шпарини тіла; вони, зі своєю особливою застиглістю тепла, м’яко пестять обличчя, а довкола яскраво запалено жовто-червоним вогнем кущі, а в небі — важкі, білі, блискучі хмари, котрі стають ніби кораблями холоду в теплому океані високості, — це теж музика органу, якої наслухався і якою наповнений і яка вряди-годи виринала з мене чи в мені тими чи тими пасажами.

Не вірю в дива, хоча вірю в дивну гру випадковостей, яка іноді буває незбагненна. Так трапилося й того разу: побачив порожнє шкільне подвір’я, бо втрапив на час уроку, а на тому подвір’ї, майже при виході, стояв хлопчик, і я, підійшовши ближче, здивовано впізнав, що це той-таки юний єзуїт, із яким мав розмову й першого разу, коли сюди навідувався. Юний єзуїт пильно дивився на мене, він також мене впізнав, відтак видла його засвітилися, а на лице лягла вишколена всмішка.

— Добрий день! — радісно сказав. — Знову шукаєте Ірину Карлівну?

— Так, — мовив трохи розгублено. — А тебе знову вигнали з уроку?

— Еге ж, — радісно звідомив хлопчак, сьорбнувши носом: цього разу мав нежить. — Мене часто виганяють.

— Чого ж тебе виганяють? — тоном не учителя, а щирого приятеля цього лоботряса спитав я.

— Якось так виходить, — ще більше розсвітився учень. — Кажуть, ніби я "несознательний".

При цьому сталося друге диво: зі школи спокійно вийшла жінка, мала, кругленька, і розмірено пішла в приміщення інше, зовсім у наш бік, не дивлячись.

— О! — сказав юний єзуїт. — І Ірина Володимирівна вийшла. Але вам не вона потрібна, еге ж?

— Так! — сказав я. — Мені потрібна Ірина Карлівна.

Тоді юний лоботряс меланхолійно зирнув на небо, і його класична пичка стала печальна, а це так дивно, коли єзуїти відчувають печаль.

— Ви такий, як я, — сумовито сказав малий. — Усе вам не щастить!

— Тобто як? — не зрозумів я, помітивши краєм ока, що Ірина Володимирівна несподівано зупинилася й повернула в наш бік геометрично кругле, типово вчительське лице.

— Бачите, — сказав юний єзуїт, виймаючи з кишені брудну лапку. — Тоді я вам сказав неправду, а зараз Ірини Карлівни й справді нема.

І він тією брудною лапкою класично підтер собі носа.

— Як маю тобі вірити, коли того разу збрехав? — уже по-вчительському, але м’яко пророк я.

— Коли не вірите, спитайте в Ірини Володимирівни, — сказав, ніби згордівши чи трошки образившись, хлопець, дивлячись на мене не без лукавства. — Онде вона стоїть.

І знову диво: юний єзуїт був повернутий до Ірини Володимирівни спиною, а знав, що та не йде, а стоїть.

— У неї — що? — спитав я. — Уроків сьогодні нема?

— У кого?

— В Ірини Карлівни?

— Та нє! Покликати Ірину Володимирівну, щоб вам сказала?

Але Ірину Володимирівну кликати не треба було — сама сюди йшла.

— А ти не можеш сказати?

— Можу, — пророк юний єзуїт, ховаючи зашмаргану лапку до кишені, — але ви мені не повірите.

— Може, й повірю, — пообіцяв я.

— Вона в нас уже не працює, — лукаво сказав хлопець, дивлячись на мене скоса. — А коли не вірите, Ірина Володимирівна вам скаже.

— Що тут таке? — спитала суворо та, бо вже підійшла. — Чому ти не на уроці?

— Бо мене вигнали, — спокійно сказав юний єзуїт.

— Коли станеш дисциплінованим учнем, Паращук?! — суворо сказала Ірина Володимирівна.

— То не я, а вони! — сказав учень.

— Хто вони?

— Ну, що спортили воздух, — сказав Паращук. — Хтось щось зробить, а мене виганяють. І так всіда.

— А ти святий та божий? — спитала вчителька.

— Еге ж, я хотів уже справитись, — сказав юний єзуїт із усією серйозністю і знову шморгнув носом.

— Це наш найбільший капосник, — повідомила Ірина Володимирівна. — Чогось хотіли?

— Та вони все от шукають Ірину Карлівну, — з готовністю сповістив учень. — І все не можуть знайти.

— Іди гуляй! — суворо наказала вчителька.

Паращук відійшов, але недалеко, і став.

— Кому я сказала! — підвищила тон учителька.

— Вони мені не вірять, що Ірина Карлівна в нас більше не працює.

— Ірина Карлівна і справді в нас уже не працює, — офіційно звідомила вчителька.

— Тобто звільнилася? — по-дурному спитав я, адже коли не працює, то ясно, що звільнилася.

— Вони вже сюди приходили, — звістив звіддаля юний єзуїт.

— Звільнилася відразу по закінченні шкільного року, — офіційно сказала вчителька. — А ви часом не той, що живе в Марії Іванівни?

— Це той, — сказав віддаля юний єзуїт. — Його учні називають Балабойчик.

— Я тобі сказала, щоб забирався! — гримнула вчителька, і юний негідник відійшов ще на два кроки.

— Вибачте, — сказала ніяково Ірина Володимирівна. — Я вже казала: це найбільший капосник у нашій школі.

— Справді, живу в Марії Іванівни.

— О, то чудова жінка! — розцвіла, наче сонечко, учителька. — Я її знаю давно, а часом провідую.

— Тоді вибачте, що потурбував, — мовив я, бо треба було вже звідси забиратися.

— Та нічого, нічого! — заспівала Ірина Володимирівна. Рада була вам допомогти.

Ми найчемніше розкланялися й розійшлися…

І цей візит був немарний, як і телефонна розмова з Іриним батьком, принаймні я довідався цікаві речі: Іра, звільнившись із роботи ще до своєї поїздки до Криму, і не подумала мені це звідомити, відтак пишучи в листі, що маємо покинути наш ліс, мала на увазі саме це, а не зміну наших стосунків. Це одне, а друге… учні прозивали мене Балабойчиком. Що ж, очевидно я правильно вчинив, що перестав учителювати. Третя річ також не могла мене не вразити: яка дивовижна поінформованість одне про одного в цьому життєвому просторі. Втіху мав принаймні ту, що в ньому мене признавали за свого.

І ще одне незвичайне далося мені пізнати: друга зустріч із юним єзуїтом, розмови з ним та вчителькою не додали мені темноти в душу, а невідь-чому, на цілком абсурдному рівні, її висвітлили, тож ішов до електрички цілком не поспішаючи, часом навіть усміхаючись, згадуючи незрівнянні словесні пасажі юного єзуїта, а на мене дихав тлінний вітерець, густий, тугий, і хмари стелились до окоєму далеко одна за одною, грядами, а поміж них урочисто цвів чудовий блават, ніби обсіваючи землю блакиттю, яка вливалась і в мою розхилену душу. І хоча на дні її, як і на споді тих хмар, лежало грузило розбовтаної темряви, більше схожої на сутінок, аніж на ніч, помийного віддиху та бовтанка не видавала, а щось схоже на пах листя, котре тільки починає зів’ядати. І я подумав, що, може, це й добре, що не застав тут Іри, адже коли б застав, почалося б марудне вияснення стосунків, хоча, з другого боку, як би чудово вийшло, коли б саме такого дня я дістав звільнення від своєї присяги. Тоді б, може моя ураза й образа повільно та спокійно розчинилася б, як розчиняється онде легка хмарка в синьому озері неба, і я зміг би легко те навадження, котре тяжко мене вдарило, відсунути, чи відігнати, чи закласти, як жука, в порожню сірникову коробочку, а відтак розмахнутися й жбурнути в це обважнене повітря, яке б його й ковтнуло, як ковтали пси їжу на нашому "Собачому весіллі". Але ні, коли б зустрівся з Ірою, такої радості не пізнав би, навіть добувши звільнення, а йшов би цією дорогою і не бачив би світу, бо чорним жуком став би сам. Отже, не треба себе дурити, що тільки одного прагну в цих безнадійних пошуках, адже закинута в душу отрута все ще тебе труїть, і зовсім вона не розчинилася, а небо твоє ще нахмарене, і ти йдеш не в

потоках світла, а таки негоди. Однак світло певною мірою і справді повернулося, і я подякував долі хоч би за це ударування. Не мав тоді сили ні мислити, ані щось вирішувати, однак відчув зримо й увіч: щось у мені зрушилося. Подібне відчуває хворий, кволий тілом, котрий уперше пізнав: його хвороба подолана, хоч і змучила й вимотала понікуди. І він зводиться вперше з ліжка, дибає тремтливими ногами до вікна або, краще, до дверей, розчиняє на всю широчінь і застигає вражений — бачить-бо перед собою невмирущу красу. А невмируща краса — це і є сподівання, що світ до тебе повернеться, хоча добре відаєш: то вже буде інший світ, з іншими барвами та іншими радощами.

43

І я перестав розшуковувати Іру, просто мені того стало досить. Але до сестри зайти бажав, адже немала річ переконатися, що в тебе й справді несподівано з’явилася сестра: знайти сестру в цьому світі — чи не сатисфакція за мої печалі. Але йти відразу до неї додому було непередбачливо, через що вирішив учинити делікатніше: розшукати на роботі й попросити дозволу прийти, коли їй буде зручно, чи поговорити в принагідній обстанові.

Так я й учинив. Зайшов до Центрального гастроному й попитав у вільної продавниці, де можу знайти Галину Карлівну Степаненко. Мені вказали на старшу за мене жінку в ковбасному відділі, біля якої стояла черга і яка працювала, мов автомат. Завжди дивувався на продавців цього гастроному — це були не люди, а різальні машини. Тож став у чергу, бо хотів її роздивитися. Середнього зросту, уміру повна, але обличчя худе; у ньому прочувалася доброта. А коли звела на мене очі, я майже перестав сумніватися — очі були батькові.

— Вибачте, я до вас за рекомендацією Ірини Карлівни, сказав чемно. — Чи не міг би сказати два слова?

Зирнула на мене пильніше.

— Зараз, попрошу підмінити, — сказала просто.

Її підмінили, і вона вийшла з-за прилавка.

— Тільки швидше, бо нам не дозволяють розбалак.

— Гаразд, — сказав я. — Бачите, справа трохи незвична. Я родом із Житомира, і мого батька звали Іван Жук — чули про такого?

— По-моєму, це той, за кого моя мати ледве не вийшла заміж, — спокійно мовила жінка.

— Так, коли прізвище вашої матері — Калиновська.

— Щось хочете? — спитала трохи стурбовано.

— Ірина Карлівна сказала, що можете бути моєю сестрою.

— О, Іра велика фантазерка, — усміхнулася Галина.

— Знаю, — сказав. — Але поговорити не завадило б. Хочете, прийду до вас додому, а коли це вам не зручно, завітаю під кінець робочого дня, і ми десь посидимо на лавочці. На бульварі Шевченка чи в парку, наприклад, ліпше в парку — менше шуму.

— Чого ж, зайдіть до мене додому, самій це цікаво. Знаєте мою адресу?

— Ірина Карлівна адресу мені дала, — мовив я і назвав її.

— Правильно, — підтвердила Галина.

— Можна, прийду до вас завтра? — спитав я.

— Можна, — згодилася жінка. — Десь на сьому вечора, тоді повернеться і мій чоловік.

Звернув увагу, що говорила досить правильною українською, хоч часом прослизали суржикові словечка.

— Значить, домовилися, не забиратиму у вас часу, — сказав я. — Вибачте, що прийшов на роботу, не хотів звалюватися як сніг на голову.

— Нема чого вибачатися, — просто сказала Галина. — Дуже рада, що мене розшукали.

Отже, тут усе в мене вийшло чудово; Галина виявилася цілком несхожа на Іру, принаймні не було в ній прихованого дна. Проста, відкрита жінка, навіть її усмішка була не роблена, а щира.

Вийшов із гастроному схвильований: коли б і справді знайшов у ній свою сестру, принаймні не був би самотній у цьому мегаполісі. Галина підтвердила, що Іра фантазерка, але про існування мого батька знала, отже, Ірина розповідь могла мати підстави. Але чому Іра з нею не родичалася? Зрештою, це не так важливо. Я навіть постановив: не дуже розпитуватися про свою зниклу таємничу дружину, хоч добре відав, що навряд чи це мені вдасться, бо Іра сиділа в мені, як забитий у тім’я цвях…

Наступного дня, рівно о сьомій, я подзвонив до квартири за оббитими потертим і в кількох місцях порізаним дерматином дверима. Галина відразу ж відчинила.

— Вибачте, що прийму вас на кухні, — сказала, — бо в кімнаті діти роблять уроки.

— Нічого, — сказав я, пробираючись малим, заваленим речами, старою шафою, накиданим взуттям коридорцем, відтак опинився на

кухні, несподівано просторій, з усіма аксесуарами, але ретельно прибраній — жінка до мого візиту приготувалася. Ми сіли біля кухонного столу.

— Чоловік іще не прийшов, — сказала Галина, — то поговоримо поки що. Відверто кажучи, не знаю, хто мій батько, мати про це говорити не любить.

— Але чому ви Карлівна? — спитав я.

— Бо Канішевський мене удочерив, — відповіла. — Він був квартирантом у материному домі, от вони й знюхалися.

Я мовчки зауважив: про батьків не говорила пошанівно. Але те, що Канішевський був квартирантом у червоному домі, деталь промовиста: Калиновська шукала чоловіка, а він — утвердження на місці мешкання.

— Отже, те, що ви не дочка Карла Канішевського, — факт? — спитав.

— Так, бо вони одружилися тридцять сьомого. Тридцять дев’ятого народилась Іра, а я — тридцять четвертого.

Факти майже збігалися: майже — тому, бо моя мати говорила, що перша дочка Калиновської старша від другої років на шість. До речі, бувши останнього разу в Житомирі, після того, як провів Іру, я в матері обережно поцікавився, чи не мав батько політичних неприємностей в тридцяті роки, і вона спитала гостро: чому я цим цікавлюся? Я відповів, що просто так, мовляв, то був страшний час, а зараз багато що відкривається. "Так, у нього були неприємності, — сказала мати. — Але про це тобі ліпше не знати. Може, колись розкажу". Мені досить було й того: опосередковане підтвердження Іриної розповіді, що мій батько сидів, дістав.

— То що вам Іра нафантазувала? — спитала Галина, дивлячись на мене з усмішкою.

— Чи був у вашої матері інсульт? — спитав я.

— Так, але в легкій формі, — сказала. — Правда, вона страшенно переполошилася, бо вельми дбає про своє здоров’я.

— А під час інсульту нічого вам не говорила?

— Дещо сказала. Що, мовляв, мій батько загинув на війні. Ваш батько загинув на війні?

— Ні, — відказав я. — Але був важко поранений, що й звело його в могилу чотири роки тому.

— Отже, тут не сходиться. То що ж розповіла Іра?

І я звідомив усе, що знав. Галина слухала вельми уважно.

— Але звідки про те знає? — здивувалася вона. — Адже і я цього не відаю!

— Їй розповіла мати під час того-таки інсульту, — мовив я.

— Ну да, — криво всміхнулася Галина. — Вона ж її улюбленіця.

— Сказала, що була з матір’ю у важких стосунках…

— Бачите, — звістила Галина з тією ж усмішкою, — наша мати, сказати по правді, нікого по-справжньому не любила, хіба себе. Але де це мій гуляка?

— Який гуляка? — спитав я.

— Таж чоловік! — із серцем мовила Галина. — Він у мене випиває, отож турбуюся. Казав, що буде точно на сім.

— Люди, котрі випивають, точності не дотримуються, — сказав.

— І це правда, — засміялася Галина. — Та й чорт з ним! Може, й добре, що десь шаландається, бо те, що розказуєте, страшенно цікаве.

— А чому мати не казала, хто ваш батько? — спитав я.

— У нас заборонялося говорити на цю тему.

— Ваш названий батько ревнивець?

— І це знаєте?

— Не те що знаю, — ухильно відповів я, бо не хотів її насторожувати. — Просто коли б не був ревнивцем, то чого про вашого справжнього батька в домі говорити було б заборонено?

— А що, до Іри ви теж підбивали клинці? — прямо спитала Галина, пильно на мене дивлячись.

— Трохи було, — мовив, усміхаючись. — Але ми не зійшлися. Однак те, що розказала про батька й вас, мене схвилювало. І я вирішив вас розшукати.

Галина задумалася, очевидно, зв’язувала якісь свої нитки.

— Може, вам неприємна ця розмова? — делікатно спитав я.

— О ні! Просто думаю: щось у тому є. А ваш батько ніколи не признавався, що в нього є побічна дитина?

Питання й мене цікавило, бо, кажучи щиро, це ще одна ланка кросворда, клітини якої не міг заповнити.

— Про народження дитини він довго не знав, а коли повернувся, ваша мати була заміжня і носила другу дитину. Але по війні вони принагідно зустрічалися, принаймні ваша мати бувала у нас — і не раз.

— Бувала у вас у домі? — недовірливо округлила очі Галина.

— Так, — сказав я спокійно. — І приїжджала на батьків похорон.

— І ваша мати її приймала? — спитала зчудовано.

— Уявіть собі. І коли батько помер, моя мати з вашою трохи листувалися.

— Дивовижно, — видихла Галина. — Щось я цього не розумію.

— А я розумію, — пророк спокійно. — Це значить, що між батьком і вашою матір’ю, після одруження обох, таємних стосунків не було.

— А як же я? — безпорадно спитала Галина. — Невже він про мене так нічого й не довідався?

— Цього не знаю, — признався я, зауваживши: Галина, здається, починає вірити, що вона моя сестра. Та і я не сумніваюся. — Допитайтесь про це в матері! — сказав.

— О, у неї допитаєшся, — із серцем сказала Галина. — То така ж потайна, як і її люба доця.

Ні, сестри між собою таки не були дружні, коли не сказати гостріше. І я розповів про фотокартку, яку мені передала Іра, і про те, що Калиновська по смерті батька її викинула. Світлина була при мені, і я її Галині показав. Узяла до рук і розглянула.

— Добре знаю цю фотокартку, — сказала. — Вона завжди була в материному альбомі.

— Тобто лежала на видноті? — здивувався і я. — А що ж ревнивець Канішевський?

— Мати завжди тримала його під каблуком, — рівно провадила Галина. — Але в нього бувало щось таке, як приступи. Тоді й казився, бив матір, розганяв нас. Мій тоже не луччий.

І, як то кажуть: про вовка помовка. Гримнули вхідні двері, а за мить у кухонних героїчно постав, усміхаючись, Галин чоловік із явними слідами алкоголізму на обличчі і з сяючими голубими, але примутненими очима.

— Сєкрєтнічаєтє? — підморгнув.

— Це, Коля, мій брат, — сказала Галина, винувато всміхаючись.

— Діствітільно? — вигукнув ентузіастично Коля. — Ти в етом убіділась?

— Убідилася, — сказала Галина. — Сама сєбє не вєру!

— Да ето же чудесно, Галь! — вигукнув Коля. — Тада чіво сідіш? Став палітру, што-то собразі. Ето нужно отмєтіть!

— Ах, конечно, конечно! — підхопилася Галя. — Як же це я забулася!

— Їді, шуряк, обніму тібя! — вигукнув Коля і пішов до мене з розкритими обіймами.

Я встав, ми обійнялися, і він чоломкнув мене слинявими губами тричі. Від Колі щедро несло сопуховими хвилями.

— Да, — сказав підводячись. — Ето ні часто случаїца. Подумать токо: нашолся брат! Ето же чудо, Галь, і ето обізатільно нужно отмєтіть. А дєті уже знают?

— Нєт! — сказала Галина. — Ми токо поговорили.

— Тада пашлі представлю тібя детям, а она пускай соображает. Как тібя звать, шуряк?

— Дмитро, — сказав я.

— Значит, Діма, — сказав Галинин чоловік. — А міня — Коля, будем знакоми.

І він поволочив мене через захаращеного коридорця до кімнати, яка виявилася так само простора, але густо заставлена ліжками, канапою і трьома столами, за якими сиділи дві дівчинки та хлопець, які одночасно обернулися до дверей; хлопчик увіч нагадав юного єзуїта, одна дівчинка була схожа на Іру, а друга — не знати на кого, можливо, на предків господаря цієї квартири.

— Дєті, — урочисто проголосив Коля. — Ето ваш дядя! Нашолся, так сказать, в дєбрах цивілізації.

Із соромом подумав, що прийшов сюди без подарунків, але чого їм сподіватися від дядька, якого досі не бачили і який так несподівано виліз із нетрів цивілізації.

— Хі-хі! — озвалися дівчатка, а хлопець подивився на мене із знайомим лукавим прижмурцем. Це теж було чудо, бо юний єзуїт ніби переслідував мене, хоч то й справді був інший хлопчик, але до див я, здається, починав звикати.

— Добрий день! — сказав учительським голосом.

— Драстє! — відказала дівчинка, схожа на Іру, інші визнали за краще промовчати.

— Насмотрєлісь? — спитав Коля. — А тіпер пашлі, Діма, Галя там уже насображалась. А ви учітесь і без баловства! — суворо сказав Коля.

На це слово вони відвернулися від мене й занурились у свої підручники та зошити, хоч я, як колишній учитель, збирався розпитатися в них про школу. Але Коля вже тяг мене, обійнявши за стан, на кухню.

— Дєті в восторгі од дяді, — сказав він і критично обдивився заповненого наїдками стола з пляшкою посередині — Галина встигла зробити це блискавично.

— Да, ти маладєц, Галя! — милостиво сказав Коля. — Она у міня замічатєльна жена. А тіпер садімся і не будем тянуть времня. Ви іщо наговоритесь. Ти в Кієвє живйош, Діма?

— Власне, не в Києві, а під Києвом, — сказав я і назвав свою станцію. — Але працюю в Києві.

— А где, када не секрет? — спитав, по-хазяйськи розсідаючись за столом, Коля.

— Учуся в аспірантурі інституту літератури, — сказав я.

— О! — округлив очі Коля. — Тада панімаю, пачєму гавариш так по-украінскі. Моя Галя тоже учілась в інстітутє, но я настругал ей ребятишек — і бросіла. Тепер она в луччом месте, правда, Галь?

Галина винувато всміхнулася.

— Да, она со мной щасліва, — сказав гордо Коля. — Я человек тоже не хрен собачій, ти ішо в етом убідішся, патаму как ми тепер родня.

— Подбірай вираженія, Коля, — суворо сказала Галина.

— Хрен собачій — ето не глупость, Галя, — сказала Коля. — Ето растєніє такое, кажіца, на городє растьот, — і він зареготав.

44

Вивалився з того гостинного дому набитий їжею і налитий трунком. Застільна розмова була здебільшого порожня, бо Коля, вихиливши ще, почав варнякати й забивав собою все, перериваючи немилосердно нашого діалога. Але кілька разів виходив до туалету, цілком безсоромно про те зголошуючи, і в ті "вікна" Галя встигла подати мені деяку інформацію про Іру, зокрема про те, що вона має дитину, хлопчика, якого їй зробив зоотехнік, що його, за Галиним висловом, Іра "приперла" до Києва бозна-звідки. Але той тут не прижився, бо хоча Канішевський теж був близький до проблем сільського господарства, проте швидко заївся із зятем, той тата Карла побив і повернувсь у село. Тоді Іра вистарала окрему квартиру — як саме, Галя не сказала. Зоотехнік до неї повернувся, але й там зжитися з нею не зміг, і вони розлучилися. Тепер Іра живе із сином і якимсь дармоїдом (Галя сказала — "тунеядцем"), старшим за неї на п’ятнадцять років, якого й утримує, але вони не розписані. Я спитав: чи не працював той учителем фізкультури? Галина здивувалася, що про те знаю, але факта підтвердила, отже, Ірині оберти чинились у знайомому мені колі. До речі, сказала, що фізкультурник поламав собі ногу в туристичному поході і тепер цим користується,

називаючи себе "інвалідом Іриних фокусів". Батьки не допомагають Галі, бо їм досить клопоту з Ірою, а ще терпіти не можуть її Колі; відповідно, не терпить їх і Коля. Отож Галині доводиться тягти родину на власних плечах; Коля часто міняє місце роботи, а в перервах, часом тривалих, робиться також дармоїдом. Ниньки він працює, але це до чергового запою, Галя побоюється, що запій оце зараз і почався. Тоді чоловік стає цілковито дурний, тиняється під гастрономом у товаристві тамтешніх пияків. Коли ж це в нього минає, то робиться добрий і лагідний, загалом він роботящий, але тільки коли не п’є, останнім часом запої в Колі трапляються частіше: раніше були раз на рік, а тепер — раз на три місяці. Не раз умовляла його лікуватися, але переконати, що він п’яниця, ніяк не вдається, бо Коля стоїчно впевнений, що зможе себе "узяти в руки", отож Галина не знає вже, що й робити. Отже, і ця родина була, за материним висловом, недоброщасна. Дуже зраділа Галя, що маю брата, отже, знайшла не одного, а двох братів. А ще ми перейшли на "ти", бо не годиться, як прорік Коля, братові й сестрі викати — це, здається, була єдина резонна думка в його варняканні. А під час останнього (уже перед моїм відходом) відвідання Колею туалету Галя сповістила, що тепер він часто так бігає, тож побоюється, чи все гаразд у нього з нирками, не раз болі відчуває. При цьому додала сокровенно:

— Це добре, що ти розійшовся з Ірою, бо ви з нею не пара.

— Чому? — спитав, підхмелений, я.

— А тому, що тобі треба доброї, порядної жінки, а вона — вітер і пуста. Чорт у ній сидить.

— Ти ж мене мало знаєш, — сказав я. — Може, і в мені сидить чорт!

— О ні! — сумно сказала Галя, тепло на мене дивлячись. — Ти чистий. Я вже на цих чортів надивилася, а доброго чоловіка видно звіддалеку.

— А в тобі нема чорта? — спитав по-дурному, бо язика тримав розв’язаного.

— Ні, — сказала так само смутно. — Чортові в мені нема чого робити, бо в мене на плечах і робота, і дім, і діти, і цей мій шалихвіст.

І я посоромився; справді, чорти шукають дозвільних душ. Тих же, хто занурений у роботу та житейські клопоти, вони й справді не чіпають, хоч це й не остаточна істина.

— А може, то від крові? — спитав. — Від батьків, дідів та прадідів?

— І це може бути, — сказала Галина. — Але більше вірю, що чортів людина сама до себе приводить чи викликає.

Була мудра ця Галя. Мудра й героїчна. Шкода, що вона моя сестра, що старша за мене й навіки потонула в чужій мені родині — ось хто міг би бути достойним мені подружжям. Дивно воно виходило: жінки, перед якими міг уклонитися, траплялися мені невідповідного віку й навіки відділені від мене житейськими стінами — маю на увазі й Галину, і господиню мою. Отож чи не був я від початку приречений на самоту?

Про це я й думав, повертаючись із тієї гостини. І хоча напоєний, але голова залишалася чиста, і я цілком міг ситуацію осмислити, адже дістав напрочуд потрібну інформацію, з допомогою якої міг заповнити не одну ланку свого кросворда, а повернувшись додому, все те записав до щоденника, звідкіля цей матеріал і переписую.

Отже, розповідь про Зоотехніка треба підкорегувати — розповіла її Іра тільки першу частину. Можливо, того дня, коли вони зійшлися, покинувши її й рушивши шукати остаточного задоволення, Зоотехнік другої такої податливої не знайшов, отож повернувся до намету, де нібито тремтіла з жаху Іра, витяг її звідти й повів у ніч, щоб до решти задовольнити свою хіть. Але мені здається, що Іра до намету не

забивалася й не тремтіла, бо не такий вона страхопуд. Вірогідніше відпустила любаса, а сама сіла на видноті й почала чекати; до речі, якось мені сказала: "Треба вміти чекати!". Лобур потинявся, а тоді повернувся туди, де сподівався застати Іру, і там її застав. Відтак силу над ним здобула вона. Як усе відбувалося, можна пофантазувати, але чомусь не хочеться того робити. Решту історії розповіла Галина; сумніву, що вона правдива, не мав жодного.

Знайшла своє продовження й розповідь моєї господині про Ірин зв’язок із учителем фізкультури. Але ця історія в мене ледве окреслена, так воно й залишилося, бо більше звідів я не провадив, тобто і щодо Зоотехніка, і щодо Фізкультурника втратив слідчий інтерес; головне, що обидві історії здобули відповідне завершення, а деталі не такі важливі. Фізкультурник другої дитини Ірі не зробив, тож, можливо, колись його вижене, як трапиться достойніший, а можливо, захоче законно вийти заміж удруге — зрештою, і це для мене значення не мало. Загалом багато що мені прояснилося. Коли б Іра була в мене і справді закохана, а не гралася мною, то не підготовлювала б заздалегідь своєї втечі від мене, сповістила б про історію з Фізкультурником, яку цілком замовчала, і про те, що має дитину і що отой романтичний хлопчик Максим із її листа, її юний друг, не тільки друг, а й син (і ці речі пильно приховувала), так само, як і те, що покинула роботу і має окрему квартиру. Невідомо, чи я б до неї у прийми пішов (очевидячки, таки пішов би, коли б розв’язала ці суперечності), але вона й не збиралася мене туди пускати, ось чому вибрала не першого варіанта, запропонованого мною для розв’язання наших проблем, а другого і третього, з’єднавши їх: присягти на вірність, а тоді й розійтись. Але для чого це їй було треба, коли я сам пропонував полюбовне розлучення? Чому так гаряче його заперечила — цього не розумів аж ніяк, а зараз, набитий їжею та налитий напоями, розв’язати цього ребуса також не міг. Не міг та й годі! Отже, відклав це натоді, коли буду мудріший. Така була та частина кросворда, що стосувалася Ірі.

Щодо Галини, то обоє повірили й признали: справді, ми брат і сестра. Але треба було остаточного підтвердження, отож коли Коля

знову відходив до туалету, домовилися, що я вивідаю все можливе від своєї матері, а вона, як сказала, притисне Калиновську й вирве з неї чи підтвердження (тоді все буде гаразд), чи заперечення (тоді хай скаже, хто ж насправді Галин батько). Галя сказала це так рішуче, що я не сумнівався: Калиновська не встоїть. Коли прощався із цим милим подружжям, вони взяли з мене тверду обіцянку, що їх не забуватиму й приходитиму, — таку обіцянку дав, а свої обітниці, як уже казав не раз, завше виконую, отож звідомлю, що й досі я сестру відвідую, а забігаючи наперед, можу з’явити, що Калиновська призналася: Галининим батьком і справді був Іван Жук, отже, батько і мій. Моя мати так легко не далася, але я їй про Галину оповів без дипломатії, і вона також, зрештою, признала факт існування спільної дитини в батька і Калиновської, але остання вимолила, мати так і сказала: "вимолила" в батька, і це чинилося при ній, матері моїй, обіцянку, що той до тієї дитини не признаватиметься (сам він довідався про Галине існування вже одруженим), бо її удочерив Канішевський, і Калиновська не хотіла проблем. Батько таке слово дав, в погодженні з моєю матір’ю, яка цьому сприяла, і я міг почудуватися з цього: адже і я був такий, отже, приказка правдива: яблуко від яблуні далеко не відкочується. Галина приїжджала до Житомира і познайомилася з другим своїм братом і нашою матір’ю, мати її прийняла чемно, але холодно, вони провели дипломатичну розмову, — ішлося більше про материні й Колині хвороби (у того таки виявилася хвороба нирок, і пити він перестав, ставши спокійним і цілком банальним чоловіком), — а брат зустрів сестру приблизно так, як мене Галин Коля, — щиро з того зрадів, а ще дістав законну нагоду випити, останнім часом до того приохотився. Отже, тут усі клітинки кросворда заповнено; пам’ятаю, Галина, розглядаючи нашого сімейного альбома, що велично дозволила вчинити їй моя мати, плакала — що робилося в її душі, можна здогадуватися, адже саме вона виявилася єдиною справжньою жертвою цієї історії. Що ж до незгод і "важкого дитинства", як подавалося в Іриних листах, із її матір’ю, тобто Калиновською, треба зробити також корекцію (і небезпідставну). Іра була надуміру пещена дитина, справді материна улюбленица, а надмір пещені діти часом уподібнюються до тих, котрі бувають недоглянуті й упосліджені, тобто їхні вимоги робляться надмірні, вони вередливі, а

дрібні незлагоди роздувають не раз у великі проблеми — знаючи Ірине фантазерство, це зрозуміти неважко. Бажаючи бути принцесою (символічно, звичайно), фактично Іра нею не була, отже, маємо тут факт звичайної імітації з усіма проблемами, що з того випливають, — це ніби марення бридкого каченяти, котре добре знає, що прегарним лебедем воно ніколи не стане. Але чи була вона звичайною "дівкою"? Очевидно, ні, шукала зімітованого в мріях принца, якого бачила у звичайних грубих чоловіках, через що "дівкою" не раз фактично ставала, отже, це річ не така елементарна.

Щодо моєї особи, то тут мало бути щось інакше, а що саме, як уже звіщав, не до кінця розумів. Після цих викладок можна збагнути, чому не підійшов до Ірі, коли випадково її побачив із сином та матір’ю біля стадіону, на тролейбусній зупинці, — вчинити того не зміг. Цікава ще одна річ, яку не можна оминути: не раз навідував Галину, зокрема постійно на день її народження чи в інші свята, навіть кілька разів зустрічав із ними Новий рік, але ні разу не зустрів там ані Ірі, ані її батьків; Галина все-таки була гілкою, від них одчахнутою. Сама ж матірку навідувала, навіть допомагала старим. Очевидно, вони, Канішевські, колись чимось сильно образили Колю, а той був у деяких пунктах, чи пунктиках, людиною вельми затятою, особливо коли це стосувалося його самолюбства. Докладніше Галя мені про це так і не розповіла навіть по смерті матері й вітчима, похорон яких узяла на себе таки вона. Про Іру ми з нею також, після тієї першої розмови, не говорили — це також була заборонена тема, та й не цікавило це мене. Я від Ірі навіки віддалився, тобто викреслив її зі своєї душі, хоча, як доводить цей скрипт, далеко не остаточно. Інколи мені буває її жаль. Галина їздила й на похорон моєї матері, була тим щиро запечалена, при її труні навіть плакала. Потім, коли поверталися разом до Києва, вона висловилася про мою матір із повним пошанівком:

— До матері твоєї не маю нічого, — сказала, — була то достойна жінка. А от до батька…

— Осуджуєш, що забув про тебе? — спитав я. — Але він був зв’язаний словом.

— Що таке слово? — прорекла печально Галина. — Звук! Сказав — і нема! Треба думати про людину, а не про слова. Людина вартніша будь-яких слів.

І тут мене щось ніби вкололо, я спробував поставити себе на батькове місце й визнав: учинив би так само, як він. Але мала рацію й Галина: чи подумав батько про незахищену дитячу душу, яка потребує батька справжнього, а не підставного? Але мені хотілося реабілітувати батька в Галиній душі.

— Бачиш, ви виїхали з Житомира відразу по війні, а він тоді був у важкому стані. До речі, якого року виїхали?

Треба було те знати, бо тут у мене також не все зв’язувалося. Іра казала, що виїхали тоді, коли в школу вона не ходила, але шість років мала б сорок п’ятого, а батько додому з війни щойно повернувся. Тимчасом я точно пам’ятаю, що Калиновська нас навідувала при батькові. Та й історія її зустрічей із батьком у парку мала б бути пізніше.

— Ми виїхали п’ятдесят другого року, — сказала Галина. — А він і справді був у важкому стані?

П’ятдесят другого Ірі мало бути не шість, а тринадцять років, отже, школу в Житомирі вона відвідувала — ще одна її фантазія; очевидно, Іра, природою своєю, не могла не містифікувати. Зрештою, зустрічі в парку і справді могли бути давніше, але не в шість років.

— Так, Галю, — м’яко сказав я, — він дуже хворів.

— Хіба що, мовила задумливо. — Тоді йому було не до мене. А я так довго жила з цією уразою!

— Чому ж жила з уразою, коли про батька нічого не знала і тільки дорослою довідалася, що він загинув на війні?

— Тому, що в нашій родині все було засновано на брехні, — сказала сумно. — На денці душі я знала, що мій батько живий, бо чого б тоді про нього не говорили? А коли мати призналася, що загинув на війні, то чого було мовчати раніше?

О, вона вміла мислити, моя сестра, і тут мусив признати: ми і справді частково однієї крові. Але мала кров і іншу — ось чому сказала, що дане людиною слово, отже, й клятва, тільки порожній звук, сказав і нема його. Цілком так само мислила і її сестричка, яка дала мені клятву на вірність, але миттю забула її, щойно автобус покинув житомирські межі. Бо слово — порожній звук; вона ж думала не про мене, а про залишених удома: сина і свого скривілого Фізкультурника. Отже, про людей, а не про слово. Я ж до слова, так само й батько мій, ставився цілком інакше, бо переступити того порога не міг.

Але розумів, що це тільки часткове витлумачення кросвордової позиції, якої ніяк не розгадати. Мало тут бути щось інше, але тоді і згодом ні до чого не міг додуматися — такі речі просто не вкладалися мені в голові.

Однак тепер, коли розклав перед собою, як карти, всі факти і наново їх пережив, мені здається, що таки розгадав ту загадку, хоч, можливо, також гіпотетично. Не раз згадував, навіть підкреслював це слово, що Іра була мстива. Отож чи не став я жертвою її помсти за батька: адже батько мій уже не жив, а саме через нього в її родині палало пекло. Що пекло справді було, сумнівів немає, адже й Галина, жінка рівної і стоїчної вдачі, добра природою своєю, у чому не раз мав змогу переконатися, від своєї родини відчахнулася, гадаю, що не тільки Коля був тут причиною, хоч і Коля доклав свого, може, й не одного камінця. Але чужа душа — завжди зачинена печера; певна річ, що й вона не все оповіла мені, хоч ми ніби й брат і сестра, — "ніби", бо не виростали разом, а зійшлися випадково; так само й Ірин образ у її поданні міг бути

утрований, а може, спрощений. Одне напевно: пекло було, бо обидві про те говорили, була й брехня, бо також говорили про те обидві, і вони всі в тому вогні палилися, а брехня чи ж не дрова для розпалювання пекельного вогню?

Отже, розкладемо на складники мій силогізм: уся історія мого з Ірою кохання була тонко замисленою і блискуче виконаною помстою мені. Хочете доказів, панове невидимі судді? Будь ласка, радо їх вам подаю, а ви й самі знаєте, що все злозамислене — злочин.

Іра вперто до мене підбиралася, довідавшись у якийсь спосіб, хто я такий. Але довго був для неї недоступний, отже, маючи фантазійну вдачу, уявила мене в образі рицаря в риштунках, зняти які з мене і стало її пристрастю. Це факт, якого не побоялася зголосити в одному з листів. Отже, їй треба було дочекатися того моменту, коли риштунки зніму і стану беззахисний, — тоді й загнала в мене свого ножа. Ось чому, панове невидимі судді, без вагання й відразу віддалася мені й максимально наблизила мене до себе, інакше риштунків не знімеш. Знайшла й найуразливіше місце: вірність проказаному слову — це звірила на першій вимушеній для мене клятві не бути ревнивим. Я ж по-дурному оголився, сам подавши пропозицію на таємний шлюб. І тут вона зрозуміла, панове невидимі судді, що очікуваний золотий момент настав: я був безпечний, злагіднілий, розчулений, тож її ніж легко ввійшов у моє незахищене єство. Думка про те, що Іра торжествувала, від'їжджаючи із Житомира, у цій схемі цілком підставна. Я ж бо й справді не міг порушити даного слова й навіки залишився одинаком. І це не тому, що продовжував її любити, — любов давно минула, а через те, що Слово для мене не порожній звук, а форма закону, бо "мова вуст людських — глибока вода", як сказано у Приповістях, і слово стає тілом, за євангелістом Іваном, коли воно повне правди. Я ж витворив Слово, повне правди, тобто сказане від щирого серця, а не облудно, отже, воно і ствердло в мені, тобто вчинилося Хрестом. А ствердле Слово ніколи не порушується, бо це значить порушити основи душі. Ось воно, найслабше із слабких і найсильніше із сильних місце мого батька, а від нього й моє. І вона, та помстителька, точно й старанно те вирахувала, перш ніж

загнати в мене меча своєї помсти. Чи дало це їй радість, і чи заспокоїло бентежну душу? Радість напевне дало, але лиху, а це значить, що душу навряд чи заспокоїло, бо впустила в неї ще одну скверну, а скверна душі не гоїть. Душу гоїть справжня і неблазенна любов, а не любов зраджена, зокрема і в ім’я помсти. Ось чому, панове невидимі судді, не закликаю вас її засудити, бо мені цю жінку жаль. Признаюся вам, не раз хотілося одягти білого костюма й солом’яного бриля, взяти в руку гілку з трьома листками на кінці, прийти до її дому — адресу неважко було довідатися, — і постукати, щоб принести не собі, а їй мир. Але того я так і не вчинив, бо не був певний, що вона правильно потрактує мій прихід. Тому чиню цей акт подумки хоч би цим скриптом. Чи почує вона оце моє Слово, не відаю, боюся, що ні. Адже мимовільним насадником скверни в її душі був усе-таки я.

Літо 2000 року

P. S. Завершив свого скрипта, і, здається, до нього годі щось додати, коли ж сталася ще одна мала подія. Десь за тиждень по завершенні писання. Їхав трамваєм, і біля мене сидів чоловік пенсійного віку, який читав інформаційну газету "РІО", що в Києві розсилають безкоштовно, — таку й мені кладуть до скриньки. Я скосив очі і раптом побачив на вміщеному там фото знайоме обличчя. Заголовок вістив: "На численні прохання приймає відома знахарка і цілителька", а червоними літерами додано: І Р И Н А. Це мене здивувало й заінтригувало, отож повернувшись додому, вийняв із поштової скриньки газету і вже в ліфті переглянув оголошення. Сумнівів бути не могло: з фото дивилося на мене таки Ірине обличчя, одну руку піднесла вгору, у другій був хрест із розп’яттям, на рівні грудей — дві ікони, обрамлені рушниками, — Богородиці та Ісуса Христа. По тому йшли свідчення зцілених; якась Світлана Василенко писала про те, як позбулася розсіяного склерозу з допомогою молитов і, як вона пише, стародавніх замовлянь. Більше в ліфті я прочитати не встиг, отже, закінчив читання вже вдома. Друга зцілена оповіла історію про те, що вельми сварилася з чоловіком, а в городі своєму знаходила "всіляку гидоту, то яйця, то шерсть собачу, то кістки". Ірина визнала це за вроки від заздрощів і навчила пацієнтку, на

прізвище Ніна Сердюкова, "як забити осикові кілочки і що говорити", купила пацієнтка і спеціально замовленого амулета. В кінці урочисто подається, що "в родину нашу повернувся мир і спокій, діти не хворіють". Третій лист — від родини Буничів, Павла та Олі, які зробилися пияками, — Ірина звеліла їм місяць замовляти воду й пити, в такий спосіб від пияцтва вони й звільнилися. До цієї реклами додано репертуара чи спеціалізацію "відомої знахарки та цілительки". Отже, відвідувачі на "унікальних зустрічах" можуть довідатися, як звільнитися "від тяжких, що роками мучили, захворювань, відновити розумову й фізичну працездатність, статеву активність, назавжди збавитися уроків, пристріту, чарів та проклять". Закликали приходити тих, кого турбують, знову цитую: "невпевненість у завтрашньому дні, тривоги і страхи, горе, нудьга і небажання жити, ревнощі й утома душі, холодність і ворожнеча оточення, самотність і сімейні проблеми, невдачі в любові, невлаштованість". Цей пункт мене вельми зацікавив, особливо те, що Ірина лікувала ревнощі й невдачі в любові. Далі йшло жирним шрифтом: "Початок о 9.00. Вхід безплатний", отже, щоб увійти до приймальні, грошей платити не треба. Але в кінці подано й ціну за прийняття — 40 гривень. Що ж, немало, коли зважити, що моя пенсія становить 74 гривні, зате безплатний вхід до приймальні відомої знахарки та цілительки мав відвідувачів утішати й приваблювати. Далі Ірину подано як "спеціаліста в галузі народної і нетрадиційної медицини", а ще "народного цілителя", вона має атестаційний експертний висновок УАНМ (очевидно, Української асоціації народної медицини) і спеціального дозвола Міністерства охорони здоров’я України, проводить не лише індивідуальні, а й колективні прийняття, діє ж методом біоенергоінформації, опанувала й опосередковані форми впливу, "здатні оживити через підсвідому сферу матрицю норми пам’яті" — гарно сказано, правда? Я навіть подумав, чи мій скрипт не є результатом такого опосередкованого впливу її на мене? І, нарешті, завершальна фраза: "Зазначений вплив концентрується на організмі в цілому, що дозволяє запустити фармакологічну систему людини. У відповідь на словесно-енергетичний вплив, який несе енергетичні імпульси, організм сам починає боротися із хворобами". Подано номер ліцензії Мінздоров’я й обіцяно "реалізацію методичних посібників, фотографій та оберегів".

Перша моя реакція на прочитане була приблизно така, як у ксьондза з відомого вірша-анекдоту Степана Руданського. Коротко його переоповім для непросвічених. До ксьондза прийшла баба, яка не мала з чого жити. Жартома священик порадив їй стати знахаркою. Баба пішла, а він про неї забув. Минули роки, у ксьондза в горлі виросла якась гуля, яка його душила, — лікарі виявилися безпорадні, отож друзі порекомендували йому звернутися до відомої знахарки. Та прийшла і почала робити замовляння. І тут ксьондз, на свій подив, признав у знахарці бабу, якій сам радив стати цілителькою. "А, це ти, зозуле?" — вигукнув він і так зареготав, що в горлі йому тріснула гуля.

Я теж зареготав, подібно до ксьондза, і мені здалося, що й у моєму горлі, чи точніше в душі, чи в нутрі, також тріснула якась гуля.

Отакі дивовижні речі. Не втерпів і потелефонував Галині, але нічим її не здивував, про діяльність сестри відала.

— Що ж ти хочеш, — сказала розважно. — Треба ж якось жити. А в неї і той її нахлібник чоловік, і син, який не може ніяк улаштуватися на роботу, а ще й невістка та внук. Тут і не до такого додумаєшся. — Галина зробила паузу. — А може, вона щось і вміє, — сказала, — бо завжди була в нас фантазерка. Крім того, і ти її в наших розмовах називав не раз відьмочкою.

Називала так себе вона й сама, я про це згадав у розмові з Галиною лише раз, але в її уяві це означення розмножилося. Воїстину, як казали давні римляни: "Quae volumum, id libenter credimus", що значить: "Охоче віримо в те, чого прагнемо". Але від Галининих слів мені невідь-чому стало сумно. Може, тому, що ми, а особливо жінки, живемо в цьому світі не так, як хочемо, а як можемо?

І я спокійно подер ретельно вирізане перед цим із газети оголошення на дрібненькі шматочки. Зрештою, не скрипта свого подер, а тільки оголошення, зміст якого ретельно переписав. А це значить, що

я до цілительки, на відміну від згаданого ксьондза, не піду — моя "гуля" тріснула вже перед цим без її допомоги.

1 Богів вигадав передусім страх (лат.).

2 Закохані — божевільні (лат.).

3 "З історії України" (пол.).

4 Невідому землю (лат.).